

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

Шудляк Наталія Олександрівна

УДК 2-52:2-13:2-584:008](=161.2):(477.43/.44+477.84)

Святині та святі місця в духовній культурі
українців Поділля

Спеціальність 07.00.05 – Етнологія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Борисенко Мирослав Володимирович,
доктор історичних наук, професор

Київ 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Стан наукової розробки та джерельна база дослідження.....	9
1.1. Історіографія проблеми.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	37
1.3. Методологічна основа дослідження.....	49
РОЗДІЛ II. Трансформації уявлень про сакралізовані природні об'єкти.....	52
2.1. Водні локуси релігійного характеру.....	59
2.2. Сакралізовані долини, урочища, вікові дерева.....	92
РОЗДІЛ III. Особливості сприйняття чудотворних ікон у середовищі вірян.....	108
3.1. Явлені ікони, образи.....	109
3.2. Писані ікони та їх чуда.....	128
РОЗДІЛ IV. Місця загального і локального поклоніння та паломництва... 145	
4.1. Значення малих культових споруд у релігійних практиках українців Поділля.....	146
4.2. Церкви, монастирі у системі релігійних уявлень українців Поділля.....	152
ВИСНОВКИ.....	183
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	189
ДОДАТКИ.....	239

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена потребами сучасної етнології аналізувати процеси у суспільстві та його духовному житті. Питання трансформації традиційної релігійності населення України у сучасній етнології досліджується лише частково. Рецепція релігійних догматів змінювалась постійно, але найбільш активно ці зміни помітно у ХХ ст. Дослідження духовної культури населення Поділля зумовлено глобалізаційними процесами, що суттєво впливають на різні сфери духовного життя народу та недослідженістю цього пласту інформації. Під впливом вказаних факторів духовна культура змінюється, набуває нових ознак, втрачаючи свої автентичні риси. Відповідно, зростає інтерес до цього процесу, вивчати і досліджувати який варто разом із набуттям нових ознак, щоб найбільш об'єктивно характеризувати його. Релігійний світогляд змінюється та відіграє важливу роль у суспільному житті усіх країн, а України особливо. Осучаснення вірувань, релігійних уявлень та розуміння сакрального – основні вияви цих змін. Дослідники багато уваги приділяють вивченню окремих складових духовної культури – релігійним обрядам у системі життєвого циклу людини (обряди пов'язані з народженням, одруженням, смертю), календарній обрядовості, семантиці малих скульптурних форм сакрального значення (придорожні, козацькі хрести). Також маємо ґрунтовні дослідження фольклорної складової релігійності народу. Проте питання ролі святинь та святих місць у духовному житті українців досліджено досить мало. Окрім цього, немає комплексних досліджень, у яких системно було б описано відомі сакральні об'єкти різних типів на території України загалом чи певного історико-етнографічного регіону зокрема. Наявні публікації з цієї теми обмежуються висвітленням історичного аспекту релігійних об'єктів, вивченням релігійної та календарної

обрядовості, дослідженнями окремих проявів народної релігійності (паломництва). Науковці відносять до «святих місць» різні за типом локації – джерела, криниці, озера з цілющою водою; дерева, камені, на яких проявлялись ікони або хрести; місця, де монахам чи вірянам були видіння святих, або Богоматері; чудотворні ікони; каплиці, каплиці–церкви, придорожні хрести, купальні; монастирі, церкви.

Проте відсутні комплексні дослідження ставлення вірян до усього загалу релігійних об'єктів. Особливості сприйняття, пояснення та розуміння суті релігійних об'єктів різних типів лягли в основу нашого дослідження. Основну увагу зосереджено на процесі вибудовування логічних, на думку вірян, ланцюгів поєднання профанного та сакрального середовищ, їхньому симбіозі та взаємоперетворенню.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової тематики історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Україна в західноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору» (державний реєстраційний номер 16БФ046-01) та пов'язана з науковими дослідженнями кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету. Тематика дисертації відповідає дослідницьким напрямкам «духовна культура етносів у розвитку», «знакова система в культурі», «світоглядні уявлення народів світу», «етнографічні дослідження традиційної культури», «звичаї, обряди, традиції» паспорту спеціальності 07.00.05 етнологія.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі святинь та святих місць у сучасному духовному житті українців Поділля, в умовах постійної та поступової трансформації традиційних релігійних уявлень та їх індивідуальних особливостей у процесах симбіозу профанного та сакрального середовищ.

Реалізація даної мети визначила необхідність вирішення наступних **завдань:**

1. Проаналізувати стан наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
2. На основі польових досліджень з'ясувати: особливості визначення респондентами ключових понять «святиня» та «святе місце»; особливості поширення відомостей про сакральні локуси; закономірності у поясненнях ролі сакральних об'єктів у житті людини;
3. Визначити спільні та відмінні характеристики понять «святиня» та «святе місце»;
4. Розробити класифікацію святинь та святих місць на основі літературних даних та польових матеріалів;
5. Простежити першопричини сакралізації об'єктів, класифікувати їх;
6. Дослідити стан збереження таких пам'яток, причини та правила їх відвідування;
7. Висвітлити роль та ставлення священнослужителів різних гілок християнського віровчення до проявів народної духовної культури.

Об'єктом дослідження виступає духовна культура та народна релігійність українців Поділля у динаміці історичного розвитку.

Предметом дослідження є сакральні локуси в традиційних уявленнях українців Поділля.

Хронологічні межі. Хронологічні межі охоплюють період XX – XXI століття. Для пошуку витоків досліджень духовної культури українців Поділля допускаються заглиблення в хронології до середини XIX століття.

Географічні межі. У роботі досліджується територія історико-етнографічного регіону Поділля, а саме Вінницької області у складі 27 районів, Хмельницької – у складі 20 районів та Тернопільської – у складі 17 районів.

Теоретико-методологічна база дослідження. Роль святинь та святих місць у духовній культурі українців Поділля досліджується у дисертації як

сукупність окремих компонентів, частково або мало пов'язаних між собою, які органічно об'єднані та взаємодіють між собою.

Використання проблемно–хронологічного методу дозволило з найбільшою історичною точністю реконструювати досліджувані події, виокремити тематичні сюжети в їх діалектичному зв'язку, досягнути теоретичного узагальнення цілого й частин. Порівняльний метод слугував для визначення спільного та відмінного у типових явищах народної релігійності. Структурно–типологічний метод допомагає вирішувати завдання щодо типів та груп сакральних об'єктів, особливостей процесів їх сакралізації, дозволяє створити класифікацію об'єктів. Для дослідження походження сакральних об'єктів застосовували історико–типологічний метод та синхронний аналіз.

Основа джерельної бази дослідження формувалася за допомогою польових методів етнології, в основу яких покладено анкетування та опитування. В ході дослідження було опитано 250 респондентів з 36 районів Поділля.

Виконання поставлених у дисертації завдань вимагало міждисциплінарного підходу та комплексного аналізу. Для аналізу походження легенд та переказів про різні типи сакральних об'єктів ми використовували здобутки фольклористики.

Наукова новизна роботи і особистий внесок автора:

Вперше:

- введено до наукового обігу нові джерела, сформовані внаслідок польових досліджень, проведених автором на території історико-етнографічного регіону Поділля;
- запропоновано авторську класифікацію сакральних об'єктів у народних уявленнях населення історико-етнографічного регіону Поділля;
- обґрунтовано гіпотезу, згідно з якою для фольклору про чуда та кінець світу, який утворювався у 1920-х рр., існує спільна легенда;

Уточнено:

- на основі польових досліджень, різницю між термінами «святиня» та «святе місце»;
- зміст понять «народна релігійність», «святиня», «святе місце» та «чудотворність»;
- вплив конкретних історичних обставин на розвиток релігійного фольклору;
- взаємозв'язок між політичним, економічним, соціальним та духовним аспектами життя віруючої людини;
- особливості розуміння приналежності до певної релігії;
- розуміння особливого та спільного у поняттях «святиня» та «святе місце»;
- причини поширення відомостей про чуда та особливості їх утворення;

Набули подальшого розвитку:

- уявлення про значення релігійних об'єктів для пересічного вірянина;
- моделі висвітлення змін, що відбуваються у традиційній культурі українців через призму трансформацій у їх духовному житті;
- трактування проблеми народної релігійності в історичному розрізі.

Практичне значення роботи. Висновки здобуті в ході дослідження можуть бути використані для написання наукових праць, підручників та посібників із можливістю доповнення отриманих відомостей даними з інших історико-етнографічних регіонів України; методичних рекомендацій та підготовки відповідних спеціальних курсів для вивчення традиційної духовної культури українців та сучасних її трансформацій в умовах глобалізації та урбанізації.

Апробація результатів дослідження здійснена під час виступів на міжнародних та всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях: XIV Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна: Історія» (Київ, 2016), XXV Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 2016), XVIII Міжнародна наукова інтернет-конференція «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (Переяслав-Хмельницький, 2016), III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» Частина II (Київ, 2016), XXVII Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 2016).

Публікації. Основний зміст і результати дослідження відображені у 12 публікаціях, з них: 7 наукових статей (6 у періодичних фахових виданнях України та 1 у зарубіжному фаховому виданні), та 5 публікацій апробаційного характеру (матеріали і тези виступів на конференціях).

Структура дисертації обумовлена об'єктом, предметом, метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, із 498 позицій та додатків. Повний обсяг роботи складає 273 сторінки, з яких основна частина – 188 сторінок, список використаних джерел та літератури – 50 сторінок, додатки – 35 сторінок.

РОЗДІЛ I.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія проблеми

Традиційна культура народу завжди викликала інтерес у дослідників, а духовна її складова – особливий. На відміну від елементів побуту, духовне життя народу лише частково пов'язується із матеріальним світом (церква, ікона, хрест). Предмет зацікавлення дослідників лежить у почуттєво-емоційній площині об'єкту дослідження. Для пояснення своїх релігійних та духовних уявлень народ обрав вербальну форму. Цим можна частково пояснити постійне зацікавлення науковців у дослідженні різних форм народного фольклору. Особливості поведінки вірянина у певних місцях, різномаїття форм невербальних знаків (поклони, схиляння голови, положення рук та ін.), якими він послуговується при їх відвідуванні, також привертає увагу дослідників.

Різні аспекти народної релігійності знайшли відображення у працях істориків, етнографів, фольклористів. Досліджувати історіографію теми ватро з XIX століття. Це період становлення етнографії як самостійної дисципліни, розроблення нових програм збору етнографічних відомостей, активного розвитку етнографічних досліджень у створених наукових установах. Програми збору етнографічного матеріалу, що розроблялись у другій половині XIX – початку XX ст., обов'язково включали в себе питання, які стосувалися духовного життя народу. Зібрані та опубліковані матеріали слугували підґрунтям для порівняльних характеристик фольклорних сюжетів, їх трансформацій та рухів у просторі та часі.

Український громадський та політичний діяч, публіцист С. Єфремов у праці «Історія українського письменства» описує етапи розвитку

українського письменства загалом та фольклористики зокрема. Автор вважає, що «коли б була добра змога й виробляти та розвивати все те, що в давню давнину народ наш мав у гарних зародках, то тепер він був би, може, одним із найкультурніших народів у світі, достойним товаришем у спілці культурних націй».¹ І хоч усі вияви самобутності української культури С. Єфремов вважає знищеними та забутими, мова, письменство та фольклор є тими основними виявами, які допоможуть українській нації на шляху до становлення самостійності. «Поza письменством не маємо ще й тепер іншого джерела, щоб спізнати духовну, моральну й інтелектуальну суть нашого народу. ... Історія письменства українського – це вагома частка духовного життя народного, що дає найдужчі докази національної індивідуальності народу, його безперечного права на існування й розвиток, його самостійності серед інших, близьких і далеких, народів».² Важливою для дослідника є методологія вивчення письменства, принципи класифікації, які б показали всю багатогранність українського письменства, ідей описаних з його допомогою та, одночасно, висвітлили все важливе та цінне у його історії.

Першим дослідником на ниві української етнографії С. Єфремов називає Зоріана Доленгу-Ходаковського, який зібрав велику кількість пісень майже з усієї України у ході польових досліджень.³ І хоч ідеї, які дослідник поширював, не знайшли однодумців у сучасному йому науковому середовищі, проте стали основою для наукових здобутків М. Максимовича.

Перші етнографічні роботи М. Максимовича показали пріоритетне значення фольклору у вивченні життя та побуту населення Малоросії. Зібрані у 1820-х роках матеріали показували багатогранність фольклорних сюжетів,

---

¹ Єфремов С. Історія українського письменства [Електронний ресурс] / С.Єфремов. – Електронна бібліотека української літератури КІУС. – С. 3. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature%5C_Upload3/8a2741a5-70bd-4b1f-833a-4c54e3a0a27e.pdf

² Там же. – С. 4. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature%5C_Upload3/8a2741a5-70bd-4b1f-833a-4c54e3a0a27e.pdf

³ Там же. – С. 167-168.

у яких висвітлювались майже всі сфери життя українців.¹ Автор у передмовах до своїх робіт завжди наголошував на невичерпності джерела народних пісень, оскільки саме в них відображається все життя народу від народження до смерті, всі історичні події та особливості світобачення. Такий горизонт різнопланових подій і дає змогу дослідникові на реалізацію своїх планів у збиранні, аналізі та публікації усіх зразків народної творчості.

У четвертому томі своєї праці «Історія української літератури» М. Грушевський звернув увагу на байдужість виявлену до вивчення «легендарної творчості, що старалась опанувати релігійні мотиви, піддані церковними і нецерковними кругами, які проводили між народну масу той різнорідний синкретичний релігійно-легендарний матеріал, що збирався на Україні».²

Можна вважати, що саме із зауважень вказаних авторів та завдяки сприятливому збігові обставин початок ХХ століття ознаменувався активізацією збирання, класифікації та публікації фольклорних матеріалів, які освітлювали різні моменти релігійного життя.

Аналіз літератури до означеної нами теми ми розпочнемо із найбільш чисельної групи робіт – статей. Саме в них автори висвітлюють різні аспекти порушеної нами проблеми.

Період 1920-х років історики того часу і сучасники називають періодом «пошести чудес». Досліджуючи джерела та вивчаючи літературу з цієї теми, ми аналізуємо причини утворення цього явища, особливості його перебігу та історичний розвиток.

Багатий матеріал цього періоду знаходимо на сторінках «Етнографічного вісника» за 1925 – 1930 рр., друкованого органу

---

¹ Максимович М. Малороссийские песни / М. Максимович. – М., 1827. – 234 с.; Максимович М. Украинские народные песни / М. Максимович. – М., 1834. – 180 с.; Максимович М. Сборник украинских народных песен / М. Максимович. – М., 1849. – 114 с.

² Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., 9 кн. / М. Грушевський. – К.: Либідь, 1993. –Т. IV. – Кн. 1. – с. 6-7.

Етнографічної Комісії Української АН. Інформація стосується чудес релігійного характеру, народного прозового і пісенного фольклору, що виник на основі поширення відомостей про чуда.

Розповіді та перекази про деякі з них були відомі і за межами України. До таких належить історія з простреленою «фігурою» у селищі Калинівка (тепер районний центр на Вінниччині) та явлення пастухові Якову Богородиці у селі Голинчинці Шаргородського району Вінницької області. Менш поширеними були чудеса у Києві, Полтавщині та Зинов'євщині (сучасний Кропивницький). Вагоме місце займають супутні чудеса, які відбувались за час паломництва селян і утворювались у народній уяві з різних, іноді зовсім не об'єднаних, подій.

Східне Поділля стало свого часу еталоном для дослідження генези так званого «фольклору чудес». Вже на початку 1920-х років з'являються тематичні публікації. Кількість варіантів переказів, легенд, оповідей привертають увагу фольклористів, які досліджують їх походження, зміст, семантичне значення, філологічні особливості і т.д. Вказаний період відомий і сплеском наукової думки у різних сферах на території України.

Збиранню народного фольклору у 20-х роках ХХ століття надавали великого значення, оскільки тогочасні наукові установи активно пропагували актуальність збору матеріалів, які стосувалися усіх аспектів життя українського народу. Про події, що стали причиною масових паломництв, писали Никанор Дмитрук¹, Василь Кравченко², Павло Попов³, Олена Пчілка⁴,

---

¹ Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923-го / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 50–65; Дмитрук Н. «Чудеса» на Полтавщині р. 1928 / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1929. – кн. 8. – С. 168–180.

² Кравченко В. «Псалми», що в 1923-24 рр. співали прочани підчас подорожувань до різних чудес / В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 71–78.; Кравченко В. «Осапатова долина» / В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1926. – кн. 2. – С. 108–111.

³ Попов П. До текстів т. зв. «Калинівських» пісень / П. Попов // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 8–30.

⁴ Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу / О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 41–49.

Микола Левченко¹, Степан Шевченко². У цих публікаціях знаходимо різні варіанти пісень, молитов, псалмів, розглянуто їхні трансформації залежно від часу та регіону виникнення тощо. Маємо ряд легенд і переказів пов'язаних безпосередньо з подією, яку пояснювали як чудо, біблійні тексти перероблені у народній традиції під «потребу» пояснити чи підтвердити «чудесність» події, і розповіді, що виникли на основі випадків, які у народі трактували як «кару Божу за невіру».

Детальніший огляд використаної у роботі літератури, на нашу думку, варто розпочати зі статті С. Якимовича «З есхатологічних настроїв» виданої у щомісячнику «Життя і революція» №1 за 1926 рік³. Викладені в ній факти допоможуть більш цілісно висвітлити проблему спільного походження легенд про чудеса різного типу. В першу чергу зазначимо, що змістовно автор у публікації дотримується відразу двох напрямків – висвітлення песимістичних настроїв населення та критика активних проявів народної релігійності. Пояснюється це тим, що «пасивній верстві звичайна диференціація думок в'яжеться з виразною розгубленістю думок і з тою системою сприйняття життя, де постійно переважає майже дитяча віра в якесь неймовірне чудо, яке визволить їх із того безладдя, де вони опинилися»⁴.

Легенда записана автором на Поділлі у 1920-му році має яскраво виражений апокаліптичний зміст. Це найперший варіант оповіді означений у часі і просторі. За початком вона дуже схожа на подібні легенди, які наводять Н. Дмитрук⁵, С. Шевченко¹ та О. Пчілка². Принаймні, у всіх описується як

---

¹Левченко М. Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі / М. Левченко // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 120–125.

²Шевченко С. Нові легенди на Зинов'євщині / С. Шевченко // Етнографічний вісник. – К., 1928. – кн. 7. – С. 142–145.

³Якимович С. З есхатологічних настроїв / С. Якимович // Життя й революція. – К., 1926. – №1. – С. 113–118.

⁴Там же. – С. 114.

⁵Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923–го / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 56.

серед ночі у пустих будівлях (клуня, сторожова будка, порожня хата, на будівництві) з'являлось таємниче світло. Коли ж намагались дізнатись, що там коїться – світло зникало. За сюжетом знаходилось один чи двоє сміливців, які погоджувались на спостереження у будівлі. Згодом вони ставали свідками розмови трьох чоловіків чи жінки й чоловіка про майбутнє людей. Легенди цього типу, що були поширені в народі вже тривалий час, а в досліджуваній період набувають особливого значення. Автор вказаної статті наводить порівняно коротший варіант і закінчує її тим, що невіруючий солдат кинув у старців гранату. За це він був покараний – вгруз по пояс у землю. Як варіант його спасіння старці назвали моління людей до них про помилування.

Прихід до влади політичних сил, переконання яких не відповідали сподіванням народу і способи, якими влада нав'язувала їх, спонукали людей вбачати в усьому пророчі знамення. Саме засоби економічного та морального примусу зумовили навернення розгубленого селянства до вищих сил. Ці сили народна творчість досить чітко означила – хороші: Ісус Христос, Мати Божа, апостоли Петро й Павло; – злі: Антихрист, який прийшов до влади, чи незабаром прийде. Фактично, перші були покликані щоб захистити людей від злодіянь Антихриста. Але події, початку 20-х років ХХ століття – голод, руйнація християнських святинь, пропагований атеїзм, наводили на думку, що нова влада і є тими злими силами, від яких потрібно боронитись. На такому підґрунті інформація поширювана у формі згаданих легенд знаходила позитивні відгуки у народних масах, скривджених у своїх релігійних почуттях. Цьому сприяла і суть легенди – співрозмовники обговорювали гріховність життя народу і покарання за це, але проходили до висновку, що кара призведе до негативних наслідків. Люди будуть страждати і винуватити в цьому Бога. Саме тому розмова закінчувалась згодою являти людям чудеса,

---

¹ Шевченко С. Нові легенди на Зинов'євщині / С. Шевченко // Етнографічний вісник. – К., 1928. – кн. 7. – С. 144.

² Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу / О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 44.

щоб ті увірували у силу і ласку Божу. Тепер можна виокремити такі основні тези:

- опублікована легенда цього типу датована 1920 роком, тобто хронологічно передувала резонансному Калинівському чуду;
- у публікаціях, що стосуються народної релігійності 1920-1930-х рр. і пов'язаної з нею творчості, ці легенди подаються першими, і мають найбільш точні пояснення;
- паломництва, пов'язані із чудами, мали на меті, в першу чергу, покаяння та прохання про помилування від страшного Божого гніву, а саме цей мотив спостерігається у вказаному типові легенд.

Тому можна стверджувати, що легенда, умовно назвемо її «Розмови про майбутнє народу», є основою для створення і поширення інших легенд, утворених з відомостей про чудесні події. Іншими словами, основна легенда ставала логічним поясненням явленим чудам та давала привід стверджувати факт їх чудесності (так само як і перероблені біблійні тексти).

Схожу з нашою думку висловлює П. Попов¹. Досліджуючи пісні «Калинівсько-Сафатового» циклу, автор зауважує, що всі вони тематично діляться на дві взаємопов'язані ідеї. Перша – смерть Сина Божого на хресті, в основному все, що пов'язано з Калинівським чудом. Друга – кінець світу, головним «персонажем» виступає Йосафатова долина. Як бачимо, наслідкова спорідненість цих пісень із «Розмовою про майбутнє народу» очевидна. До того ж події в Голинчинцях через призму Калинівського чуда, пояснювались у народі, як кара за маловір'я. Суд Божий настане тому, що люди мало вірять у Бога, допускають руйнацію духовних святинь, не виступають на їх захист. Це підтверджується фразою одного зі старців у легенді, наведеній С. Шевченком. «Скосили озимину, давай будем косить і ярину. – Та ні, – хай

---

¹ Попов П. До текстів т. зв. «Калинівських» пісень» / П. Попов // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 11.

ярина зостається, може таки увірують в Бога.»¹ Під озиминою вони мають на увазі жертв Першої світової війни та голоду початку 20-х років. Тепер настала черга «ярини» – покоління, яке пережило ті «покарання». З огляду на події того часу для народних мас все вказувало на кінець світу та Страшний суд. Таким чином, ми підтверджуємо гіпотезу про існування спільної основи для релігійних легенд, які виникли у 20-х роках ХХ під впливом подій, трактованих як чудеса.

Тему народної релігійної творчості розкриває у своїй статті «Українські народні легенди останнього часу» і Олена Пчілка². Автор ґрунтовно підійшла до питання про збирання у дорогу «поклонників», ставши свідком підготовки групи селян до походу на Юсафатову долину і детально описавши весь процес. У наведеному матеріалі добре простежуються основи матеріальної, а головним чином і моральної підготовки селян перед походом до місць явлення чудес. Опубліковані легенди мають стилістичну особливість – вони контекстно об'єднують ці дві події у послідовно-часовому або причинно-наслідковому зв'язку. Це можна простежити порівнюючи, «Розмову про майбутнє народу» та легенди про Калинівський хрест, коли цілпо подорожі було саме спокутування гріхів перед Спасителем.

Дослідження Павла Попова «До текстів т. зв. «Калинівських» пісень» має велике значення для вивчення суті явища, що сколихнуло народні маси³. Метою цієї публікації автор називає «вивчення сьогочасних шляхів народної поезії на Україні, її ідеологічні надбудови, її форми, її поетики, її зв'язків як із українською стародавньою усною традицією та писаною літературою, так і

---

¹ Шевченко С. Нові легенди на Зинов'євщині / С. Шевченко // Етнографічний вісник. – К., 1928. – кн. 7. – С. 144

² Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу / О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 41–49.

³ Попов П. До текстів т. зв. «Калинівських» пісень / П. Попов // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 8–30.

з течіями міжнародного фольклору та сторонніми літературними впливами».¹ Завдання, які ставить автор, «з'ясувати кілька досі ще виразно не висвітлених питань, як от, напр., про справжній обсяг, джерела, тенденцію, хронологію, територію та ін. «Калинівського» циклу»², виконані повністю. Детально охарактеризовано пісні, що стосувалися, як, власне, Калинівського чуда, так і Йосафатової долини. Проаналізувавши усі опубліковані на той час пісні П. Попов приходять до висновку, що, незважаючи на кількість варіантів, усі тексти Калинівського циклу, з яких є одинадцять оригінальних, можна змістовно класифікувати таким чином: «одна пісня на народно-апокрифічну тему із життя Ісуса Христа (про розмову його з жінкою біля криниці); три пісні на тему Христових страждань і смерті на Хресті; три пісні на есхатологічні теми про кінець світу, антихриста і страшний суд; чотири пісні про самі чудесні події в Калинівці та на “Сафатовій долині”»³.

Публікація цікава тим, що автор досліджує генезу пісень цього циклу, знаходячи паралелі не лише з лірницькими піснями, а й із колядками, щедрівками, прозаїчними переказами-легендами.⁴ Детально прослідковано у кожному конкретному випадку звідки саме і яким чином утворився варіант пісні. Матеріал, виданий П. Поповим, слугує підґрунтям для вивчення народної пісенної творчості пов'язаної з релігійними чудами на Поділлі.

Доповненням до вищеописаної статті можна вважати працю В. Кравченка «”Псалми“, що в 1923-24 рр. співали прочани під час подорожувань до різних чудес»⁵. Тут теж висловлено думку про те, що частина «псалмів» – це давні колядки, або ж лірницькі пісні, перероблені прочанами під час подорожей до Калинівки чи Йосафатової долини.

---

¹ Попов П. До текстів т. зв. «Калинівських» пісень / П. Попов // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 8

² Там само. – С. 8.

³ Там само. – С. 11

⁴ Там само. – С. 19.

⁵ Кравченко В. «Псалми», що в 1923-24 рр. співали прочани під час подорожувань до різних чудес / В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 71–78.

У статті «Осапатова долина», цього ж автора, наголошується на тому, що в період, коли про Калинівський хрест почали забувати, з'явилися оповіді про Йосафатову долину. Місця точного її знаходження, ті хто проживали за межами Вінниччини, не знали і часто ототожнювали з Калинівським хрестом¹. Цей факт можна вважати підтвердженням нашої гіпотези про спорідненість цих подій у народній уяві. Ще одним доказом є топографічні показники. Сучасні Калинівський та Шаргородський райони Вінницької області знаходяться доволі далеко один від одного, тому в реальному вимірі цей факт виключає можливість переростання Калинівського чуда в Йосафатову долину. Ці думки ґрунтуються на одній із легенд наведеній Н. Дмитруком, у якій посланець з Калинівки «йшов сто верст» (116 км) до Йосафатової долини².

Популярність паломництвам зі встановленням хрестів на долині додавав страх селян бути проваленими під землю, про що говорилося у легендах. Вказувалось навіть, яку кількість хрестів потрібно поставити, щоб мати можливість врятуватися під час Страшного суду³.

Не маючи чіткого уявлення про день прийдешній, обеззброєні духовно, зневірені маси пояснювали те, що відбувалося усіма можливими способами. Коли знаходилося кілька однодумців – народжувався домисел, який переростав у оповідання і ширився як легенда, обростаючи новими «фактами» і «деталлями». Усе «підтверджувалося» пророчими словами Біблії, на кшталт влади Антихриста, посилаючись на добре відомі події у Калинівці й Голинчинцях. Ще більше укріплювала віру у легенди політична та економічна діяльність влади – непомірні податки, арешти священників.

---

¹ Кравченко В. «Осапатова долина» / В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1926. – кн. 2. – С. 108.

² Дмитрук Никанор. Про чудеса на Україні року 1923–го / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 61.

³ Кравченко В. «Осапатова долина» / В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1926. – кн. 2. – С. 108.

Відомості про різні чуда були поширені не лише на Поділлі, це була загальноукраїнська тенденція. Тогочасні автори не залишали їх поза своєю увагою та часто порівнювали їх із добре відомими Подільськими подіями. Уже згадуваний дослідник народної творчості Никанор Дмитрук у публікації «"Чудеса" на Полтавщині р. 1928» розкриває події у с. Ватажкове – там почала кровоточити ікона Спасителя¹. На відміну від Калинівського, легенди про Ватажківське чудо приходили у село разом із прочанами, що йшли поклонитися іконі. Те, що віра в чудесне утвердилась на місці події пізніше, ніж за межами селища, в народі пояснили також як чудо: «ватажківці не зовсім таки й достойні чуда люди, вони й церкву свою були у неладі тримали, але Бог явив чудо якраз там, де воно найнеможливіше, щоб тим дивніше силу свою показати»². Не обійшлося без втручання влади. Для дискредитації факту чуда, було викликано Окружну комісію, яка довела, що ікона не кровоточить, це проступає живиця із соснової дошки, на яку нанесено образ. Такий висновок спровокував новий виток у створення легенд і переказів про «кару Божу» для учасників комісії, які без віри і остраху підійшли до святині. Варіанти покарань автор наводить такі: «Так ось виїхала комісія з Полтави. А професор високий увійшов, та й хотів ваткою кров обітерти. Так його як ударило об землю та як почало крути-и-ити, та тіки й батюшка спас, бо прийшов з хрестом»; «Оцей самий вчений, коли доторкнувся рукою, так упав і лежить в церкві. Аж поки не прийшов священник, вилив на нього три відра води і спас. А в той час, як він різав (надрізував скраю ікону, щоб визначити, з якого вона дерева. Н.Д), поїздом зарізало його жінку»³. У останньому варіанті бачимо цікаву особливість супутніх чудес. Можливо і справді в момент коли експерт робив надріз на іконі, якась жінка потрапила під потяг, але народна уява зробила її професоровою дружиною, таким чином показавши «силу Божої карі» за невіру у, здавалося, очевидні чудеса. А те,

---

¹ Дмитрук Н. «Чудеса» на Полтавщині р. 1928 / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1929. – кн. 8. – С. 168–180.

² Там само. – С. 170.

³ Там само. – С. 171.

що частина людей бачила кров, а частина – ні, пояснювали тим, що одні вірні і достойні чуда, а інші невірні, або ж надто грішні, тому й не бачать нічого.

Також, автор наводить низку переказів про оновлення ікон на території Полтавщини, хоча й вказує на те, що оновлення ікон «така заялозена вже підхідка, що взагалі останнім часом воно почало викликати до себе скептичне ставлення навіть у найтемніших шарах селянства: всі оновлення на один лад»¹. До такого висновку Н. Дмитрук дійшов через кількість оповідей про оновлення ікон, які були відомі мало не в кожному селі.

Далі дослідник наводить ряд «пророчих легенд», зміст яких зводиться до того, що селянину чи селянці, які йдуть на торги, зустрічаються дві чи три дівчини (старий дід, діти), які передбачають за скільки вони продадуть свій товар, а на зворотному шляху на місці їх зустрічі селяни знаходили порожні снопи та яму в якій кипіла кров (кістки в ямі тощо)². Унікальний варіант такої легенди поданий Шевченком С. Тут оповідується про собаку, що перетворилась у жінку і впросила чоловіка купити їй чорну хустку та віддати, коли він вертатиметься додому. Проте на зворотному шляху до чоловіка вийшов старий дід і попросив віддати хустину та покликати тих, кого чоловік вів із собою потай. Коли дід розгорнув у руках хустку, то чоловіки побачили на ній роки попереднього голоду та наступних³. Такі легенди пояснювали як наближення війни і голоду.

Цікавим фактом того часу на Полтавщині та Зинов'євщині (сучасний Кропивницький) було розповсюдження «Русалимських» записок чи «листів небесних» есхатологічного змісту⁴. Поширювались вони усіма можливими шляхами – передавались з рук у руки, підкидались під двері, відправлялись у школи, розкидались по дорозі. Зазвичай у них переказувалась історія, що у

---

¹ Там само. – С. 172.

² Там само. – С. 176-178.

³ Шевченко С. Нові легенди на Зинов'євщині / С. Шевченко // Етнографічний вісник. – К., 1928. – кн. 7. – С. 145.

⁴ Дмитрук Н. «Чудеса» на Полтавщині р. 1928 / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1929. – кн. 8. – С. 168–180; Шевченко С. Нові легенди на Зинов'євщині / С. Шевченко // Етнографічний вісник. – К., 1928. – кн. 7. – С. 143.

Єрусалимі під час служби було чути голос Христа, який закликав усіх молитися і каятися, бо незабаром буде кінець світу. Для того, щоб записки поширювались, у них дописувались вимоги та покарання за їхнє невиконання. Наприклад, переписати потрібно було дев'ять, рідше вісім чи 10 разів, та роздати впродовж трьох днів. Хто цього не виконає, того чекає через десять днів велике горе, а хто повірить та поширить – матиме велике щастя.

У своїх висновках автор об'єднує усі згадані події в один Батажківський комплекс чудес. У іншій своїй публікації «Про чудеса на Україні року 1923-го» основну увагу Дмитрук Н. приділяє вже неодноразово згадуваним чудесам на Поділлі¹. Наводить переважно перекази та легенди, які проливають світло на те, з чого все почалося, як у Калинівці так і в Йосафатовій долині, а ще оповіді на популярну на той час тему про Антихриста, чи Страшний суд, що можна пояснювати як передмову до циклу Калинівських чудес. У додатку до статті автор подає варіанти пісень, створюваних паломниками, які з різних округ йшли поклонитися хресту. Цікавими є розповіді про євреїв, які побувавши біля Калинівського хреста отримали зцілення і прийняли християнство. Така інформація отримувала позитивні відгуки у народних масах². У цьому теж вбачали «силу Божої ласки», бо дарував зцілення тим, чий народ його стратив.

Повернемось до феномену «супутніх» чудес. До них можна віднести легенди і перекази, у яких описані події були наслідком дій пов'язаних з об'єктом чуда. Тобто усе, що стосувалось головного чуда як першопричини, є по своїй суті «супутнім». Часто описане пояснювали як гріх і намагались не повторювати у реальному житті. Супутні чудеса відігравали важливу роль – посилювали віру у незвичайність події. Яскраво це простежується у випадку

---

¹ Дмитрук Никанор. Про чудеса на Україні року 1923-го / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 50–65.

² Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу / О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 48; Дмитрук Никанор. Про чудеса на Україні року 1923-го / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 57.

із Ватажківським чудом. Маємо ряд оповідей про те, як із хустини пропадала «кров», взята з ікони, чи тканина була продірявлена. Або легенда про кров із землі, взятої біля Калинівського хреста. Жінка хотіла покупати дитину та кинула у купіль жменю землі, а вода стала кров'ю¹. Факт «супутніх» чудес маємо, навіть, у «Розмові про майбутнє народу». Коли співрозмовники звертались до тих, хто за ними спостерігав, виникав конфлікт. За невіру останні каралися – вгрузали в землю (за С. Якимовичем), або залишались в печі до Петра (за С. Шевченком) та ін. Отже, особливість цього типу чудес у тому, щоб «наочно», через наслідки, довести силу Божої ласки і кари.

Столичне місто теж не оминула «пошесть чудес». Про це дізнаємося зі статті Левченко М. «Легенда про нове чудо в Лаврі»². Події, що лягли в основу публікації унікальні – на цьому матеріалі продемонстровано, як утворюються легенди про чудеса, навіть, якщо для того не було підстав. У ніч з 5 на 6 квітня 1926 року сторож побачив світло у Лаврському соборі. За офіційними даними міліція затримала жінку, яка на момент приходу правоохоронців «посеред вітваря стояла.., а скрізь на підлозі, в повнім безладді, розкидані різні церковні речі. .. Ані дарохранительниць, ані мельхіорових речей, або взагалі якихся громіздких чи малоцінних речей тут не було.. Тут таки стояв пісок для чистки речей».³ На питання, що вона там робить, жінка, вдаючи психічно нездорову, відповіла, що все потрібно почистити, тому що святині осквернені. З огляду на те, що робилося в соборі, дійшли висновку, що жінка мала помічників і їх метою було викрасти цінні речі⁴. Проте народна уява відмовилась сприймати таке пояснення подій, хоч і офіційне. У тому, що трапилось, в першу чергу побачили чудо – Божа Мати спустилась на землю, щоб попередити людей, які зійшли з праведної дороги,

---

¹ Дмитрук Никанор. Про чудеса на Україні року 1923–го / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 58.

² Левченко М. Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі / М. Левченко // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 120–125.

³ Там же. – С. 124.

⁴ Левченко М. Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі / М. Левченко // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 124.

що потрібно молитись, сповідатись, каятись і відновлювати церкву, бо Страшний суд вже незабаром. Такий варіант швидко прижився у народі і почав активно обростати деталями, які мали б краще пояснити все, що трапилося у соборі вночі.

Представники влади у боротьбі з релігійністю народу часто використовували такі методи, які лише посилювали вказану проблему. У важкі часи українці підтримували себе глибокою вірою у чудо спасіння, яке неодмінно станеться. Це «підтверджувалось» чудесами та підтримувалось «супутніми» чудами, які в народній уяві ставали беззаперечними фактами прояву чудесності. Наслідком вказаних подій стали численні легенди, пісні, перекази, які відкрили ще більше граней народної творчості та нові горизонти її вивчення.

Дослідження духовної культури населення, як і етнології загалом, не належало до пріоритетних напрямків розвитку радянської науки. Після нетривалого періоду «українізації» і до середини ХХ століття основну увагу було приділено повоєнному відновленню країни, виконанню планів. Важкі часи, які переживала українська етнологія, залишили багато білих плям для сучасних дослідників. Заперечення та критика здобутків дослідників «розстріляного відродження» у роботах науковців радянської доби були вимушеним кроком. І хоч поодинокі спроби створити діючі краєзнавчі осередки час від часу проводились, проте до переліку їхніх зацікавлень дослідження духовності та духовної культури не входило.

Для зацікавлення науковців краєзнавчою тематикою з 1965 року починає проводитись Подільська історико-краєзнавча конференція. Багато уваги приділяється походженню топонімів, гідронімів та інших назв місцевостей, з'являються публікації про релігійні святині, святі місця та культові пам'ятки. Одним із недоліків частини цих матеріалів, є відсутність посилань на джерела, якими користувались автори при написанні доповідей, що знижує достовірність опублікованих даних. У матеріалах I – III-ої Подільських історико-краєзнавчих конференцій основна увага була

зосереджена на історії населених пунктів, біографіях та працях видатних діячів науки та культури. Сакральні місця як предмет дослідження зайняли свою нішу серед опублікованих матеріалів лише на X-ій Подільській історико-краєзнавчій конференції, та періодично їх дослідження продовжилось і надалі. Автори також звертають увагу на дослідження міжконфесійних зв'язків у різних релігійних течіях, що діють на території Поділля.

П. Нечитайло проводить ґрунтовне дослідженні печерного монастиря у селі Стіна Томашпільського району Вінницької області. Метою роботи було зафіксувати та описати знайдені у залишках печери, зруйнованої штольнями, наскельні малюнки та написи. Свої полові дослідження автор постійно порівнює вже з опублікованими тематичними роботами, щоб продемонструвати стан збереженості пам'ятки. І хоч визначити орієнтовний вік печер не вдалося, дослідник вважає за необхідне почати процес збереження та відновлення печерного монастиря для продовження дослідницьких робіт.¹

Важливі дані для нашого дослідження знаходимо у статті Н. Крюкової «Поклоніння «святим місцям» як елемент духовно-релігійної культури».² У публікації досліджується проблема паломництва, описана історія та роль цього явища у житті суспільства. Авторка вказує на такі функції паломництва: духовно-просвітницька (мандруючи віряни вивчають історію, походження реліквій, особливості богослужінь); загально духовне значення; благодійницька роль. Досить детально описавши обряди, що супроводжують мусульманське паломництво до Кааби. Зазначено, що для мусульман

---

¹ Нечитайло П.О. Дослідження печерного монастиря в с. Стіна / П. Нечитайло // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 137-144.

² Крюкова Н. В. Поклоніння «святим місцям» як елемент духовно-релігійної культури / Н. Крюкова // Вісник НУ «Львівська політехніка». – Л., 2007. – №578. – С. 89-93. – (Сер. «Філософія»).

паломництвом є лише описане, а усе інше є поклонінням святому місцю чи святині. Для християн же це мале паломництво.

Для опису цих процесів названо два підходи – науково-та релігійно-психологічний. Через поняття психології пояснюється бажання відвідувати святі місця, здійснювати паломництва та інші релігійні дії. Саме через визначення «поле свідомості» показується необхідність таких вчинків. Погіршення самопочуття, проблеми в житті чи інші негаразди зумовлюють звуження «поля свідомості», і у віруючої людини виникає бажання, інколи необґрунтоване, відвідати святі місця, доторкнутись до мощей та інше. З поліпшенням стану чи ситуації «поле свідомості» розширюється, що приводить до «відкриття нових істин та світових відносин».¹ З атеїстичного погляду на релігійні дійства, їх основою є навіювання чи/та самонавіювання.

«Поняттям «навіювання» охоплюють три послідовні процеси. 1 – прищеплювання програми поведінки, яка може виходити від однієї особи чи колективу людей і передаватися одній людині чи групі осіб. У разі самонавіювання джерело і виконавець програми поєднані в тій самій людині. 2 – мозкові психофізіологічні механізми, які забезпечують виконання насадженої програми поведінки. 3 – вихід психонервового процесу на виконавчі системи. Поводження, сприйняття і тілесні функції стають адекватними привнесеній програмі. Навіювання завершується перетворенням програми в дію.»² Описане явище тісно пов'язане з уявою. Чим вона багатша у віруючої чи фанатично віруючої людини тим імовірніше, що світ ілюзій чи галюцинацій почне впливати на реальний світ цієї людини, поглиблюючи її віру у святість чи цілющість об'єктів.

Реалізацію навіювання обумовлюють психологічна установка та конформізм. Перша, втілена у віру, спричиняє емоцію очікування – зцілення від дотику до святині чи ін. Друга, конформізм – несвідоме наслідування дій,

---

¹ Крюкова Н. В. Поклоніння «святим місцям» як елемент духовно-релігійної культури // Вісник НУ «Львівська політехніка». – Л., 2007. – №578. – С. 91.

² Там же. – С. 92.

особлива його роль помітна у формуванні релігійної свідомості. Дослідниця опираючись на наукові пояснення критикує поняття «релігійного чуда»: «релігія вважає «чудом» незвичайні явища, що сталися з волі надприродних сил, всупереч існуючим об'єктивним законам природи. Почуття і емоції, психологічна установка й світогляд вірян мають бути готовими до сприйняття «чуда». Віра в чудо формується переважно через навіювання та самонавіювання. ... саме на навіюванні ґрунтується в психотерапії лікування багатьох захворювань як невротичного, так і органічного походження.»¹ «Чудеса зцілення» теж пов'язані з названими станами, які приводять до реальних змін в організмі, через мобілізацію останнім своїх захисних систем.

Більш детально ці та подібні питання дослідниця розкриває у роботі «Паломництво до святих місць України (на матеріалах Кримського регіону)».² Тут вона детально пояснює механізми, якими керуються віряни при відвідуванні чи бажанні відвідати релігійні об'єкти.

Становлення православ'я на території Поділля висвітлено у статті «Релігійне життя на Поділлі (від найдавніших часів до кінця ХХ ст.)».³ Описані в ній відомості про релігійні установи міста Сатанова мають певний науковий інтерес. Проте, ряд недоліків понижують її наукову цінність. Автори подають релігійні відомості та легенди як незаперечні факти, без критичного їх аналізу. Матеріал викладений як історична довідка, хоча доцільніше було б дослідити заявлену у назві статті проблематику.

Життя православної церкви у кінці ХVІІІ – на початки ХХ століть досліджували Ю. Хонтер та А. Хонтер. Як і зазначено у назві публікації основна увага зосереджена на вивченні зміни статусу православної церкви на території Поділля після включення Правобережжя до складу Російської

---

¹ Там же. – С. 93.

² Крюкова Н. В. Паломництво до святих місць України (на матеріалах Кримського регіону): Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – К., 2008. – 17 с.

³ Мороз В., Мороз В. Релігійне життя на Поділлі (від найдавніших часів до кінця ХХ ст.) / В.С. Мороз, В.С. Мороз // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 6. – С. 99-117.

імперії. Наголошено на тому, що для зміцнення своїх позицій на вказані території, церква поступово перетворювалась у своєрідне державне відомство, а священники відповідно – у чиновників. Із зростанням впливу священства на населення значно розширилась мережа церковного будівництва. Попри значні фінансові та матеріальні труднощі парафії продовжували нарощувати свій авторитет, шукати способи розширення своїх повноважень на місцях. Процес переходу католицьких та уніатських храмів, земель та священників у православ'я давало не лише користь. Багато проблем виникало із використанням православними священниками книг та будівель, які до переходу підпорядковувались іншим канонам, проте через нестачу фінансування докорінно все не змінювалось, а використовувалось із незначними поправками.¹

Тематика народної релігійності останнім часом стала популярною для досліджень. Питанням займались В. Дяків, І. Колодюк, Г. Бондаренко, Ю. Борейко та ін., висвітлюючи різні аспекти цієї складної системи.

Вивчаючи фольклор подій 1920-1930-х років, особливу увагу В. Дяків приділяв питанням народної релігійності українців у зазначений період.² У статтях вивчаються причинно-наслідкові зв'язки між трансформаціями у системі народної релігійності та політичними умовами, у яких ці зміни відбувалися. Автор звертає увагу та народну творчість, яка супроводжувала

---

¹ Хонтер Ю. А., Хонтер А. Ю. Православні церкви Поділля: статус, діяльність, архітектура (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю. Хонтер, А. Хонтер // Матеріали XIV наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 60-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства] / [Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 156-163.

² Дяків В. Аспекти дослідження народної релігійності і підрадянській Україні 1920 – 1930-х рр. / В. Дяків // Сборник научных трудов SWorld. – Вып. 4. – Том 28. – Иваново: МАРКОВА АД, 2014. – С.77-87; Дяків В. Прояви народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації початку 1920-х років / В. Дяків // Вісник Львівського інституту. Серія філологічна. – Л., 2010. – Вип. 43. – С.169-180; Дяків В. Специфіка народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації 1930-х рр. / В. Дяків // Народознавчі зошити. – 2012. – № 6. – С. 975-994.

релігійні події масивом легенд, переказів, пісень, досліджує типи основних її носіїв. І хоч вербальні форми поширювались серед всіх верств населення тогочасної України, проте основним прошарком, який творив народну релігійність, формував її особливі ознаки було селянство. Їхнє прагнення до шанування святинь, намагання захистити своє право на віру та її вираження часто натикались на спротив влади. Заборона паломницьких ходів до відомих паломницьких центрів не зуміла знищити пам'ять про них, а лише відтермінувала момент нових релігійних рухів та творення нового фольклору.

У 2015 році тему історії святих місць піднімав у своїх статтях Ю. Блажевич. У публікаціях про чудотворні ікони та малі культові споруди переважає хрестоматійний спосіб подання інформації. Зібрані та опубліковані матеріали показують сітку розташування релігійних об'єктів на території в основному Хмельницької та частково Вінницької областей.¹ Важливо зауважити, що автор окреслює межі свого дослідження лише територією Східного Поділля, не обґрунтовуючи таке обмеження у публікації.

Процес сакралізації простору та об'єктів у ньому у наш час цікавить багатьох дослідників. Свій погляд на вказану тему висвітлив Кулаков В., його дослідження стосувалося території південної частини Миколаївської області. Особливу увагу автор приділив вивченню можливих варіантів різностороннього використання та охорони ландшафтних комплексів досліджуваної території. Проте процес «сакралізації» пояснений, як один із

---

¹ Блажевич Ю. І. Сакральні споруди Поділля: малі форми (історія і сучасність) / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 4. – С. 14-27; Блажевич Ю.І. Чудодійні ікони Поділля: історичний вимір / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2015. – Вип. 3. – С. 26-45

способів зв'язку людини з територією де вона народилася, тобто сакральний ландшафт ототожнюється з поняттям «рідна земля».¹

Л. Отрошко вважає, що «процес сакралізації природного довкілля відбувається у свідомості за участю несвідомого, шляхом надання предметам, подіям чи явищам символічного змісту і значення, що разом становлять символічний смисл».² Це визначення для нашої роботи є актуальним, оскільки результати польових досліджень частково підтвердили таке пояснення утворення сакральних природних об'єктів.

Досить близько до поставленої нами проблеми підійшла В.Канська у своїй статті «Конструктивно-географічний аналіз антропогенних історико-археологічних заповідних об'єктів Поділля». Розглядаючи заповідні об'єкти Поділля, автор так пояснює причини сакралізації ландшафту: «Часто причиною сакралізації ландшафту стає його унікальність через пейзажні чи лікувальні особливості: незвичайні обриси скель, гір чи пагорбів, вікове дерево, джерело із цілющою водою, печери, карстові провали тощо. Тобто сакралізація залежить від естетичних чи інших властивостей ландшафту, цінних для певного суспільства».³ Не погодитись із таким висновком ми не можемо, оскільки більшість сакралізованих нині природних об'єктів Поділля мають унікальні пейзажні, чим приваблюють туристів. Фольклорна частина кожного з таких об'єктів, поєднує в собі особливості історичних подій та народного їх трактування, що виливається у формах легенд та переказів, з різночасовими нашаруваннями уточнення чи доповнення сюжетних ліній.

Сакральні ландшафти Поділля розглядає і В.Воловик, звертаючи особливу увагу на співіснування сакрального та профанного ареалів у межах етнокультурних ландшафтів. Автор наводить відомі визначення терміна

---

¹ Кулаков В.В. Гуманістичний ресурсний потенціал ландшафтних комплексів (на прикладі півдня Миколаївської області): Автореф. дис. ... канд. географ. наук. – К., 2011. – С. 13.

² Отрошко Л. Теоретико-методологічні засади дослідження сакральної символіки в українознавстві / Л. Отрошко // Український альманах. – Вип. 7. – 2012. – С. 184-185.

³ Канська В.В. Конструктивно-географічний аналіз антропогенних історико-археологічних заповідних об'єктів Поділля / В.В. Канська // Наукові записки Вінницького педуніверситету. – Вип. 21. – 2010. – С. 108. – Сер. Географія.

«сакральний ландшафт», що були опубліковані з 1999 по 2009 рр., та якими і досі користаються вчені. Вміщені у статті карти сакральних ландшафтів детально показують особливості розміщення різних сакральних об'єктів у системі етнокультурних ландшафтів.¹

Грунтовне дослідження щодо вивчення сакралізованих ландшафтів опублікувала О. Окладнікова. У монографії висвітлено особливості утворення та збереження певних видів сакральних ландшафтів на території Російського Заполяр'я, Східного Сибіру та Забайкалля. Дані розміщені у розділі «Задачи исследования сакральных ландшафтов», частково можна використовувати для подібних досліджень на території України. Визначення термінів, подані автором, чітко роз'яснюють суть понять «сакральний ландшафт» та «сакралізація простору».²

В. Борецький у своїй статті «Шаргородська голгофа – «Єрусалим» християнського світу на Поділлі» коротко оповідає основні історичні події у розвитку Кам'янецького єпископства, утвореного у 1375 р. папою Гжегожем XI. З 1866 до 1991 року, з перервою від 1918 до 1935 роками, дієцезія та кафедральний собор були закриті. З 1991 по 2002 роки вона займала територію восьми південних областей України, а на сьогодні – лише Хмельницьку та Вінницьку області. Наводить визначення хресної дороги – релігійна практика, яка полягає у розважанні останніх годин земного життя Ісуса Христа.³ Чернечий орден францисканців розпочав будівництво Хресної дороги у 2008 році. Автор висловлює надію, що саме ця релігійна практика стане причиною духовного об'єднання людей різних конфесій.

---

¹ Воловик В.В. Категории сакрального ландшафта / В.В. Воловик // Географический вестник. – 2013. – Вып. 4(27). – С. 26-34.

² Окладникова Е.А. Сакральный ландшафт: теория и эмпирические исследования: монография / Е.А. Окладникова. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 230с.

³ Борецький В.І. Шаргородська голгофа – «Єрусалим» християнського світу на Поділлі// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 22 жовтня 2009 р. – Вінниця, 2009. – С. 541.

Однією із наріжних проблем у вивченні народної релігійності і до сьогодні залишається її термінологічна основа. Етнологи пропонують різні варіанти визначення ключових понять та ведуть дискусії стосовно правильності та універсальності останніх.

У статті «"Народна релігійність": основні аспекти дослідження в Україні» І. Колодюк розглядає нові підходи до вивчення цього питання у сучасній етнології. Значну увагу автор приділяє історіографії проблеми, наголошуючи на тому, що хоч тема ролі релігій у житті соціуму досить актуальна, проте «поки що не перебуває в полі зору вітчизняної етнології, залишаючись, таким чином, на маргінесі наукових досліджень».¹ Також розкрито питання визначення терміну «народна релігія», який, на думку автора, несправедливо використовують для всіх неканонічних форм релігії. Не актуальним вважає дослідниця використовувати і термін «народне двовір'я», через його невідповідність сучасним реаліям. Осмислення народом певних форм своєї віри, послуговування неканонічними ритуалами чи пояснення біблійних подій різними фольклорними формами, ніяким чином не є двовір'ям. Двовір'я по своїй суті передбачає наявність двох різних релігій, а народна релігійність, цілком очевидно, брала свій початок від християнства, зокрема православ'я.

Народну релігійність українців на зламі тисячоліть висвітлює у своїй публікації Г. Бондаренко. У статті «Народна релігійність українців в умовах соціальних змін кінці ХХ – початку ХХІ століття» на основі польових досліджень автора, зроблено спробу прослідкувати, які зміни відбулися у системі релігійних поглядів населення України, причини цих змін, простежити історію виникнення нових форм релігійності. Значну увагу авторка приділяє визначенню термінів, зокрема «народна релігійність». Детально описано трансформації у свідомості вірян, їх сучасне розуміння

---

¹ Колодюк І. «Народна релігія»: основні аспекти дослідження в Україні / І. Колодюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Вип. 93. – К., 2007. – С. 149.

віри. Особливо чітко це показано у публікації на прикладі міжконфесійних конфліктів у сучасному селі, що частково впливає на небажання населення проявляти ініціативи у благоустрої власного життя. А як наслідок обирають зручну позицію «нехай влада зробить» для пояснення власної бездіяльності.¹

Точки переходу офіційної віри у народну вивчав у статті «Повсякденні практики сучасного українського православ'я: на перехресті церковного і народного дискурсів» Ю. Борейко.² Автор розглядає особливості «протистояння» офіційних церковних практик і народних. На прикладі не уніфікованих ритуалів шанування ікон чи паломництва дослідник простежує особливі смисли, які вносять у свої дії віруючі, і через несхожість цих смислів ритуал набуває нових форм та виявів. У статті чітко показано, які типи релігійних обрядодій, що проводяться вірянами біля релігійних об'єктів, мають у своєму змісті ознаки офіційної та народної релігії. Гнучкість релігійних практик, на думку автора, дозволяє більш відкрито підлаштовувати «потрібні» релігійні ритуали під власні потреби, що робить офіційну релігію більш пристосованою до сучасного вірянина.

Для нашого дослідження використовуємо роботи вузьких культурологічних та мистецьких профілів. Це дослідження скульптурної пластики, глиняних хрестів, іконописних шкіль. Скульптурна пластика християнських некрополів України XVII – XIX ст. описана у статті В. Галкіна «Кам'яні хрести Західного Поділля».³ Автор досліджує давні некрополі Кам'янець-Подільського району Хмельницької області,

---

¹ Бондаренко Г. Народна релігійність українців в умовах соціальних змін кінці XX-початку XXI століття / Г. Бондаренко // Народна творчість та етнологія, 2014. – №3. – С. 21-29

² Борейко Ю. Повсякденні практики сучасного українського православ'я: на перехресті церковного і народного дискурсів / Ю. Борейко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство». – 2014. – Вип. 10. – С. 32-42.

³ Галкін В.Ю. Кам'яні хрести Західного Поділля / В. Галкін // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції/ Ред. кол.: Винокур І.С. (відповідальний редактор), Баженов Л.В., Блаженюк Ю.І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2002. – С. 539 – 545.

порівнюючи з відомими пам'ятками відомими на території всієї України, описує кам'яні хрести і написи на них.

Багато дослідників цікавляться походженням, збереженням, семантикою давніх та сучасних хрестів на території України. Про козацькі хрести на території північної частини Хмельниччини писала А. Каленська. Аналіз цієї публікації викликав у нас багато питань. В першу чергу це невідповідність між заявленим регіоном дослідження та висвітленим у статті. Автор не вказує якими саме територіями, адміністративно-територіального чи історико-етнографічного поділу вона послуговується у своєму дослідженні. Окрім цього матеріал поданий у публікації не осмислюється критично, що вкрай необхідно при використанні легенд та переказів про святині чи святі місця. До позитивних сторін роботи, беззаперечно, можна віднести виокремлення авторкою типів кам'яних хрестів із зазначенням їх часового та просторового поширення.¹

Серед етнологів про придорожні хрести Полісся оповідають І. Ігнатенко та О. Нагорнюк. На основі польових досліджень, автори приходять до висновку, що в наш час традиція встановлення та шанування придорожніх хрестів на території Полісся відновлюється. У народній уяві придорожні хрести виконують різні функції – пам'ятну, захисну, магічну.²

Вивченням питання типології, художніх особливостей та функцій глиняних хрестів на території України займалась Г. Івашків.³ Авторка виокремлює п'ять основних груп глиняних хрестів, як одного із різновидів культових предметів, намогильні, придорожні, ручні, на престольні, настінні. Звернено увагу на особливу сакральну семантику кожного типу хрестів, їх

---

¹ Каленська А. Козацькі хрести на півночі Хмельниччини / А. Каленська // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 6. – С. 82-87.

² Ігнатенко І., Нагорнюк О. Придорожні хрести Полісся: функції, семантика та символіка / І.Ігнатенко, О. Нагорнюк // Народознавчі зошити, 2013. – №1 (109). – С. 99-104.

³ Івашків Г. Функції, типологія та художні особливості глиняних хрестів в Україні / Г. Івашків // Народознавчі зошити. – Л., 2008. – №1-2. – С. 95-106.

особливе культове та оберегове значення. Наведено інформацію про основні центри виготовлення та декорування цих об'єктів.

Серед ґрунтовних праць, у яких висвітлюються підняті нами проблеми, варто детально зупинитись на таких. Релігійність українців у 1940 – 1980-х роках вивчає П. Бондарчук у монографії «Релігійність населення України у 40-80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін».¹ Автор досліджує внутрішньо конфесійне життя релігійних громад, які діяли на території України у зазначений період, демографічні та соціальні характеристики їх учасників. Особливу увагу приділено питанням повноцінності релігійної роботи цих громад при різних політичних умовах. Висвітлено переломні періоди у історії релігійних громад та їх наслідки. Звернено увагу на основні критерії формування народної релігійності, охарактеризовано різні варіанти цього процесу та показано його наслідки.

Сучасні дослідники-фольклористи детально вивчають фольклор уже згаданих подій 1920-х років на Поділлі та Україні. Роман Кирчів досліджуючи передумови виникнення явищ, що спровокували формування «фольклору чудес», оперуючи архівними матеріалами та публікаціями 1920–х рр., наголошує на тому, що при інших політичних та економічних умовах, слова пастуха Якова, якому явилась Богородиця, ніхто б не сприйняв і відповідно ніяких масових паломництв не було.²

В. Дяків займався питанням генези «фольклору чудес» і в 2006 році захистив дисертацію на здобуття ступеня кандидата філологічних наук на тему «“Фольклор чудес” у підрадянській Україні 1920-х років», а у 2008 році вийшла в світ однойменна монографія. Детально висвітлюються питання причин, що призвели до виникнення масових релігійних рухів та території України у 1920–х рр. Основну увагу дослідник звернув на фольклор

---

¹ Бондарчук П. Релігійність населення українців у 40-80-х роках ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін / П. Бондарчук. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 381 с.

² Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі / Р. Кирчів. – Львів, 2010. – С. 150.

утворений на основі подій у м. Калинівка та с. Голинчинці. Джерельна база дослідників 1920–х років вдало доповнена польовими дослідженнями автора, що зумовлює висвітлення теми у історичному процесі.¹

Зі стрімким розширенням мережі паломницьких подорожей відомості про сакральні об'єкти почали вміщувати у туристичні путівники, подаючи найнеобхіднішу інформацію про них. Туристичні путівники містять інформацію про найбільш популярні святині різних конфесій. У книгах «Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною»² та «Двадцять дев'ять зупинок від Хмільника до Хмельницького»³ зібрано основну інформацію про різні п'ять пам'яток. У першій інформацію зібрано 15 тематичних розділів. Корисними для нашої теми є – костели; церкви; монастирі; єврейські місця; городища; події. У хрестоматійній формі описано історію та місця розташування об'єктів. У другій у формі подорожі описано основні пам'ятки історичного, архітектурного, релігійного типів у населених пунктах західної частини Вінницької та східної частини Хмельницької області. Наукової ваги роботі додає те, що написана вона дослідником-краєзнавцем Д. Малаковим, який є автором ряду путівників, альбомів з краєзнавства і туризму та монографій про відомих архітекторів.

Коли мова йде про певні частини ландшафту чи природні об'єкти, виникає питання чи знаходяться вони під охороною держави. Природоохоронна діяльність місцевих та державних органів влади яскраво простежується при охороні пам'яток лісництва – алеї, вікові дерева, пам'ятки садово-паркового мистецтва, джерела води, з особливим мінеральним складом, ділянки ландшафтів з унікальної флорою та фауною і т.д. Характеристики та особливості, які оберігаються законом, класифікуються науковою термінологією та підтримуються на належному рівні.⁴ Проте,

---

¹ Дяків В. «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років / В. Дяків. – Л.: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 256 с.

² Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною. – К.: Грані-Т, 2009. – 104 с.

³ Двадцять дев'ять зупинок в ід Хмільника до Хмельницького. – К.: Грані-Т, 2009. – 120 с.

⁴ Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області. – Вінниця, 2005. – 52 с.

більшість із таких заповідних об'єктів для віруючої людини мають особливий сакральний зміст. Частина сакральних природних об'єктів не є під охороною і їх збереженням займаються віряни. Про особливості природоохоронної діяльності на території Вінницької області пише Т. Мельник. Автор описує основні типи пам'яток, що знаходяться під охороною, та вказує на основні проблеми, пов'язані з незначною кількістю заповідних територій у області.¹

Питання захисту місцевих святинь розглянуто на сторінках праці «Защита местных природно-исторических святынь». Автори розробили програму забезпечення збереження природно-історичних святинь місцевого значення та згрупували їх за типологічними особливостями – кургани; священні та меморіальні джерела, річки, озера та болота; меморіальні, священні, вікові дерева, священні гаї; історичні скелі, яри, урочища, пагорби, валуни, вали, городища, замки, печери, дороги, місця легендарних військових таборів, залишки давніх зруйнованих міст; сакральні, духовні ландшафти. У роботі наголошується на значимості малих об'єктів заповідання, якими є місцеві святині, для збереження особливостей ландшафту населеного пункту. Також вказується, що природно-історичними святинями ватро вважати об'єкти, які є максимально збереженими, та не використовуються у промисловій чи сільськогосподарській сфері.²

Розглянувши історіографію теми, бачимо що різноманітність напрямків зацікавлень дослідників складає, на перший погляд, враження, що тема досліджена. Проте при більш детальному вивченні стає зрозумілим, що перевагу мають дослідження фольклору та окремих виявів народної релігійності, історія релігійних установ та сакральних об'єктів. Відсутність

---

¹ Мельник Т.І. Природно-заповідні території Вінниччини / Т.І. Мельник // Подільська старовина: Наук. зб. Вип. IV / Вінниц. обл. краєзн. Музей. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – С. 397-402.

² Борейко В. Е., Подобайло А. В., Руденко В. Ф. Защита местных природно-исторических святынь / В. Борейко, А. Подобайло. – Серия: Охрана дикой природы. – К., 2002. – Вып. 25. – 144 с.

комплексних досліджень теми, робить її актуальною для сучасної етнології, а напрямки її висвітлення дозволяють виявити ще не вивчені проблеми у комплексі народної релігійності. Проаналізувавши висвітленні у літературі матеріали помітно скільки ще тем не знайшли свого дослідника. Разом із цим досить помітною є динаміка зацікавлення науковців дослідженнями духовної культури українського народу та їх залежність від політичної та економічної ситуації у країні.

1.2 Джерельна база дослідження

Джерельна база заявленої теми різноманітна. Духовне життя народу цікавило дослідників у різні часи. Зі становлення етнології як науки ці зацікавлення переросли у форму польових досліджень із програмами та питальниками. Опубліковані матеріали найчастіше стосуються фольклорної складової народної релігійності. З їх допомогою ми можемо прослідкувати рух сюжетів не лише у просторі, а й у історичній перспективі, встановлювати первинні та вторинні сюжетні лінії. Це допомагає при групуванні різних типів сакральних об'єктів, оскільки часто лише прозовий фольклор дає про них відомості. Сучасні релігійні рухи описані на сторінках періодики також багато в чому послуговуються напрацюваннями дослідників кінця XIX – початку XX століття.

Польові дослідження проведені автором, виявили як населення історико-етнографічного регіону Поділля пояснює терміни «святиня» та «святе місце», чи є між ними різниця, показали ставлення населення до релігійних об'єктів різного рівня популярності.

Зі становленням етнології як науки збір матеріалів проводився організовано та тематично, готувались програми та питальники експедицій. Основними напрямками збору етнографічних матеріалів були відомості про побут, родинну та календарну обрядовість, господарське життя, вірування та

звичаї народу.¹ До початку ХХ століття етнографічні відомості переважно накопичувалися. Зумовлено це нестабільною політичною ситуацією та великою кількістю зацікавлень дослідників. З початком ХХ століття зібраний матеріал потребував аналізу та систематизації.

На проблему недостатньої вивченості прозового фольклору, в основному релігійного, в кінці ХІХ – початку ХХ століття вказував у своїх роботах І. Франко. Зібрані та видані ним матеріали і сьогодні є важливим підґрунтям для вивчення генези творення та руху сюжетів різних фольклорних форм у історичному розвитку. У 1896 році виходить перший том п'ятитомного ґрунтовного дослідження І. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів» – «Апокрифи старозавітні».² У 1899 р. – другий «Апокрифи новозавітні: А. Апокрифічні Євангелія», тут вміщено першу половину збірки новозавітних апокрифів, а саме апокрифи і легенди євангельської тематики,³ та третій том «Апокрифи новозавітні: Б. Апокрифічні діяння апостолів», у якому вміщено оповідання про апостолів, зокрема наведено реєстри апостолів, описано їх життя, учення та діяння.⁴ У 1903 р. – четвертий том «Апокрифи есхатологічні». Вміщено матеріали есхатологічного характеру: повчання і настанови, церковні та єретичні тексти

---

¹ Українська етнологія. Навч. Посібник для студ. Вищ. Навч. Закладів. / Упоряд. Борисенко В.К. – К.: Либідь, 2007. – С. 70-75.

² Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. І: Апокрифи старозавітні: Репринт видання 1896 року / Передмова Ярослави Мельник; Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут франкознавства. – Львів, 2006. – 512 с.

³ Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т.2. Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні Євангелія / Львівський національний університет ім. І.Я. Франка ; Зібрав, упоряд., передмова та комент. Іван Якович Франко . – Репринт. вид. 1899 р . – Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2006 . – 423 с.

⁴ Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т.3. Апокрифи новозавітні. Б. Апокрифічні діяння апостолів / Львівський національний університет ім. І.Я. Франка ; Зібрав, упоряд., передмова та комент. Іван Якович Франко . – Репринт. вид. 1902 р . – Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2006. – 360 с.

про обряди і загробне життя, пророцтва про очікуваний «кінець світу».¹ У 1910 р. – п'ятий том «Легенди про святих»². Ця праця і до сьогодні залишається взірцем для дослідження українського прозового фольклору. Матеріали зібрані тут, їх систематизація та пояснення сьогодні активно використовуються у церковнослов'янських студіях.

На межі ХІХ-ХХ століть у світ виходить дев'ятий випуск «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета» «Приходы и церкви Подольской епархии» під редакцією Є. Січинського. Перевидали роботу лише через століття. Праця містить історичні, географічні, етнографічні матеріали з життя православних громад Поділля ХІХ ст. Описуючи історію поселень, що входили у склад різних благочинь та парафій Подільської єпархії, наводяться відомості про святі місця відомі на той час, чудотворні ікони, джерела та криниці з цілющою водою.³ Для нашого дослідження робота досить цінна, оскільки дозволяє простежити існування святині чи святого місця та ставлення до неї в історичному зрізі.

С. Єфремов у своїх «Щоденниках» під серпнем 1923 року занотує згадку про чутки з Поділля, де з простреленого хреста тече кров. У поширенні легенд і чуток про оновлення церков у Києві, винуватив владу, бо «своїми безглуздими та безтактними заходами тільки помагали їм ширитись»⁴. За 17.01.1924 р. пише про Йосафатову долину з розповідей студента, родом з під Житомира. Також згадує про судовий процес над

---

¹ Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т.4. Апокрифи есхатологічні / Львівський національний університет ім. І.Я. Франка ; Зібрав, упоряд., передмова та комент. Іван Якович Франко . – Репринт. вид. 1906 р . – Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2006 . – 524 с.

² Апокрифи і легенди з українських рукописів: научное издание. Т. 5. Легенди про святих. Ч. 1 / Зібрав, упоряд. і пояснив І.Я. Франко ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Ін-т франкознавства. – Репринт вид. 1910 р. – Л.: [б. в.], 2006. – 299 с.

³ Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Евфимий Сецинский; Автор вступ. ст. Анатолий Михайлович Трембицкий.-Біла Церква : Видавець Пшонківський О. В., 2009.-ХІІ, 996 с.- (Бібліотека української краєзнавчої класики)

⁴ Єфремов С. О. Щоденники, 1923 – 1929 / С. Єфремов. – К.: ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – С. 42.

священиками, які служили відправи біля Калинівського хреста, повідомлення про який було розміщено в газеті «Більшовик». У автора на це теж власне бачення: «Наловили боязких, несвідомих, тремтячих од страху попів і знущаються з них судовим способом. Чи ж так можна боротись з релігійними забобонами»¹.

Короткі відомості про названі події можна знайти і в художній літературі. Зокрема, у передмові до роману Василя Барки «Жовтий князь», М. Жулинський наводить короткий монолог матері Дарії Катранник. «Живемо в кінці часів. Тож антихристи спішать зло довершити. Це з ікон видно; Спаситель на хресті мучиться, а внизу вони, домальовані, скрегочуть, глядячи на безвинного... Люди кажуть, що вкоїться пекельство, аби відзначити дев'ятнадцять віків після розп'яття: так кажуть.»² І хоч події, описані у романі, стосуються голоду 1932-1933 років, по своїй суті слова героїні дуже схожі із поясненнями подій 20-х років ХХ століття.

Серед літератури знаходимо багато статей та публікацій суто релігійного характеру, яку варто виділити у окрему групу джерел. Про православні святині, зокрема чудотворні ікони, публікують досить багато довідкових матеріалів. У таких книгах коротко оповідають історію ікон, місце їх перебування, найвідоміші історії чудесних зцілень та молитви до них. Варто зазначити, що хоч при описові чудес, здійснених іконою, і не подаються достовірні дані про зцілених, та джерельна база таких публікацій досить обширна. Послугуються нею, найчастіше, при складанні історичних довідок про святині.³

---

¹ Там же. – С. 56.

² Жулинський М. У свіглі віри. Голодомор в Україні та роман Василя Барки «Жовтий князь» // Барка Василь. Жовтий князь: Роман / Передмова М. Жулинського. – К.: Дніпро, 1991. – С. 23.

³ Жаровська О. Паломницькі святині / О. Жаровська. – Львів: Свічадо, 2009. – 200 с.

У збірці проповідей про чудотворні ікони Божої Матері – «Шляхами наших прочан», описано історії їх знайдення та основні чуда.¹ Серед низки інших маємо чотири ікони, що стосуються безпосередньо Поділля. Перша з них, Зарваницька ікона, була віднайдена монахами втікачами після спалення Києва татарами у 1240 році. Святиню було знайдено біля джерела, пізніше названого цілющим та збудовано над ним капличку. Церкву та монастир неодноразово знищували, проте кожного разу монахи відбудовували обитель. Інша пам'ятка відома з XVII ст. – це чудодійна ікона Богоматері з міста Теремовля. У 1673 році, під час турецької облоги міста, ікона заплакала. А ще переповідають, ніби тоді ж Богородиця сама явилась над мурами фортеці та відвернула вибухи та міни від неї, чим дуже налякала турків, які почали тікати. Переказують, що це чудо записано на дерев'яній таблиці і переховується у Львові у монастирі отців василіан. Ця подія швидко стала відома по всій Україні, спричинивши масовий потік паломників до святині. Ще одна ікона заплакала у 1730 році у Тернополі в домі шевця Маркевича. Спочатку правдивість чуда підтвердив місцевий священник зі свідками. Згодом митрополит Києво-Галицький Атанасій Шептицький прислав духовну комісію, яка канонічно підтвердила правдивість сліз на іконі та передала справу на ухвалу митрополитові.² Історія наступної ікони тісно пов'язана із Улашківським монастирем XIV ст. Ікону монастиреві подарувала родина Добринських-Ратиборських у XVIII ст. На пожертви прочан, що приходили до святині за допомогою, у 1797 році було відбудовано дві скельні церкви, а у 1866 збудовано сучасну муровану церкву. В часи турецьких набігів ікону вважали захисницею від ворогів.

Деякі приходи мають свої друковані видання, присвячені конкретній святині чи святому місцю. Наприклад, у с. Комаргород Томашпільського

---

¹ Вояковський Н. (о.) Шляхами наших прочан: Проповіді про чудотворні ікони Божої Матері / Н. Вояковський. – 2-ге вид. – Львів: Місіонер, 1998. – 200 с.

² Вояковський Н. (о.) Шляхами наших прочан: Проповіді про чудотворні ікони Божої Матері / Н. Вояковський. – 2-ге вид. – Львів: Місіонер, 1998. – С. 169.

району у одній із місцевих церков є ікона Богоматері «Страсна», відома у народі своїми дивами зцілення від різних хвороб. З благословення намісника Почаївської лаври було видано невелику брошуру з відомостями про село, церкву, історію чудотворної ікони, розповіді прихожан, які одужали після молитов перед образом.¹ Інформативність та історична достовірність наведених даних стосовно цих ікон, можуть бути неточні, оскільки опис ведеться переважно з релігійної точки зору.

Подібна збірка видана Шаргородським монастирем про Іосафатову долину біля села Голинчинці. Тут розповідається про явлення пастухові Якову Матері Божої, про гоніння на священників та паломників у 20-30-х рр. минулого століття та історії зцілення водою з кринички у долині.²

Окремою групою джерел варто виокремити публікації в газетах, журналах. Починаючи з 1920-х років і подій так званої «пошести чудес» тема не сходить зі шпальт газет. Спочатку описували відомі події у Калинівці та Голинчинцях. Інформували населення про хід розслідування та судового процесу над їх учасниками.³ На сторінках періодики розміщували повідомлення про вдалі акції руйнування церков, заклики видавати односельців, у чийх будинках є ікони та ін.

Сьогодні ж редакції газет розробляють нові рубрики для статей про релігійні чуда, які відбуваються в містах та селах, а також оновлюють інформацію про чуда 1920-х років.⁴ Релігійні громади, які мають власні друковані органи, активно залучають до збирання інформації парафіян.⁵ Такі

---

¹ Анипко В. Страстная икона на Винничине. История и акафист / В. Анипко. – Почаев, 2009. – 56 с.

² Чудо на Іосафатовій долині / Вид. 5-те, перероб. та доповнене. – Шаргород, 2014. – 52 с.

³ Голинчинські «чудотворці» перед судом // Червоний край. – 1925. – №138-148. – С. 2.; «Калинівське чудо» перед судом // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №12(15 січня). – С. 3; – №9(11 січня). – С. 2.

⁴ Калинівське чудо // Панорама. 1998 – №53 (9371). – с.1; Калинівське чудо // Подільська зоря. – №56 (7124). – 1993. – С. 4; Завальнюк К. Диво з Розпяттям 1923 року / К. Завальнюк // Панорама. – Вінниця, 2003. №2(9869). – С.3.

⁵ Одигитрия. – №1 (6). – 2001. – С. 8

видання на своїх сторінках розміщують багато матеріалів про церкви та монастирі Поділля, частково описують події ХХ століття, проте віддають перевагу сучасним – хресні ходи, чудотворні ікони, цілющі джерела та зцілення біля них, освячення нових та відбудова старих храмів та монастирів та ін. На шпальтах газет «Одигитрия», «Православна Вінниччина», «Подільські єпархіальні відомості», друкованих органів Вінницької та Хмельницької єпархій УПЦ розміщуються матеріали з релігійного життя всієї України та закордону. У кожній є постійні розділи з життя єпархії, де розміщуються відомості про щорічні хресні ходи у с. Калинівку до простреленого у 1923 році хреста, у Іосафатову долину, у с. Лядова до скельного монастиря, у Почаївську лавру. З менш масштабних подібних заходів – повідомлення про освячення місцевих чудодійних джерел та криниць, відомості про чуда зцілення біля них та чудотворних ікон.

Журнал «Православный взгляд» публікує в основному новини з життя Кам'янець-Подільської єпархії. Корисним доповненням до них є статті про історії церков та монастирів України, описи святинь, які знаходяться у них. З 2009 по 2014 рік вийшло 32 номери журналу. У рубриці «Історія церкви» вміщено статті про Городоцький Свято-Онуфріївський храм, Свято-Успенський храм м. Кам'янця-Подільського, Субічський печерний монастир, Довжоцьку церкву Різдва Пресвятої Богородиці, Свято-Георгієвський собор та багато інших.

Також варто виокремити як групу джерел, інформацію розміщену в мережі Internet. Сайти релігійних громад наповнюються статтями паломників та священнослужителів про подорожі до святих місць, історіями зцілення біля святинь, легендами та переказами про виникнення таких пам'яток.

Дані в мережі можна розділити на три тематичні блоки – джерела, купелі, криниці з цілющою водою; чудодійні ікони; церкви та монастирі як основні релігійні святині. Проте ці відомості про святі місця мають ряд недоліків:

- відсутність посилань на історичні джерела – це стосується відомостей про будівництво та історію церков та монастирів;

- матеріали з різних сайтів часто дублюються, але є випадки коли факти заперечують одне одного;

- погіршує інформативність джерел і той факт, що випадки чудесного зцілення подаються як незаперечний факт, без наведення медичних довідок про стан здоров'я хворого до відвідування святинь та після покращення самопочуття.

Особливої уваги заслуговують матеріали, що стосуються паломництв до місць явлення ікон чи інших релігійних символів.

Основою роботи є польові дослідження проведені автором у 2013-2016 роках на території Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей. Було опитано 255 респондентів із вказаних областей. З них чоловіків – 80, жінок – 175, у відсотковому співвідношенні 32% і 68% відповідно. Вікові категорії – 14-17 років – чоловіки – 12, жінки – 38, 18-25 років – чоловіки – 14, жінки – 40, 26-50 років – чоловіки – 33, жінки – 47, 51-90 років – чоловіки – 21, жінки – 50. Таким чином, наймолодший респондент 2002 року народження, найстарший – 1926 року народження.

За релігійною ознакою маємо такі показники: православні – 205, католики – 20, греко-католики – 19, адвентисти – 3, свідки Єгови – 2, атеїсти – 6.

За національною ознакою – українці – 240, росіяни – 6, поляки – 3, євреї – 2, молдовани – 4.

Специфіка обраної нами теми потребувала відповідей священнослужителів різних конфесій: православні – 5, католики – 3, греко-католики – 4, усього – 12 респондентів.

На території Вінницької області було опитано – 136 респондентів. З них у Барському районі 5 осіб, Бершадському – 4, Вінницькому – 15, Гайсинському – 6, Жмеринському – 3, Іллінецькому – 3, Калинівському – 20,

Крижопільському – 35, Липовецькому – 2, Літинському – 4, Могилів-Подільському – 5, Мурованокуріловецькому – 6, Немирівському – 8, Тиврівському – 3, Томашпільському – 5, Шаргородському – 2, Ямпільському – 9.

У Хмельницькій області – 80 респондентів. З них у Білогірському – 3, Волочиському – 3, Городоцькому – 5, Деражнянському – 10, Дунаєвецькому – 5, Кам'янець-Подільському – 14, Красилівському – 8, Летичівському – 10, Новоушицькому – 2, Хмельницькому – 16, Ярмолинецькому – 4.

У Тернопільській області – 39 респондентів. Бережанському – 3, Заліщицькому – 2, Збаразькому – 5, Кременецькому – 10, Монастириському – 2, Терехівському – 6, Тернопільському – 8, Чортківському – 3.

Завдання опитування:

1. Визначити, що для сучасного вірянина є святиня, а що святе місце, чи є між ними різниця і яка;

2. Користуючись опублікованими матеріалами про різні святині та святі місця на території Поділля у ході польових досліджень доповнити інформацію про вивчені локуси та, по можливості, знайти нові або маловідомі.

3. Простежити, яким чином пам'ять та знання про релігійні локуси мігрує між різними віковими категоріями;

4. Визначити, яких правил поведінки дотримуються сучасні віряни при відвідуванні місць сакрального значення, та порівняти їх із вже опублікованими матеріалами;

5. Простежити, як місцеві священики ставляться до таких локусів у своїй парафії та за її межами.

Для більш детального визначення термінів, спочатку варто конкретизувати термін «народна релігійність», стосовно якого і до сьогодні тривають наукові дебати. Дослідники у своїх роботах використовують різні варіанти цього поняття – релігійність народу, народне двовір'я, народне

православ'я¹, намагаючись максимально конкретно підтвердити доцільність використання такої форми. На нашу думку, «народна релігійність» – це комплекс взаємозв'язків між Церквою та народом, симбіоз релігійних уставів та їх розуміння і пояснення у народі, особливості сприйняття суті релігії та її «використання» у народі, створення особливого фольклорного комплексу з релігійною тематикою, вивчаючи який стає можливим дослідження перерахованих явищ.

Одним із ключових понять у системі народної релігійності є поняття «святиня» та «святе місце». Пояснення терміна «святиня» подається у Тлумачному словнику української мови як «1) заст. Храм. 2) Місце, предмет релігійного поклоніння. 3) перен., уроч. Що-небудь особливо дороге, глибоко шановане; те, що зберігають з любов'ю й пошаною».² Релігієзнавчий словник подає визначення другого терміна: «Святі місця – місцевості та споруди, які, згідно з релігійними джерелами, пов'язані з життєписом засновника, або окремих святих, тієї чи іншої релігії, різними чудотворіннями і місцем, куди віруючі ходять на прощу. Поряд із широко шанованими існує багато таких святих місць, поклоніння яким має регіональний, а часто місцевий характер».³

Помітно, що ці поняття мають спільну основу, та майже нічим не відрізняються. В такому разі виникає питання чи можна їх використовувати як синоніми. Протягом 2013-2016 років на території Вінниччини автором у

---

¹ Колодюк І. «Народна релігія»: основні аспекти дослідження в Україні / І. Колодюк // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Вип. 93. – К., 2007. – С. 149; Бондаренко Г. Народна релігійність українців в умовах соціальних змін кінця ХХ – початку ХХІ століття [Електронний ресурс] / Г. Бондаренко // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 3. – С. 21-29. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTE_2014_3_5

² Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – К.: "Перун", 2005. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrainian_explanatory.academic.ru/161474/святиня

³ Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Любовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – С. 298.

кілька етапів було проведено польові дослідження. Одним із ключових завдань опитування було визначення, що для сучасного вірянина є святиня, а що святе місце, чи є між ними різниця і яка. Цитати інтерв'ю з респондентами подані зі збереженням стилістичних особливостей мовлення.

Результати польових досліджень показали, що поняття «святиня» і «святе місце» для 90% опитаних є ідентичними. Для них це релігійні об'єкти, незалежно від форми – церква, ікона, хрест та ін. «Святиною вважається в першу чергу те, що має відношення до духовної сфери. Це може бути і те, що стосується обрядів християнських, і сам храм являється святиною, і ікона являється святиною. Фактично все, що відноситься до духовної сфери, до сакральної сфери, воно все називається святиною. А святе місце, те місце, яке певним чином відмічене благодаттю Духа Святого, тобто ті ж святині».¹

Невеликий відсоток респондентів відносив до святинь і абстрактні поняття, такі як чесність, любов, повага, а також речі, які кожна людина індивідуально вважає або цінними або святими – сім'я, життя, родина, населений пункт, земля (як господарський об'єкт), хліб, вода та ін.²

Решта розрізняють їх за принципом «мобільності об'єкту» тобто, святиня – це рухомий сакральний об'єкт невеликих розмірів (ікони, хрести натільні та у церкві, церковне начиння, церковні книги), а святе місце – це нерухомий об'єкт, що несе у собі релігійну семантику (церква, монастир, каплиця, кладовище, придорожні хрести, святі джерела, криниці, купелі).³

Цікавими є пояснення священників. Настоятель Комаргородського Свято-Покровського храму отець Іоанн дає такі визначення: «Святиня – це якась реалія, яка поєднує земний та духовний світ, те, що земне приводить до Бога. Святе місце – це там де знаходиться святиня.»⁴

---

¹ Архівний рукописний фонд при кафедрі етнології та краєзнавства історичного факультету. – Фонд, 49. – Папка, 1. – Одиниця збереження, 8. – Арк. 143.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 1. – Од.зб. 8. – Арк. 177.

³ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 1. – Од.зб. 13. – Арк. 215.

⁴ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 1. – Од.зб. 16. – Арк. 237.

Отець Петро, настоятель церкви у с. Зеленянка Крижопільського району: «Святиня це те місце де ми приходимо і віддаємо шану Богу, це для нас може бути ікона, храм, мощі. Святе місце – це там де було явлення тій чи іншій людині, або місце де колись був храм, і люди йдуть туди молитися».¹

Намісник Свято-Феодорівського чоловічого монастиря у смт Вапнярка Томашпільського району: «Святиня – це річ або предмет, який наділений особливими властивостями, якому з часом починають поклонятися люди. Вона може бути або чудотворна, або якась подія пам'ятна пов'язана з цим, будь то ікона чи хрест. Є чудотворні ікони, є мощі святих угодників Божих. Святе місце – теж, або Бог прославив, або люди поклоняються. От храм святе місце, місце зруйнованого храму, намолене місце, де зберігаються мощі святих, або місця явлення Бога і святих».²

Як бачимо відсутність чіткого розмежування між «святиною» та «святим місцем» – основними поняттями народної релігійності – відкриває нові можливості для етнологічних досліджень. Результати польових досліджень показали синонімічність вказаних понять для переважної частини віруючого населення Вінниччини. Оскільки маємо відомості про різне значення цих термінів, варто більш детально розглянути це питання.

Активне використання вказаних джерел дозволить більш детально виконати поставленні завдання та розкрити основну мету роботи.

1.3. Методологічна основа дослідження

Використання різних типів джерел та історіографії вимагає застосування спеціальних та загальних методів дослідження для детального опрацювання всього масиву інформації із вказаної теми. При вивченні

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 1. – Од.зб. 8. – Арк. 157.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 1. – Од.зб. 16. – Арк. 247.

поставленої проблеми, ми послуговувались сукупністю таких наукових методів:

- метод анкетування ми використовували для одночасного опитування респондентів віком від 14 до 17 років. Розробка анкети та послідовність питань у ній мали на меті визначити, як молодь на території історико-етнографічного регіону Поділля розуміє поняття «святиня» та «святе місце», за якими критеріями їх ідентифікують та розрізняють, чи відвідують їх та ін. Анкета складається із 21 питання та паспорта респондента.

- метод опитування ми використовували для збору, фіксації та обробки інформації про святині та святі місця на території історико-етнографічного регіону Поділля для інших вікових категорій респондентів. Основу питальника складала питання анкети. Для опитування ми обирали населені пункти, у яких є релігійні об'єкти різних типів – церкви, монастирі, каплиці, придорожні хрести, джерела та криниці, що вважаються святими та ін. Залежно від типів цих пам'яток коригувалась послідовність запитань до респондента.

- метод прямого спостереження ми застосовували під час подорожей із групами паломників до місць, які для них є святими, з метою детальної фіксації власних спостережень та подальшого аналізу дій паломників.

- наративний метод ми використовуємо у роботі при викладі матеріалу, який ми подаємо у регіональній послідовності рухаючись зі сходу на захід територією історико-етнографічного регіону Поділля – Вінницька, Хмельницька, Тернопільська області. Також застосовуємо типологічну послідовність подачі інформації. Саме цим зумовлена і структура нашого дослідження. Спочатку ми досліджуємо природні локуси, які віряни вважають святинями чи святими місцями, потім вивчаємо різні типи ікон і на кінець зосереджуємо увагу на створених людиною сакральних об'єктах – церкви, монастирі, каплиці, придорожні хрести т. ін.

- порівняльно-історичний метод ми використовуємо, щоб виявити особливе і загальне в розвитку духовної культури жителів Поділля, з'ясувати причини виникнення поведінкових алгоритмів та стереотипів при відвідуванні різних типів сакральних об'єктів, уточнити генезу і поширення окремих явищ духовної культури – таких як паломництво, поклоніння, шанування, віра у чудодійні властивості предметів культури тощо. У роботі ми використовуємо такі види вказаного методу – історико-типологічне та історико-дифузійне порівняння. За допомогою історико-типологічного порівняння ми встановлюємо спільні типологічні ознаки для споріднених процесів духовного життя населення Поділля, які відбувались у різний час на окремих територіях досліджуваного нами історико-етнографічного регіону у визначених нами хронологічних межах, з метою ґрунтовного аналізу подій та визначення причин їх утворення та зникнення. Історико-дифузійне порівняння дозволяє простежити які зміни відбулися у смисловому навантаженні та сприйнятті вірянами об'єктів релігійного характеру на вказаній території у встановлених хронологічних межах.

- методом комплексного аналізу ми послуговуємось при використанні фактичних даних і висновків інших наук, зокрема: історії, фольклористики, географії, мистецтвознавства, релігієзнавства та ін.

Використання усіх названих методів дозволяє більш широко та ґрунтовно вивчити поставлені перед нами проблеми та знайти відповіді на питання, що виникають у ході дослідження. Результативність синтезу двох і більше методів простежується не лише на етапі збору інформації, а й під час її аналізу та формування основних типів релігійних об'єктів. Вказаний підхід оперування методами значно вплинув на формування питальника для проведення польових досліджень. Це простежується також у активному використанні результатів досліджень суміжних дисциплін, зокрема фольклористики. Висновки науковців цієї спеціальності, розкривають додаткові нюанси побутування та міграції відомостей про сакралізовані та

релігійні об'єкти не лише територіально, а й хронологічно, з можливістю простеження причинно-наслідкових зв'язків між моментами підвищеного інтересу до подій чи об'єктів та втрати зацікавленістю ними серед населення.

РОЗДІЛ II. ТРАНСФОРМАЦІЇ УЯВЛЕНЬ ПРО САКРАЛІЗОВАНІ ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ

Особливості сприйняття та розуміння вірянами релігійних об'єктів є актуальними питаннями в етнології. У першу чергу тому, що відповіді на них дозволять простежити виникнення процесів паломництва та поклоніння певним об'єктам. І якщо у випадках з суто релігійними предметами – ікона хрест, мощі, монастир, першопричиною сакралізації є безпосередній зв'язок із сакральним, то відносно природних об'єктів такий зв'язок не завжди можна прослідкувати чи виявити.

Хоч тема є актуальною, у сучасній етнології нею цікавляться досить побіжно. Зазвичай перевагу віддають вивченню історії сакральних локусів, їх місцю у загальній системі народної релігійності чи дослідженням фольклору, який у різних своїх формах (пісні, легенди, перекази) подає варіанти утворення сакрального об'єкту. Вивчення релігійних об'єктів знаходиться на зіткненні об'єктів дослідження фольклористики, краєзнавства, релігієзнавства, географії та етнології.

У роботах науковців часто зустрічається визначення «сакральний ландшафт». Використовують його як пояснення комплексу природних об'єктів та антропогенних доповнень та впливів (святилища, церкви, каплиці та інші форми релігійних споруд). У цьому розділі ми виокремимо сакралізовані природні об'єкти із комплексу сакралізованого ландшафту. Доцільність такого розмежування полягає в тому, щоб простежити причини надання певним локусам релігійного значення. Цілком зрозумілим є, наприклад, сакралізація простору біля церков, монастирів, кладовищ та ін. – він набуває ознак сакрального після створення релігійного осередку. А от причини сакралізації таких об'єктів як парк, урочище, долина, джерело,

мають ряд передумов та особливостей. Саме їх ми спробуємо охарактеризувати на прикладі історико-етнографічного регіону Поділля.

Проаналізувавши літературу та матеріали польових досліджень, нами виявлено, що майже у кожному населеному пункті сакральні пам'ятки можна віднести до двох груп. Перша – релігійні об'єкти – церва, монастир, костьол, кладовище, придорожні хрести, каплиці. Друга – сакральні місця, які означені або не означені релігійною приналежністю – джерела та криниці, парки, алеї, вікові дерева, гаї чи урочища.

Першу групу об'єктів респонденти, на означеній нами території, відносять до святих місць чи святинь в першу чергу. Це дає нам можливість говорити про певні візуальні форми, за якими віруюча людина виокремлює святиню з профанного середовища. Тобто, належність до сакрального тут визначається формою об'єкта, яка є знайомою людині. Таким чином, наявність таких об'єктів чи предметів на певній території перетворює її, у свідомості вірянина, на сакральний комплекс. А сприйняття останнього з релігійної точки зору, зумовлює відповідні поведінкові норми.

Іншу ситуацію спостерігаємо щодо другої групи сакральних пам'яток. Досліджуючи водні локуси, а саме джерела та криниці, на території Вінницької, Хмельницької та Тернопільської областей, було помічено, що усі вказані об'єкти, певною мірою, вважаються сакральними. Пояснюється це ставленням віруючих людей до води як до цінної субстанції, від якої залежить усе живе. Таким чином, процес сакралізації гідрологічних об'єктів розпочинається із сприйняття води як сакральної рідини. Тому за аналогією із релігійними спорудами – місце, де вода витікає, також стає сакральним.

Як ми вже зазначали, святі місця, віднесені до цієї групи, можуть мати ознаки приналежності до релігійної організації. Зазвичай це каплиці, хрести, купелі з відповідними ритуальними предметами – ікони, хрести, фігури

святих, спеціальний одяг та ін.¹ Їх наявність біля локуса підвищує ступінь його сакрального значення у загальному сакральному комплексі населеного пункту. Відомо, що встановлюються вони вибірково та за наявності особливих ознак, які пояснюються як чудо, Божа воля, промисел та ін. Такими ознаками ми називаємо: лікувальні властивості води, перекази про чуда явлення церковних предметів чи святих. Окремим типом джерел є водосвятні – їх використовують у ритуальних діях для припинення засухи та викликання опадів.² Такі локуси, окрім господарського застосування, використовуються переважно з цією метою, а перекази про швидку зміну погоди після ритуальних дій посилюють віру у особливе сакральне значення об'єкта.

Варто зауважити, що в переважній більшості відомості про цілющість води не є підтвержені лабораторними дослідженнями і ґрунтуються виключно на особистих переконаннях вірян. Процес їх сакралізації формується із таких частин:

- сакралізація води, як основоположного фактору життя;
- сакралізація простору навколо витoku;
- утворення малих фольклорних форм, завданням яких є поширення відомостей про локус;
- усталення серед віруючого населення сприйняття локуса як святого місця, що є завершальним етапом сакралізації природного об'єкта.

---

¹ Шудляк Н.О. Чудодійні джерела Тернопільщини / Н.О. Шудляк // Матеріали XXVII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 17 листопада, 2016. – С. 213-217; Шудляк Н. Чудодійні джерела Вінниччини/ Н. Шудляк // Матеріали XXV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 37-41; Шудляк Н. Цілющі джерела – православні святині Хмельниччини / Н. Шудляк // Науковий журнал «Молодий вчений». – №9 (36). – 2016. – С. 182-187.

² Шудляк Н. Чудодійні джерела Вінниччини/ Н. Шудляк // Матеріали XXV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 39-40.

Релігійна основа переказів та легенд має ряд сюжетів поширених на території Поділля. Для більшої імовірності сприйняття легенд, за основу брались напіввигадані історії про провалення церков, возів з церковним начинням, явлення святих. Такі мотиви легко сприймалися у середовищі віруючих та активно поширювались, а інколи і модернізувались чи доповнювались. У випадках із водосвятними криницями у переказах наголошували на особливо коротких проміжках часу між молитвою та очікуваними опадами: «Тут як тільки засуха довго літом, і треба дуже дощу, то приходять баби з батушкою святити Вдовине. Обично приносять із собою щось для трапези. То скільки я тут живу, ще ні разу вони не змогли нормально потрапезувати після молитви, все злива йде».¹

Особливо шануються джерела, у яких знаходили церковні предмети. У таких випадках спостерігаємо процес набуття ознак сакрального від сакрального. Такі локуси відразу починали шануватись як місцеві святині, біля них проводили молебні, освячували воду. Хоч достовірність факту віднайдення предметів культу важко перевірити – віруючій людині достатньо переказів про те, що ця подія відбулася. Історії про чудесні явлення популярні у переказах про ікони, а їх зв'язок із водним локусом посилював віру людей у цілющість та чудотворність цих об'єктів. Також поширеними є перекази про різноманітні зцілення, що було незаперечним фактом святості локуса.

Означені алгоритми сакралізації можна екстраполювати і на інші природні об'єкти, враховуючи їх особливості.

Лікувальні властивості іншої, хоч і меншої, частини водних локусів, які досліджувались емпірично протягом тривалого часу, стали основою для їх сакралізації. Відсутність наукового обґрунтування лікувальних властивостей води зумовлювала використання з цією метою більш зрозумілих релігійних пояснень. Віряни бажаючи особливим чином виокремити джерело чи

---

¹АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 128.

криницю «спеціалізували» їх, виокремлюючи лікувальні особливості. Так з'явилися джерела, які лікують хвороби очей, шкіри, органів травлення та ін. З розвитком науки воду з цих витоків перевіряли на наявність мікроелементів, які позитивно впливали на зміну стану здоров'я людини. Хоч висновки експертиз і пояснювали механізми лікування водою, традиційна віра у надприродні сили, що наділили воду чудодійними властивостями, більш пристосована до потреб вірянина. До цього типу локусів застосовувався дещо інший механізм сакралізації:

- сакралізація води, як основоположного фактору життя;
- сакралізація простору навколо витoku;
- виявлення покращення самопочуття чи зникнення ознак хвороби після вживання води;
- активна перевірка виявлених лікувальних властивостей іншими членами громади та визначення основних лікувальних властивостей;
- пояснення відмінності локуса від інших «проявом божої благодаті, заради спасіння нас грішних»;¹
- усталення серед віруючого населення сприйняття локуса як святого місця та завершення сакралізації природного об'єкта.

Наступним предметом сакралізації є вікові дерева. На території Поділля заповідних зон для збереження цього типу пам'яток діє більше сотні. Проте у народі більш потужним способом зберегти подібні пам'ятки є їх сакралізація. Перехід у новий статус відбувається в певний період, часто це може бути чийсь намір знищити дерево. У таких випадках механізм сакралізації здійснюється у пришвидшеному режимі. Для випадків коли ж екстрених ситуацій немає, коли кілька поколінь людей несуть інформацію про дерево чи групу дерев застосовується такий механізм:

- сакралізація природи та шанобливе ставлення до віку дерева;

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 121.

- вік дерева спочатку «встановлюють» із переказів, потім перевіряють за архівними матеріалами, якщо такі наявні:

а) якщо дані підтверджуються, то об'єкт стає офіційно сакралізованим, а відомості про нього інколи доповнюються деталями, які народна уява вважає доцільними;

б) якщо ж відомостей немає, то історія утворюється. Часто у таких випадках використовують історичних персонажів, які нібито бували у цих краях та посадили це дерево;

- із поширенням одної із двох історій (інколи вони нашаровуються одна на одну утворюючи унікальні фольклорні сюжети) об'єкт переходить у сферу сакрального.

Найменування вікових дерев в честь історичних постатей, козаків, гетьманів, імператорів, полководців сприяє кращому сприйняттю нового об'єкта. В першу чергу сакралізацію провокує повага до віку дерев: «Вони стільки всього пережили, скіко ж людей вони увиділи, шкода, що нам не можуть розказати. Їх старість є вже святиньою».¹

Окремим типом сакралізованих природних об'єктів ми виокремимо долини, урочища та парки. Особливість процесу їх переведення із профанного середовища у сакральне досить специфічна. На досліджуваній території ці об'єкти поєднані однотипною причиною сакралізації – військові дії та загибель великої кількості людей. Незалежно від достовірної кількості загиблих, їх національності чи релігії, місце, де вони загинули вважається святим. Це пояснюється особливостями сприйняття смерті. Місце спочинку навіть однієї людини вважається її рідними святим, а «место, де пролилось багато невинної крові, де загинули хлопці, яких ніхто не може пом'янути по-человечески, і тим більше, воно знаходиться біля нас живих, ми маємо охороняти та беспокоїтись про їх вічний спокій».² Так респондентка описала

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 13. – Арк. 216.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 2. – Арк. 13.

урочище «Гайдамацький яр» на березі річки Бушанка у Ямпільському районі. Місце досить популярне серед туристів, а екскурсоводи люблять розповідати різні варіанти боїв гайдамак на схилах яру.

Хочемо звернути увагу на такий тип природних пам'яток як парки «Партизанської слави», «Пам'яті» чи «Героїв війни». У них ніхто не вів бойових дій, тут рідко є вікові дерева, проте вважаються вони сакральними об'єктами. Тут основним критерієм набуття сакральних ознак є історична пам'ять та, як зазначають деякі респонденти, «звичка вироблена ще за радянських часів. Нас заохочували йти до пам'ятника загиблим солдатам, який у нас в парку, і забороняли йти до церкви, от так ми і звикли що це теж святиня».¹ Сакралізація цих об'єктів орієнтовно розпочиналась із того, що на традиційні уявлення про смерть та пов'язані з ними обрядодії нашаровувались відомості про нові місця, що символізували пам'ять про героїчну та сподвижницьку смерть. На нашу думку цей процес не мав на меті сакралізувати об'єкт. Усвідомлення того, що цей тип пам'яток, несе у собі історичну інформацію про війну та втрати на ній, розпочало процес сакралізації. Сьогодні біля пам'ятників у таких парках встановлюють хрест, що наочно свідчить про завершення процесу сакралізації цих природних об'єктів.

Причиною сакралізації можуть бути релігійні події, як у Іосафатовій долині.² Процес сакралізації таких об'єктів відбувається за принципом «сакралізація від сакрального». Явлення Богородиці, святої для віруючої людини особи, наділило такими ж ознаками і територію, де це, за переказами, трапилось. Подальша робота на поглиблення віри у особливість

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 153.

² Шудляк Н. Іосафатова долина – історія і сьогодення / Н. Шудляк // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 49. – К. 2016. – С. 146-156.

цього локуса здійснювалась у двох напрямках – фольклорному (поширення сюжетів, що провокували збільшення паломництва) та матеріальному (масові встановлення хрестів). Обидва вони укорінили у народі віру у сакральність цього об'єкту, не зважаючи на те, що довести істинність видіння неможливо.

Простеживши основні механізми сакралізації природних об'єктів, можемо зробити висновок, що основною метою цього процесу є сприйняття природного об'єкта як святині. Для досягнення цієї мети використовуються різні фольклорні форми, які вербальними засобами поширюють відомості про локуси. Розповсюдження переказів про чуда, які імовірно відбувались біля об'єктів, пришвидшують процес їх сакралізації. Першопочаткові елементи, які зумовлюють початок цього процесу, у кожного типу природних локусів різні. Для водних об'єктів це сакралізація води, для місць битв – сакралізація історичної пам'яті, вікових дерев – сакралізація природи. Названі основи формувались тривалий час, і тепер переходять у поколіннях як обов'язковий комплекс знань про навколишнє середовище та спосіб збереження незахищених законом сакральних об'єктів.

2.1. Водні локуси релігійного характеру

Незбагненні речі завжди викликали у богобоязких українців страх та поглиблювали їх віру у Боже милосердя. Найкраще це прослідковується у ставленні до джерел. Їх поява завжди пов'язувалася із легендою, а поліпшення здоров'я після вживання джерельної води лише підтверджувало їх цілющу силу. Лікувальний ефект можна пояснити вмістом мінералів та мікроелементів у воді, або ж звичайним ефектом плацебо. У народній уяві чудодійні властивості води сприймалися як прояв Божої ласки. Ще однією ознакою чудодійності води у народі було не замерзання джерела взимку. Пов'язано це з глибинним походженням води, що зумовлює її підвищену температуру та тиск.

Вивчаючи духовне життя народу, особливу увагу звертають на місця масового поклоніння – монастирі, церкви, каплички, мощі святих, ікони, святі долини, урочища. Проте найбільшою кількістю легенд, переказів та історій обростають джерела та криниці. Зумовлений цей процес вірою людей у чудодійну та зцілювальну силу води. З'являється така віра у певні, часто складні, моменти життя, пов'язані з погіршенням здоров'я чи загрозою життю. Саме в таких випадках покращення самопочуття після вживання води пояснюється як чудо зцілення, а джерело називають цілющим, або чудодійним.

Біля найвідоміших джерел розчищають та облагороджують територію, споруджують каплички, ставлять хрести, служать відправи на великі релігійні свята. Кожне з них обростає легендами про свою появу та здійснені чуда.

На сьогодні немає загального зведеного реєстру чи звичайного переліку відомих джерел, як релігійного типу, які відвідують віруючі, де відбуваються служіння, так і звичайних, які в народі просто шанують та доглядають. Відсутність широкої наукової бази призводить до частого дублювання інформації у різних ресурсах, що робить процес збирання та класифікації матеріалів складним та менш продуктивним. Недостатня наукова увага до цього питання робить дослідження складових релігійності народу неповним та незавершеним. Це може призвести до втрати важливих причинно-наслідкових зв'язків у системі народної релігійності.

У наш час спостерігається активне пропагування паломницьких поїздок, нових маршрутів у зеленому туризмі та багато ідей для дослідження наших територій у краєзнавчій сфері. Проте, у цих напрямках перевагу отримують красиві краєвиди, архітектура, ріки та озера і досить побіжно згадуються джерела та криниці, які в народній культурі мають неабияке значення. Так само мало відомостей знаходимо і у науковій та науково-популярній літературі. Цю прогалину частково покриває інформація,

розміщена у мережі Internet, проте її подання часто не є об'єктивним. Зумовлено це, в першу чергу, типом ресурсів – у своїй більшості це сайти релігійних громад, які таким чином прагнуть зацікавити паломників та отримати прибуток. Інший блок – краєзнавчі розділи на сайтах органів державної влади. Інформація тут подається перевірена і достовірна. Проте її вкрай мало, щоб вважати це питання повністю дослідженим.¹ Частково тему розкриває А. Мельник у своїй книзі «Чудотворні джерела України». Даючи досить детальну інформацію про місцезнаходження джерел та криниць, автор із захопленням оповідає про чуда зцілення біля них, не вказуючи точних даних про інформаторів. Щоправда, ця проблема відома нам не лише у випадку одужання від води, це стосується і зцілень від ікон, святих мощей та ін. Пояснити це можна по-різному – від бажання залишатись невідомим, через власну скромність, до відсутності факту зцілення чи чуда як такого, підтвердженого документально. Корисні дані знаходимо також у невеликій публікації «Водні багатства Хмельниччини». Авторський колектив ґрунтовно підійшов до розкриття питання і у шести невеликих розділах вмістив об'ємний блок інформації з цієї теми. Тут досить органічно поєдналися релігійна складова опису та науковий підхід до дослідження теми.

Можна провести умовний поділ оздоровчих властивостей джерельних вод на два типи. До першого віднесемо ті, вода в яких вивчена й відома багатим вмістом мінеральних речовин та активно використовується у лікуванні та профілактиці різних хвороб. До другого – усі інші, які не вирізняються особливим хімічним складом, але за переконанням людей, після щирої молитви та вживання води з них, відчувається покращення самопочуття та відбувається зцілення від хвороб, які не піддавалися звичайному медикаментозному лікуванню. А. Мельник зазначає: «Збираючи

---

¹ Мінеральные источники Хмельницкой области. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.minvoda.com/mineralnie-istochniki-ukraini/mineralnie-istochniki-hmel'nitskoj-oblasti>; Новоушиччина туристична. – Режим доступу до ресурсу: <http://bibliotekanu.jimdo.com>.

оповіді і, ознайомившись з їх змістом, можна зробити висновок, що є і серед цієї категорії джерел окремі, так би мовити, «спеціалізовані» джерела – «від хвороб очей», «від безпліддя», «від захворювань шкіри» тощо, але більшість з них – універсальні «багатопрофільні»... Загальною особливістю майже всіх джерел цієї групи є те, що в переданнях обов'язково є оповіді про дива, пов'язані з об'явленням Богородиці або Спасителя, тобто у водах цих джерел присутня Божа благодать».¹

Під час дослідження літератури з цієї теми нами була помічена цікава особливість – більшість матеріалів розміщена в мережі Internet, на сайтах релігійних громад та православних єпархій. Така інформація має суто релігійне спрямування, немає точних даних про інформаторів, варіанти описів подій можуть як дублюватись, так і заперечувати один одного. Монастирі та єпархії про свої святині публікують невеликі брошури.² Частково питання розкривають мандрівники-дослідники у своїх роботах.³ Темою зацікавлені туристичні портали, які створюють цікаві пропозиції у сфері зеленого та релігійного туризму.⁴ Тема мало досліджена етнологами та істориками, проте маємо публікації, які частково висвітлюють споріднені проблеми.⁵

---

¹ Мельник А. Чудотворні джерела України / Антон Мельник. – Львів: Свічадо, 2013. – с. 6.

² Чудо на Юсафатовій долині / Вид. 5-те, перероб. та доповнене. – Шаргород, 2014. – 52 с.

³ Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною. – К., 2009. – 104 с.

⁴ Лікувальне джерело Студенець. – Режим доступу до ресурсу: <http://vn.20minut.ua/Vid-Chytachiv/likuvalne-dzherele-studenets-10224101.html>; Лядовский Свято-Усекновенский скальный монастырь. – Режим доступу до ресурсу: <http://palomnik.vn.ua/ljadavskij-svjato-useknovenskij-skalnij-monastir.html>; Сарахан Т. Воду з Чопової криниці вважають цілющою / Т. Сарахан. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/vinnitsa-newspaper/_vodu-z-sorovoju-krinici-vvazhayut-cilyuschoyu/229944; Чудодійне джерело. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.regina.ua/13.26.0.0.1.0.phtml>.

⁵ Атаман Л. В. Найвідоміші духовні (сакральні) об'єкти у розрізі сакральних просторів Вінницької області / Л. Атаман. – Режим доступу до ресурсу: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/074atam.pdf>; Кравченко В. «Осапатова долина» / В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1926. – кн. 2. – С. 108-111.

Майже у кожному районі Вінницької області знаходиться кілька, чи хоча б одне джерело або криниця, які в народі вважають цілющими, чудодійними чи святими, проте більшість із них відомі лише в межах одного-двох сіл. Зібрати відомості про них буває складно і через те, що не всі жителі села, чи містечка знають про ці місця. Широко відомі джерела у місті Вінниця, селі Гушинці Калинівського району, селі Лядова Могилів-Подільського району, селі Житники Муровано-Куриловецького району, щороку збирають багато паломників не тільки з області, а й з усієї України. Однією з причин популярності цих локусів серед прочан є розташування їх на території монастирів та церков.

У результаті проведених польових досліджень автором були знайдені джерела, матеріали про які публікуються вперше. Дані, записані від місцевих жителів, передаються з дотриманням стилістичних особливостей мови інформаторів.

У селі Глинське Бершадського району «є місце, де під час засухи служать водосвятні молебні. Особливо «святим» його не пошановують, але в силу вікової традиції та моління, я думаю, Бог послав Своє благовоління туди. Мова йде про криничку, біля якої встановлено поклонний хрест. Вона знаходиться неподалік від села, біля колишнього колгоспу. Місце називається «Вікнина» (наголос на перший склад)».¹ Раніше в цьому місці було болото з плесами води – вікнами, від цього, ймовірно, походить назва. Трясовину висушували кілька років, а джерело загатити не вдалося. Місцина маловідома, але люди дізнаються про святиню та шукають біля неї зцілення від недугів.

У обласному центрі у мікрорайоні «Вишенька 9-10» неподалік Барського шосе знаходиться цілюще джерело Віри, Надії, Любові та матері їх Софії. У 2010 році у день пам'яті мучениць Віри, Надії, Любові та матері їх Софії (30 вересня) джерело було освячене та біля нього встановлено хрест.

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 2. – Арк. 11-12.

Але невдовзі хреста зламали. Настоятель храму святого Георгія Побідоносця на прохання парафіян здійснив повторно освячення та встановлення хреста біля джерела на свято Покрови Пресвятої Богородиці (14 жовтня).¹ Локус мало відомий, оскільки серед опитаних у місті респондентів про нього ніхто не згадав, навіть, після уточнюючої інформації. Джерело вважають цілющим в першу чергу через символізм дня освячення. Життя мучениць, за біблійними переказами, сповнене страждань, стало причиною особливої поваги до них серед віруючих. Вода у джерелі не вирізняється особливими властивостями, проте віра в її чудодійність бере свій початок зі страждань мучениць та підкріплюється молитвами.

З XVII століття у Гайсинському районі відома криничка, де явилась ікона Божої Матері. Легенди оповідають, що у сучасному селі Кисляк діяв монастир, який було зруйновано разом із поселенням у XVII столітті. Рятуючись від загибелі монахи сховали шанований чудотворний образ Богоматері та інші цінні речі у криниці. Згодом біля знищеного поселення виникло нове і майже через століття біля колодязя ікона явилася селянам. Шануючи чудотворний образ, цілющими властивостями наділила народна уява і воду у криниці. Щороку, у день Святого Духа, тут відправляли службу, освячували воду. У народі живуть різні легенди про зцілення цією водою.² У 1930-х після закриття церкви, чудотворний образ безслідно зник та до криниці продовжували ходити люди. На хресті біля криниці є дата – 1977 рік – це своєрідна подяка від жительки міста Гайсин за чудо зцілення. У 2011 році тут облаштували купальню для бажаючих зануритись у цілющу воду. Історичні дані про давній монастир у цьому місці підтвердились – під час

---

¹ Святе цілюще джерело Віри, Надії, Любові та матері Софії. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-62>

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 4. – Арк. 53.

земельних робіт було знайдено обтесані блоки, які ймовірно були частинами монастирських стін.¹

Одним з найбільш шанованих місць паломництва вірян є джерело «Чопова криниця» в урочищі «Замчисько» села Гущинці Калинівського району. Неподалік від криниці зберігся фрагмент стіни колишнього винокурного заводу XV–XVI ст. Підприємство платило податок Речі Посполитій, який називали "чопове", за виробництво вина, пива, горілки й меду. Воду брали з цього джерела, звідси і назва.² Одна з легенд розповідає, що колись тут була річка, а на пагорбі стояла церква. Під час татарської навали жителі Замчиська, не бажаючи, щоб церква була пограбована, втопили у річці церковне начиння, дзвони і саму будівлю. З того часу річка перетворилась на трясовину, вода стала цілющою, а на Великдень чути як з-під землі лунають дзвони. На хресті біля криниці написано: «Чопова криниця, вода в ній помічна». Люди кажуть, що вода допомагає від головного болю, поліпшує зір³, пришвидшує одужання дітей від золотухи.⁴ Освячують воду щороку 22 травня на свято Миколая Чудотворця. Воду п'ють, вмиваються, втираються хустками, рушниками та розвішують їх на гілках, залишаючи, нібито, таким чином, у лісі свої недуги.⁵

Інша криничка за переказами, має безпосереднє відношення до відомого Калинівського хреста. О. Пчілка подає легенду, яка, на її думку, була первісною у Калинівському циклі та стала основою для подальшого

---

¹ Моцпан Р. «Таматургия Соколецкая» / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №3 (131). – С. 5.

² Сарахан Т. Воду з Чопової криниці вважають цілющою / Т. Сарахан. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/vinnitsa-newspaper/_vodu-z-copovoyi-krinici-vvazhayut-cilyuschoyu/229944

³ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 1. – Од. зб. 7. – Арк. 81.

⁴ Визначні місця Калинівщини. – Режим доступу до ресурсу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/kalina_rda.nsf/web_gr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2CAN

⁵ Святе цілюще джерело Миколая Чудотворця, або «Чопова криниця». – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-63>.

розвитку фольклору на цю тематику. Основний її сюжет добре відомий – солдат вцілів у розп'яття і з місця, куди він влучив, почала витікати червона рідина. Далі говориться: «Прийшла божа-мати, обмивала рану сльозами, обтирала своїм волоссям, а кров усе точиться помалу. Стали люде ходити до того хреста і котрі щиро молилися, то над ними робилося чудо: сліпі ставали видющими, хорі видужували. А з тих сліз божої матери – стала криниця».¹ Є інший варіант: « У одного із жителів с. Сальник (село межує із м. Калинівка – Н.Ш.) не було дітей. Людиною він був віруючою і тому журився, що не буде кому за нього помолитися після смерті. Він вирішив поставити хреста на роздоріжжі та викопати криницю, щоби проходжі могли помолитись, втамувати спрагу і його б пом'янули. За переказами, це був 1918 рік».² Частина легенд про вказану подію, брала за основу цей факт, і надалі, криниця фігурувала у них як єдине з хрестом святе місце з цілющою водою. Після судових процесів над священиками та прихожанами, які брали активну участь у службах біля хреста, хрест спиляли, криницю засипали і масове паломництво припинилось. У 1993 році традицію хресних ходів було відновлено, встановлено нового хреста та розчищено криницю біля нього, збудували капличку та скляну галерею над хрестом. Переказують, що і сьогодні тут відбуваються зцілення ревно віруючих паломників.³ Серед вірян основне значення займає саме хрест, тому під час опитувань відомостей про криницю виявити не вдалось.

У Крижопільському районі ми знайшли ряд джерел, відомості про які не були раніше опубліковані. «Вдовина криничка» джерело з цілющою водою у селі Тернівка. Легенди розповідають про період радянської влади.

---

¹ Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу/ О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С.

² Розман В Калинівське чудо / В. Розман. – Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/index.php?o=8755&l=1>

³ Калинівське чудо – кровоточиве розп'яття. – Режим доступу до ресурсу: http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/nevydumannye_istorii/2008/07/18/17443.html

Церковні дзвони з сільської церкви везли ярмом на металобрухт, не знаючи про місцеву трясовину. Болото затягло віз із дзвонами, людям та коням вдалось врятуватись. Згодом місцину осушили, а там де провалились дзвони забило джерело. «В тиху та ясну погоду, якщо прислухатись то можна почути, як з-під землі дзвонять дзвони».¹ «Вода лікує хвороби очей та не псується, навіть, при тривалому зберіганні, не утворює накипу. Під час засухи священник відправляє тут водосвяття і через кілька годин починається злива».² Більш відоме у селі Водосвятне джерело знаходиться біля Свято-Михайлівського храму. Вважається святим, лише через освячення його по кілька разів на рік настоятелем церкви. Тут збудовано капличку, поставлено кілька лавок, щоб бажаючі могли відпочити з дороги. Селяни вірять, що найбільш помічна вода з джерела на Водохреща, після освячення, та допомагає знати біль у суглобах.³

Така ж криничка у районі є на території церкви Іоана Богослова у с. Зеленянка. Вона безіменна, але селяни називають її «Церковною». З неї беруть воду на потреби храму, освячують її на Водохреща. Та шанують селяни її найбільше при тривалій спеці, бо після служби та «Молитви під час засухи» завжди йде дощ. Також у лісі неподалік є ще одне джерело, мало кому відоме. Воно часто пересихає, та при дощовій погоді пробивається та впадає у місцевий став.⁴

Безіменне джерело витікає неподалік закинутої водонапірної башти в с. Голубече. Хоч і мало відоме, проте розташоване біля стежки, тож подорожні можуть втамувати спрагу, розчищене та зручно облаштоване. Місцеві жителі кажуть, що воду з нього не варто вживати постійно, бо починають боліти нирки, та якщо вживати її рідко, то самопочуття покращується.⁵

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1 – Од. зб. 13. – Арк. 215.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1 – Од. зб. 8. – Арк. 127-128.

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1 – Од. зб. 8. – Арк. 125.

⁴ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1 – Од. зб. 8. – Арк. 157-158.

⁵ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1 – Од. зб. 8. – Арк. 139.

Село Гарячківка має дуже багато джерел на своїй території, та найбільш відоме «Гуркало». Свою назву отримало через шум, який створювала вода пробиваючись з-під землі. Селяни його остерігаються, бо земля поруч із ним часто провалюється. На початку ХХ ст. праїд інформатора допомагав геологічній групі добиратись до цієї місцини. Дослідники визначили, що тут діє потужна підземна ріка, що тече неглибоко під землею, постійно підмиваючи ґрунти. У це віриться, коли звертаєш увагу на кількість криниць у селі, всі вони глибиною не більше двох метрів.¹ Сьогодні ріка стала менш повноводою, попересихали деякі малі джерела, а біля «Гуркала» досить помітним є прогин земної кори.

Джерело «Ізвір» у с. Вільшанка досить відоме у народі, його навіть вважають чудодійним, правда випадків зцілення не розповідають. «Джерело дуже гарне, велика, вічнозелена ряска навколо нього, прозора і дуже холодна вода. Для мене вода в ньому цілюща».² До нього щороку, на Рахманський Великдень, після служби йдуть прихожани та священники прочитати спільну молитву та набрати освяченої води.

Останні кілька років джерело у районному центрі Літинського району користується великою популярністю. Після того, як двічі після молитви біля нього пішов дощ, місцеві жителі нарекли його цілющим та чудодійним. І хоч скептики називають це всього лише збігом обставин, для вірян місце стало сакральним.³ Оскільки джерело знаходиться недалеко від автотраси, встановили кілька вказівників, щоб бажаючі могли за потреби ним скористатись. Територію навколо облагородили, облаштували купальню, спорудили капличку. Має джерело і свою легенду – століття тому у цьому місці людям явилась Божа Матір, доказом чого є відбиток стопи на камені.

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1 – Од. зб. 8. – Арк. 131.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.2 – Од. зб. 6. – Арк. 61-62.

³ Боднар В. Недалеко від Вінниці є джерело, яке викликає дощ [Електронний ресурс] / В. Боднар. – Режим доступу до ресурсу: <http://vlasno.info/spetsproekti/2/tourism/item/12604-nedaleko-vid-vinnitsi-ie-dzherelo-iake-vyklykaie-doshch>

Про випадки зцілення від хвороб місцеві жителі охоче розповідають. Вважають, що вода лікує всі хвороби, заживляє рани, лікує язви та омолоджує організм.¹

Легенди переповідають про джерело у селі Яблунівка Літинського району, водою якого лікувалося населення ближніх сіл. Перші свідчення про джерело розміщені у роботі «Приходы и церкви Подольской епархии» 1901 року. Оскільки у с. Яблунівка (стара назва Майдан-Літинський) не було своєї церкви, відомості про криницю вміщені у опис с. Літинка.² На початку ХІХ ст. поміщик велів засипати струмок, після чого втратив зір. Люди трактували це як кару Божу.³ Монахи Києво-Печерської лаври порадили розчистити джерело та дозволити ходити до нього усім бажаючим. Як тільки джерело очистили, поміщик одужав, а звістка про це ще більше посилила віру людей у чудодійність води, особливо при лікуванні хвороб очей.⁴ У 1907 році біля криниці було засновано Свято-Троїцький скит Грановського монастиря, який знищили у 1936 році. Відновлюватись святе місце почало з 2000-х років. Тут розчистили джерела, оновили цямрину, поставили кілька альтанок, збудували капличку.⁵

Цілюще джерело преподобного Антонія Печерського у селі Лядова Могилів-Подільського району. Під горою, на якій стоїть Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир, витікає три джерела з цілющою водою. Одне з них, за переказами, видобуто руками святого

---

¹ В Літині є цілюще джерело, яке рятує не лише від хвороб, а й від спеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.myvin.com.ua/ua/news/region/43877.html>

² Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Евфимий Сецинский; Автор вступ. ст. Анатолий Михайлович Трембицкий. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 2009.- XII, с. 485.

³ Целебный источник в с. Яблунівка, Литинского района. – Режим доступу до ресурсу: <http://palomnik.vn.ua/celebnyj-istochnik-v-s-jablunovka-litinskogo-raiona.html>

⁴ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 10. – Арк. 187-188.; Сакральні об'єкти Вінниччини. – Режим доступу до ресурсу: http://ito.vspu.net/ENK/2011-2012/kompleks_new_magistru/rob_styd/2013/Gnatushuna/page-4.html

⁵ Яворський П. Криничка Святого Вознесіння / П. Яворський // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №5 (85). – С. 4.

Антонія, зцілило багато вірян. Як свідчить історія, початок цьому святому місцю у 1013 році поклав преподобний Антоній Печерський, прямуючи зі святої гори Афон до Києва, де заснував відому Києво-Печерську Лавру.¹ Люди здавна помітили цілющу силу води з джерела святого Антонія при болях у шлунку, сліпоті, захворюваннях шкіри, паралічі.² Своїх властивостей вода набуває, проходячи природне очищення через кремнієві породи. Монахи облаштували тут купальню у римському стилі, щоб всі нужденні могли зцілитись тілом і душею.³ За чудодійною силою джерело часто порівнюють з однойменним витокком на території Києво-Печерської лаври, теж розкопанним цим святим.⁴

Мінеральна вода торгової марки «Регіна» без перебільшень відома майже всім вінничанам. Промисловий розлив води розпочався у 1898 році з невеликого джерела у селі Житники Муровано-Куриловецького району. Місцеві жителі знали про цілющі властивості цієї води та лікували нею болі у шлунку. Джерело могло б так і залишитися лісовим, якби панська донька не хворіла виразкою шлунку. Поміщик О. Сабанський приїхав улітку 1898 року до Мурованих Курилівців на відпочинок разом з дружиною та донькою Регіною. Лісник порадив дівчині пити джерельну воду і через деякий час панночка одужала, а джерело назвали її іменем. За вказівкою поміщика біля джерела спорудили невеликий будинок, де воду розливали у баки і перевозили до станції Котюжани, а звідти, зливу у цистерни, відправляли у

---

¹ Лядовский Свято-Усекновенский скальный монастырь. – Режим доступу до ресурсу: <http://palomnik.vn.ua/ljadavskij-svjato-useknovenskij-skalnij-monastir.html>

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 3. – Арк. 43.; Святе цілюще джерело прп. Антонія Печерського. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-64>.

³ Чудодійне джерело. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.regina.ua/13.26.0.0.1.0.phtml>; АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 13. – Арк. 216; Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною. – К., 2009. – с. 72-73.

⁴ Лядовский Свято-Усекновенский скальный монастырь. – Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/index.php?l=1&o=3379>

Францію, Німеччину, Польщу та інші країни.¹ І хоч біля джерела не будували каплиць і не ставили хрестів, люди переконані, що вода у ньому цілюща та помічна завдяки Божому промислу.

Поблизу села Остапківці Немирівського району, у лісі знаходиться джерело «Студенець». Криниця викопана у долині, де сходяться три пагорби. У 2011 році місцевий священик разом із прихожанами розчистили закинуте джерело, облаштували купель, встановили поклінний хрест. За легендою на цьому місці стояла церква, але пішла під землю.² Поряд з криницею зберігся камінь з відбитком стопи Божої Матері. Сюди приходять помолитися, набрати води, купатися з Тульчина, Могилів-Подільського, Жмеринки, Вінниці та ін. Воду часто дають хворим, щоб швидше одужали. Також переказують, що вода та молитва лікують безпліддя та ставлять на ноги паралізованих.³

Джерело «еліксиру молодості» витікає у лісі біля села Селище Тиврівського району. У народі це місце називають Гуральнею. Вода у джерелі містить велику частку золота та срібла. За переказами вона омолоджує шкіру, лікує нирки та печінку, виводить токсини і шлаки з організму. Над джерелом збудували капличку та поставили хрест, які щодня освячують воду. Як багато інших подібних джерел, це також має історії про припинення посухи після молитви біля нього.⁴

У Томашпільському районі біля села Антопіль є копанка, воду в якій люди вважають цілющою.⁵

Не оминемо увагою відому Юсафатову (Йосафатову – народна назва) долину у селі Голинчинці Шаргородського району. Відоме це святе місце з

---

¹ Чудодійне джерело. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.regina.ua/13.26.0.0.1.0.phtml>

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 13. – Арк. 225.

³ Лікувальне джерело Студенець. – Режим доступу до ресурсу: <http://vn.20minut.ua/Vid-Chytachiv/likuvalne-dzherebo-studenets-10224101.html>

⁴ Цілюще джерело еліксиру молодості. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-67>

⁵ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 15. – Арк. 233.

1920-х років, коли разом із Калинівським хрестом збирало паломників з усієї України. За переказами, зібраними дослідниками у той час, пастухові Якову явилася уві сні Богородиця і наказала ставити на долині хрести для спасіння у час Другого пришествя.¹ На місці, де відбулось видіння, з'явилося джерело, воду в якому через ці події вважають лікувальною. Деякі легенди оповідають, що Марія явилась біля існуючої кринички, вода в якій почала вважатись цілющою.² Хрести в долині неодноразово спалювали, але люди вкопували їх знову. Сьогодні тут стоять сотні хрестів з різних куточків України. Паломники йдуть до святого місця цілий рік у надії на спасіння душі.³ Вода з джерела та молитва, переконані віряни, лікує невиліковні хвороби.⁴

На Хмельниччині сітка підводних артерій ще більш потужна, а чудодійні джерела є майже у кожному районі області. Найбільш повний перелік джерел, озер, річок на цій території описаний у публікації «Водні багатства Хмельниччини».⁵ На жаль, подібних робіт немає стосовно інших областей Поділля.

Неподалік селища Ямпіль, що на Білогірщині, люди власними силами облаштували біля трьох джерел купальню, оскільки переконані, що вода в них має здатність зцілювати. Спочатку встановили хрест, як знак присутності тут Божої благодаті, а згодом побудували невелику капличку біля якої на третій день Трійці відправляють велику службу. Після освячення джерела в

---

¹ Кравченко В. «Осапатова долина»/ В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1926. – кн. 2. – С. 108-111.

² Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу/ О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 43-44.

³ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 169; АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 13. – Арк. 216.

⁴ Чудо на Юсафатовій долині / Вид. 5-те, перероб. та доповнене. – Шаргород, 2014. – с. 18-20.

⁵ Ковальчук С.І., Любінська Л.Г., Сорочан Ю.К. Водні багатства Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html

народі за ним закріпилась назва «Святотроїцьке».¹ Багато людей з'їжджаються сюди напитися живої води, а дехто омиває у купелі ноги, бо переконані, що це допоможе вилікувати варикозне розширення вен. Своїми історіями одужання віруючі діляться зі знайомими, поширюючи славу про святиню.² У 2011 році журналісти Хмельниччини провели невелике дослідження і після висновків експертів повідомили, що білогірці вживають найкращу воду за всіма основними показниками.³

У діброві біля поселення Черкасівка Віньковецького району знаходиться природне джерело «Жива вода». Люди здавна помітили, що вода тут має лікувальні властивості та вирізняється дуже низькою, майже крижаною, температурою у будь-яку пору року. За народними переказами у давнину джерельна вода оздоровлювала безнадійно хворих, а сьогодні вона дарує свіжість та неймовірний приплив сил.⁴

Джерело «Сльози матері» у селі Завалійки Волочиського району має багату історію та безліч розповідей про чудесні зцілення. Його можна віднести до «багатопротифільних» за А. Мельником, оскільки зцілюються тут і хвороби опорно-рухового апарату, і онкологічні, і, навіть, безпліддя. Почалось все у часи татарських набігів, коли місцеву дерев'яну церкву було спалено разом із людьми. Поруч із згарищем забило джерело, а потім ще півтора десятка потічків з'явились на території села. Та саме перший струмок користується найбільшою популярністю в народі – вода допомагає у загоєнні ран. Поширення відомостей про цю місцину розпочалось разом із одужанням черниць. Монахині, із онкологічним захворюванням одна та серцевим інша,

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 1. – Арк. 1-5.

² На Хмельниччині є джерело, водою якого лікуються від варикозу. Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_5216.html.

³ Олійник І. Журналісти замовили спеціалістам аналіз води, щоб дізнатись чи можна хмельницьку воду пити з-під крана? – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_4597.html.

⁴ Цілющі джерела Хмельниччини. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-248>.

приїхали сюди улітку 2000-го року із надією на одужання. Відчувши покращення самопочуття, залишились на зиму і далі лікуватись водою. У 2006 – 2007 роках почалось будівництво монастиря на честь ікони Божої Матері «Живоносне джерело».

Про цілющу воду в околицях Сатанова та Іванковця Городоцького району, існували тільки легенди і перекази людей, що свідчили про її життєдайну силу. Один з переказів оповідає про монаха-відлюдника, який жив на лівому березі Збруча, поблизу містечка Сатанова. До нього часто йшли хворі з навколишніх сіл, яких він виліковував цілющою водою. Селяни говорять, що худоба дає жирніше молоко, коли п'є воду з цього струмка.¹ У 1972 році вчена рада Одеського науково-дослідного інституту курортології і фізіотерапії дослідивши сатанівську воду дійшла висновку, що «Збручанська нафтуса» немає собі рівних за ефективністю лікувального впливу на організм людини. Це гідрокарбонатно-магнієво-натрієва слабомінералізована вода, подібна до трускавецької «Нафтусі», а відмінність хімічного складу дозволила виділити її у окремий підтип Збручанської «Нафтусі».² Біля згаданих селищ є ряд інших джерел мінеральних вод: «Надія», «Віра», «Наталія», «Сатанівська залізіста», «Спасівська панацея» та «Кринцилівська». На глибині 640 м виявлено хлоридно-натрієво-бромідні води з великим вмістом солей. На базі цих джерел сьогодні працюють цехи мінеральних вод.³ Ще однією несподіванкою для городоччан стало виявлення у грудні 2015 року у мікрорайоні «Мархлівка» мінеральної води такого ж типу як у Сатанові на глибині 128 метрів. Вода ще проходить дослідження,

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 3. – Арк. 13.

² Кльоц О. Збручанська Жива водиця. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nashgorodok.km.ua/index.php/chudesa-horodochchyny/426-zbruchanska-zhyva-vodytsia>.

³ Ковальчук С.І., Любінська Л.Г., Сорочан Ю.К. Водні багатства Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html; Захарчук Т. Підземні «аптеки» Хмельниччини. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_593.html.

проте цілком імовірно, що незабаром ми почуємо нові історії про зцілення водою.¹

Адміністративний центр Деражнянського району теж має свою невелику святиню – криницю св. Пророка Іллі. Легенда переказує, що цією водою панська донька вилікувалась від сліпоти. Згодом тут збудували капличку. В часи радянської влади джерело неодноразово засипали, але вода пробивалася знову. Сьогодні люди вірять у чудодійну властивість води виліковувати хвороби очей, а особливо цілющою вона є 2 серпня у день Пророка Іллі.²

У селі Літки цього ж району незадовго до війни збудували дерев'яну церкву, куди щонеділі та на свята сходилися прихожани з довколишніх сіл. З невідомих причин церква пішла під землю, а на її місці утворився глибокий яр. Через кілька років з-під землі у тому місці пробився струмок. Місце виникнення джерела селяни позначили дерев'яним хрестом і освятили.³ Вважають, що Бог послав їм цю воду, як благословення і допомогу від недуг. Чудодійним місцеве джерело називають ще й тому, що вода у ньому має здатність не замерзати при низьких температурах.⁴

Характерним є той факт, що дуже часто люди нарікають джерельну воду чудодійною після того як туди падали церковні дзвони, на дні знаходили якісь церковні предмети, або вони комусь являлись уві сні. Особливо шановані ті локуси, у легендах про які є згадки про спалення, руйнацію чи провалення церковних будівель під землю.

---

¹ Мовчан А. На Городоччині виявили ще одне джерело з мінеральною водою. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_22955.html; На Хмельниччині виявили джерело з лікувальною водою. – Режим доступу до ресурсу: <http://khn.depo.ua/ukr/khn/nahmelnichchini-viyavili-dzherelo-z-likuva-lnoyu-vodoyu-na-15122015103900>.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 4. – Арк. 23.

³ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 4. – Арк. 31-35.

⁴ Захарчук Т. Підземні «аптеки» Хмельниччини. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_593.html.

Про потічок у селі Дем'янківці Дунаєвецького району побутує багато переказів. Найдавніший з них оповідає про німого підлітка, який уві сні побачив Богоматір. Вона наказала йому йти до живця та пити воду. Хлопчина спочатку розчистив джерельце, а потім напився і відразу заговорив.¹ З часом про цю пригоду забули та занедбали струмок. Однак, через багато років жінкавилікувала хворобу очей і про святиню знову заговорили. Поставили хреста, облаштували купальню для охочих зануритись у холодну воду.² Особливо багато прочан приїздить сюди 9 квітня в день Ікони Божої матері «Живоносне джерело», набирають воду в ємності, омиваються нею, вірять у зцілення від недуг.³

Неподалік села Липи у лісі щороку 12 липня у день Петра й Павла освячують джерело відоме в народі як «Петрова криниця». Вода з нього вважається чудодійною і теж лікує очі.⁴

Багатий район на мінеральні води. Ще до проведення лабораторних досліджень вони користувались шаную в народі, покращували самопочуття, лікували болі, пришвидшували загоєння ран. Люди називали їх цілющими, життєдайними, святими. На базі джерел мінеральних вод у селі Маків з 1975 року функціонує санаторій «Україна». Щороку тут оздоровлюється велика кількість людей. Води «Маківська» (типу «Миргородська») і «Перлина Поділля» (типу «Нафтуся»), поліпшують роботу шлунку, печінки, нирок, сприяють виведенню з організму радіонуклідів. Спеціалісти наголошують, що вода дає максимальний лікувальний ефект тільки при вживанні її одразу в санаторії. Цілющі джерела в лісі біля села називають Білою Криничкою.

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 5. – Арк. 43.

² Нікітін О. Благодатна сила Дем'янкевецького джерела. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_6039.html.

³ Мельник А. Чудотворні джерела України / Антон Мельник. – Львів: Свічадо, 2013. – с. 210-211.

⁴ Ковальчук С.І., Любінська Л.Г., Сорочан Ю.К. Водні багатства Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html.

Переповідають, що хтось із лісників свого часу розкопав у білій глині кілька джерел і з'єднав їх в одну криницю. З того часу прикріпилася назва «Біла».¹ Ще кажуть, що назва походить від хреста висіченого у білому камені над криницею.

Село Сахнівці Ізяславського району на поверхню пробивається джерело, яке бере свій початок з підземного озера біля с. Медці (Красилівський район). Щороку 7 липня в день Різдва Іоана Предтечі до сходу сонця приходять люди вмиватись та промивати рани цією водою, бо вірять, що саме в цей час вона найбільш цілюща. Підкріплюють своє бажання одужати молитвами у капличці поруч. Легенда оповідає про часи більшовицького перевороту. Молода графиня, що жила у замку, не бажаючи співпрацювати з новою владою, у молитві просила смерті. Незабаром вона разом із каретою провалилася у велику тріщину в землі, з якої струменем забила вода. Загатити струмок не вдалося і перед замком утворилася трясовина. Замку вже немає давно, болото висушили кілька років тому, а водою і сьогодні лікуються і тамують спрагу.²

У старій частині міста Кам'янець-Подільський під охороною є природне джерело «Грот» у провулку Музейний, 1. Тут же вихід мінеральних вод хлоридно-сульфатного типу під назвою «Соленая вода». У Старій фортеці є 40-метрова криниця, викопана у 18 ст. для потреб гарнізону. Вода з неї витікає у невеличку криничку біля Турецького мосту, що з'єднує Старе місто з фортецею. Багатьом відома «Вірменська криниця», розташована біля Ратуші Старого міста, глибиною 33 метри, була споруджена у 1638 році. У 1993 році реставратори відновили 8-гранний павільйон та дах. Кілька разів на

---

¹ Захарчук Т. Підземні «аптеки» Хмельниччини. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_593.html.

² Ковальчук С.І., Любінська Л.Г., Сорочан Ю.К. Водні багатства Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html.

рік її освячують і віряни беруть воду з неї в надії на допомогу у скрутну хвилину.¹

У Довжоцькому лісі є джерельце, яке напуває річку Дубруху, що біля стін Старої фортеці впадає в Смотрич. А над цією річкою справжнє чудо природи «Марійський струмок» з цілющою водою. «Джерело там з Божою водою тече. Вона дуже помічна при всіх негараздах, коли щось болить, чи щось тебе гризе з середини, чи тобі просто погано, то треба йти до «Марійського джерела» і там тобі точно все стане добре. Вода то точно від всіх боляк вилічить».²

У селі Зелена Красилівського району знаходиться відома «Кудюва криниця». З розповідей не відомий той, хто її викопав, але досі живе переказ, що перед битвою кримський хан нахилився напитись води і згубив у ній свою шапку. У 1950-х роках до криниці приїжджали шукачі з метою відшукати скарб на дні, але безрезультатно. Відома ця локація у наші дні з інших причин. Під час тривалої засухи жінки-вдови із сусіднього села Васьківчики йдуть до криниці «вилити» її. Виконують обряд, читаючи «Молитву у час посухи».³ Як свідчать жителі цих сіл, на наступний після дійства день випадають тривалі дощі.⁴

Село Малі Зозулинці славиться криничкою, вода в якій за своїм складом подібна до трускавецької «Юзі». Віряни впевнені, що вмиваючись цією водою можна ставати молодшим.⁵

Головчинецький Свято-Преображенський жіночий монастир, що у Летичівському районі, має велику популярність у вірян не тільки через

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 6. – Арк. 65.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 6. – Арк. 67.

³ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 7. – Арк. 83.

⁴ Цілющі джерела Хмельниччини. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-248>.

⁵ Ковальчук С.І., Любінська Л.Г., Сорочан Ю.К. Водні багатства Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html.

чудотворний образ Онуфрія Великого, а й через джерело, назване в його честь. Щороку 25 червня в день пам'яті святого до обителі з'їжджаються прочани зблизька та здалека. Півкілометрова хресна хода простягається від стін монастиря до джерела. Люди набирають освячену воду з собою, умиваються, занурюються у облаштовану тут купіль в надії на зцілення від хвороб. Паломники вірять, що вода тут може зцілити будь-які хвороби, для цього потрібна лише щира молитва та справжня віра в одужання.¹ Поруч збудована капличка, де бажаючі можуть помолитися та попросити Божої допомоги.²

Лікувальна мінеральна вода типу «Боржомі» витікає із земних надр у невеликому селі Браїлівка Новоушицького району. Джерело розташоване майже у центрі селища, але про місцину знають жителі Нової Ушиці, села та кількох ближніх поселень. Планували збудувати завод мінеральних вод, але ідея залишилась лише на папері. Самі ж мешканці не надто переймаються тим та досі вживають лікувальну воду і майже не хворіють на шлункові хвороби.³ Відомості про лікувальні властивості джерельної води жителі передають своїм рідним та знайомим з інших населених пунктів, збільшуючи ареал поширення інформації про неї.⁴

Більш відома у районі «Глойова криниця» зі своєю давньою історією. Легенда оповідає про часи татарських набігів. У селі Дедижня селяни заховалися в церкві та разом із будовою провалились під землю. Інша версія – татари все ж спалили храм разом з людьми. На цьому місці тепер б'є джерело, а поруч ще сім менших, якраз за кількістю куполів на церкві. За переказами, в тиху погоду на дні криниці видно ікону Богоматері, а з-під

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 8. – Арк. 99-102.

² Джерело води святої / Газета Хмельницької єпархії Української Православної Церкви // Благовіст Хмельниччини. Подільські єпархіяльні відомості. – Липень 2004. – №7-8 (79-80). – С. 2.

³ Щегельська О. Їдете відпочивати на Дністер? Посмакуйте «Боржомі» у Браїлівці. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_25125.html.

⁴ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 9. – Арк. 119.

землі чути дзвін, що й дає підстави, як згадувалось раніше, набожним селянам казати про святість цього місця.¹ Вода допомагає у лікуванні хвороб очей, багата на кремній, підвищує імунітет та тонізує організм. Криницю по кілька разів на рік освячують, ще більше посилюючи віру людей у чудодійність води.²

Околиці обласного центру теж славляться криницею з лікувальною водою. Знаходиться вона у лісі села Іванківці (Хмельницький район) та відмінно втамовує спрагу, при постійному використанні очищує шкіру, сприяє швидшому загоєнню ран та допомагає тримати організм у тонусі. Люди переконані, що своїми властивостями вона завдячує блакитній глині, крізь яку циркулює.³ Місцеві жителі помітивши лікувальний ефект від води обладнали це місце і тепер тут можна перепочити з дороги. В подяку за перепочинок, прохолоду та зцілення люди залишають тут якісь дрібнички – хустини, стрічки, монети чи іконки. Щороку на Водохреща священники місцевої церкви Святого Григорія освячують воду у джерелі. Люди вірять, що після цього ритуалу, вода набирає нових чудодійних властивостей.⁴

У смт Чемеровець однойменного району дуже потужна мережа підземних вод, які виходять на поверхню майже в кожному селі. Більшість криниць мають холодну чисту воду, а деякі ще й славляться лікувальними властивостями. Цілюще джерело знаходиться на території так званого Капітанського яру. За народним повір'ям вода тут лікує хворі очі. Вважають,

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 9. – Арк. 120.

² Щегельська О. Їдете відпочивати на Дністер? Посмакуйте «Боржомі» у Браїлівці. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_25125.html; Ковальчук С.І., Любінська Л.Г., Сорочан Ю.К. Водні багатства Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html.

³ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 10. – Арк. 125.

⁴ Захарчук Т. Підземні «аптеки» Хмельниччини. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_593.html.

що приходити пити воду та вмиватись найкраще до сходу сонця, саме в цей час вона найбільш лікувальна.¹

Ярмолинеччина теж має незвичайну легенду про джерело цілющої води у селі Жилинці. Історія бере початок з 40-х років XV століття. Працюючи на полі, селяни ходили до криниці по воду і вгледіли на дні ікону Божої Матері. Новина блискавично поширилась поміж людей і дуже швидко групи паломників почали навідуватись до святині. Ненавмисно було витоптано посіви, що розізлило пана і він наказав засипати криничку. Незабаром його донька втратила зір, а один із слуг побачив уві сні Богоматір, яка пророкувала одужання панночки після розчищення живця.² За переказами саме так і сталося. Аж до 70-х років XX століття ходили люди брати воду і просили одужання у молитвах. Згодом тодішня районна влада дала наказ засипати джерело. Територія поступово захаращилась та заросла лісом. Через півтора десятка років відродилась пам'ять про криницю. Жительці села Анісії Вовк явилась Матір Божа, яка наказала їй розчистити покинутий та забутий колодязь. Місце було великим звалищем сміття. Зібравши трохи коштів, найняли із району двох трактористів, які за два дні розчистили половину території, де могло б бути джерело. Кошти закінчились і робітники відмовились далі працювати. Анісія Софронівна впросила загребти в одному місці ще кілька разів і, на диво, наткнулись на цямрину. Далі робота закипіла жвавіше. Жінка ще раз бачила видіння і вирішила поруч збудувати храм, щоб селяни мали свою церкву і не ходили у сусіднє село. Фінансова ситуація бажала кращого та люди жертвували на будівництво не лише кошти, а й будівельні матеріали. У 2001 році пішла з життя Анісія Софронівна, але її сестра Оксана Софронівна Салій досить добре пам'ятає

---

¹ Ковальчук С.І., Любінська Л.Г., Сорочан Ю.К. Водні багатства Хмельниччини. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 11. – Арк. 156.

все та охоче розповідає про ті події.¹ Сьогодні про криницю з цілющою водою знають далеко за межами області, а через десять тижнів після Великодня тут відправляють велику спільну службу відразу кілька священиків.

Тернопільщина без перебільшення вважається краєм замків, джерел і легенд. Цілющі та чудотворні джерел щодня відвідують десятки вірян з надією на одужання. Про козацьку славу часів Національно-визвольної війни оповідається у легендах про «Козацьку криницю» у с. Шутроминці Заліщицького району. Переказують, що сам Б. Хмельницький після битви під Пилявцями разом із своїм військом тамували спрагу біля цього джерела.² Ще тоді було помічено, що вода сприяє швидшому загоєнню ран та відновленню організму. Сьогодні тут працює завод мінеральних вод, який постачає на прилавки магазинів столову воду з низьким рівнем мінералізації торгової марки «Козацька криниця». Фахівці відзначають, що завдяки специфічному співвідношенню органічних речовин і мінеральних солей вода є оптимальною для організму людини.³

Кременеччина один із найбільш відвідуваних паломниками районів. Тут розташована одна з найбільших православних святинь України – Свято-Успенська Почаївська Лавра. Легенди оповідають, що у 1240 році двом монахам явилась на горі Божа Матір у полум'ї. Після молитви видіння зникло, а на камені, де стояла Марія, залишився відбиток правої стопи. У 1649 році преп. Йов Почаївський почав будувати над каменем церкву на честь Пресвятої Трійці. У відбитку постійно конденсувалися краплини води, яку монахи використовували як чудодійні ліки. Слава про це місце ширилась,

---

¹ Шандовська Л. Знайти замуроване джерело і збудувати на тому місці храм допомогла Матір Божа. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_4449.html; Мельник А. Чудотворні джерела України / Антон Мельник. – Львів: Свічадо, 2013. – с. 212-214.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.3. – Од. зб. 2. – Арк. 7.

³ Цілюще джерело «Козацька криниця». – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-227>

і з часом бажаючих отримати чудесне зцілення було більше, ніж утворювалось роси. Тоді було прийнято рішення викопати неподалік колодязь. Його освятили водою зі стопи на камені, і як переконані віряни та монахи, отримало таким чином благодать Божу. Зараз джерело названо в честь Йова Почаївського. Над каменем збудовано скляний ковчег, а за ним – барельєф зі сценою явлення Богородиці монахам.¹ Дива зцілення відбуваються і сьогодні, а відомості про них записують у монастирський зошит.² Польові дослідження показали, що віряни серед відомих їм святинь найчастіше згадували як весь комплекс Почаївського монастиря, так і стопу Богородиці з цілющою водою. Особливо шанобливо респонденти згадували про купіль святої Анни, вважаючи, що основна її сила закладена в тому, щоб дарувати бажане зцілення тим, хто занурюється в неї з глибокою вірою в Бога.³

Поруч із Лаврою відновлено, зруйнований у радянський час Свято-Духівський скит. Історія цього місця починається з кінця XII ст., коли тернопільському поміщику І. Туркулу і його товаришам, було видіння Богоматері, так само як і ченцям із Лаври, яка пророкувала будівництво скиту на цих пагорбах. У 1219 році, з благословення преп. Methodія, майбутнього ігумена, розпочалось будівництво монастирського скиту. Перші дива відбулися у 1240 році під час татарських набігів. З метою наживи, зі скиту було винесено усі цінні речі. На останок, за переказами, розбійники вирішили поглумитись над мощами ігумена, та від дотиків мечів з його тіла бризнула кров. Татари перелякались, прийняли християнство та залишились тут послушниками. Саме в цей час на території скиту забило джерело, яке згодом назвали джерелом Живої води. Легенди оповідають, що коли мощі

---

¹ Цілюща вода зі стопи Богородиці. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-228>

² Мельник А. Чудотворні джерела України / Антон Мельник. – Львів: Свічадо, 2013. – с. 190-192.

³ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.3. – Од. зб. 4. – Арк. 23.

преп. Методія омили від крові цією водою, на тілі не залишилось проколів від зброї. В часи СРСР обитель поступово знищили, ченців перевели до Лаври, а джерело, щоб припинити постійний потік людей, отруїли переробленим машинним мастилом. Відновлення розпочалось у 1990 році, відбудували скит та викопали стометрову криницю, вода з якої і зараз являє віруючим чудеса зцілення.¹

У районі є ще кілька шанованих вірянами місць у с. Лішня та с. Великі Бережці. Цілоще джерело праведної Ганни (не плутати із однойменним джерелом у с. Зарваниця) у с. Лішня відоме з 1625 року, коли невідомий поміщик, проїжджаючи повз, облаштував витік на збудував капличку. До Другої світової війни біля джерела діяла церква. Німецькі війська її знищили, а джерело залишилось. У 70-х роках ХХ ст. капличку спалили, а джерело кілька разів безуспішно засипали, та воно щоразу пробивалось. Зі здобуттям незалежності святиню почали відновлювати – обмурували каменем, знову збудували капличку, встановили хрест, облаштували невеликий купіль у якій охочі можуть скупатись. Назву джерело отримало при освяченні в день Успіння праведної Анни.² Багато розповідають про лікування захворювань шкіри цією водою.³

Історія джерела у с. Великі Бережці по своїй суті дублює історію Почаївських джерел. Так само тут, на Божій Горі, у ХІІІ столітті явилась Богоматір та залишила на камені відбиток своєї стопи. Поруч забило цілоще джерело, а в горі утворилася печера розширена та облаштована монахом-відлюдником у 1946 році. Проте місцем масового паломництва печера та джерело стали після одужання майже сліпого старого монаха, який щорічно приходив сюди молитись. Серед вірян побутує переказ про зцілення

---

¹ Мельник А. Чудотворні джерела України / Антон Мельник. – Львів: Свічадо, 2013. – с. 193-196.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.3. – Од. зб. 4. – Арк. 31.

³ Мельник А. Чудотворні джерела України / Антон Мельник. – Львів: Свічадо, 2013. – с. 188-189.

паралізованого хлопця після омовіння джерельною водою. Святиня відома у православному світі далеко за межами України.¹

Джерело «Криничка» на узліссі біля с. Савелівка Монастирського району вже півтора століття напуває перехожих цілющою водою. Легенда свідчить, що місцевому поміщику явилось на дубі біля джерела сяйво, у обрисах якого проглядався образ Богородиці. Після видіння чоловік виділив частину свого маєтку під будівництво нової церкви. Та в силу різних обставин на виділені кошти з часом збудували невелику церкву, значно меншу від задуманої паном. На цьому місці почали відбуватися масові відпусти, а в 1873 році Папа Пій IX проголосив Савалуски (стара назва села) відпустовим місцем. Паломництва та відпусти проводились регулярно до 1950 року, коли влада заборонила паломництво до джерела.² У 1989 році над джерелом спорудили капличку та встановили хрест. З 2003 року громада села разом із парохом розпочали будівництво Хресної дороги від церкви до джерела. Вже через рік роботи було завершено.³ Зараз територія біля джерела не буває безлюдною, не лише прихожани греко-католицької церкви, а й інших віросповідань, приходять сюди з вірою та молитвою.⁴

Духовний центр Української Греко-католицької Церкви у с. Зарваниця Тербовлянського району входить до п'ятнадцяти світових Богородичних духовних центрів та за своїм історичним та релігійним значенням прирівнюється до Києво-Печерської та Почаївської Лавр. Легенди розповідають про події часів татарської навали. Рятуючись від загибелі монах-відлюдник зайшов у місцеві ліси з Києва. Зупинившись біля джерела, він ліг відпочити. Уві сні йому явилась Божа Матір та дала край свого омофору як допомогу. Прокинувшись чернець побачив над джерелом у

---

¹ Там же. – с. 185-187.

² Там же. – с. 197-198.

³ Бучацька Єпархія Української Греко-Католицької Церкви: Відпустові місця. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.buchacheparchy.org.ua/vidpustovi-miscja/139.html>

⁴ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.3. – Од. зб. 5. – Арк. 41.

стовпі світла ікону Богоматері з Ісусом на руках.¹ Дуже швидко ікона та вода з джерела проявили свої чудодійні властивості. А монах розпочав будівництво монастиря у цьому місці. У 1867 році ікону за здійснені чуда короновано Папою Пієм IX, та надано їй відпустового статусу.² Більш детально про чудотворну ікону та духовний центр буде описано у Розділі III «Чудотворні ікони» тут же ми зупинимось на історії чудотворного джерела. Хоч святиню руйнували і турки і війни, та кожного разу її відновлювали. Найскладнішими для вірних були радянські часи. У 1944 році було спалену дерев'яну церкву, у 1946 зруйновано монастир, а в 1960 – зруйновану каплицю та джерело огородили колючим дротом, а у дні відпусту виставляли озброєну охорону. Проте такі заходи тільки розпалювали у вірян бажання побувати біля святині – потай пролазили попід дротом, потай справляли відпусти у лісі чи у когось у хаті. Відновлення святині розпочалось у 1989 року, коли офіційно визналося право УГКЦ мати свою церкву. Сьогодні духовний центр відвідують тисячі вірян щорічно. Чудеса зцілення інколи записуються, проте частіше люди залишають біля ікони та джерела воти – дарунки.³ Для задоволення духовних потреб парафіян на території монастиря, неподалік Надбрамної церкви Благовіщення було збудовано купіль на честь св. Анни, освячену у 2009 році. Про різні чудеса оздоровлення тут можна почути багато розповідей. Віри у цілющість води додає і її стала температура. Священики радять одяг намочений цією водою

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.3. – Од. зб. 6. – Арк. 45-48.

² Святе цілюще джерело Зарваниці. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-233>

³ Квич Л. М.З історії Марійського духовного центру Зарваниця / Л. М. Квич // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Історичне релігієзнавство. – 2011. – Вип. 5. – С. 120. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2011_5_13

використовувати при різних захворюваннях, на їхню думку, це допоможе одужати.¹

Тернопільська частина Подільських Товтр, відома як геолого-ботанічна пам'ятка Медобори. Одноійменний санаторій діє у с. Конопівка Тереховлянського району та розташований біля мінеральних джерел, які використовуються для оздоровлення. У здравниці наголошують, що сірководнева вода типу «Мацеста» та натрій-хлоридна вода типу «Моршин» найбільш корисні лише при вживанні їх відразу біля джерела.²

У лісі села Острів Тернопільського району джерело, вода якого багато іонами срібла, було невідоме до XVIII ст. Власник сусіднього села Баворів граф Баворовський мав доньку, у якої були хворі очі. Кращі лікарі не могли допомогти їй. І коли батьки вже зовсім зневірилися, графині уві сні явилась Богородиця та порадила вживати воду з джерела у лісі. Зовсім скоро донька одужала і до джерела почали приходити паломники звідусюди. Сьогодні тут збудовано капличку, поруч зводить церква Святої Софії. До джерела веде хресна дорога, йдучи якою вірні молять Бога про одужання. Найчастіше сюди їдуть з надією на лікування хвороб очей.³

Біля церкви Покрови Пресвятої Богородиці у м. Чортків джерело з цілющою водою б'є майже століття. З вірою та надією приходили до нього люди. А в 2001 році поруч із капличкою Божої матері забило нове джерело, у 2002 р. його освятили та нарекли джерелом «Всецариці», в пам'ять про приїзд в Україну однойменної ікони з Афону. Відразу ж почали ширитись чутки про зцілення цією водою. Над живцем збудували каплицю, а у 2004 році одному з прихожан явилась на її куполі замість хреста Богородиця.⁴ Явлення виникало

---

¹ Зарваницький духовний центр. – Режим доступу до ресурсу: http://www.y.edu.te.ua/?page_id=6007

² Цілющі джерела санаторію «Медобори». – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-231>

³ Свята цілюща вода Острівського джерела. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-234>

⁴ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.3. – Од. зб. 8. – Арк. 75.

час від часу протягом місяця, посилюючи віру прихожан у святість цього місця.¹ Для забезпечення духовних потреб парафіян збудували купіль, куди водопадом стікає вода з обох джерел. Чортківчани вірять, що цілюща вода допомагає від серцевних захворювань, гіпертонії, шкіряних та інших недуг.²

Джерелом, де у 1962 році явився образ Пресвятої Богородиці, пишаються жителі села Криволука Чортківського району. Відразу було збудовано капличку і облагороджено джерело, та вже в наступному році церкву закрили, капличку зруйнували, а джерело залили бетоном. Лише у 1989 році почались реставраційні роботи біля святині. До 50-річчя явлення Богоматері збудовано купальню, у якій встановили фігуру Марії та ікону, на якій відтворили зі слів очевидців явлення Пріснодіви.³ Відомостей про зцілення біля джерела немає, проте його історія вселяє у віруючі душі надію на спасення.

Явився образ Божої Матері два століття тому над джерелом і в селі Давидківці. Переказують, що пастух, який прийшов набрати води, з переляку вдарив ікону батоном, на ликові залишився шрам і образ зник. Вода ж після цього стала цілющою. Досить дивний переказ, оскільки у православній традиції за непобожне ставлення до релігійних об'єктів народна уява розлого описує страждання кривдника. Цю ситуацію було виправлено, переказуючи про муки панського слуги, який втратив слух, коли закидав криницю камінням, та про тракториста, який наклав на себе руки, після спроби зруйнувати криницю. Зараз над криницею зведено каплицю і щороку тут освячують на Водохреща воду. Віряни розповідають про випадок зцілення

---

¹ Джерело «Всецариці» у церкві Св. Покрови м. Чорткова. – Режим доступу до ресурсу: http://www.sv-pokrova.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=193:-lr-----&catid=1:latest-news&Itemid=1

² У Чорткові зявилося цілюще джерело. – Режим доступу до ресурсу: <http://te.20minut.ua/Podii/u-chortkovi-zyavilosya-tsilyusche-dzherelo-592.html>

³ Шмуригін О. Відпуст у с. Криволуки з нагоди 50-ї річниці явлення Пресвятої Богородиці / О. Шмуригін. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.cerkva.info/news/visti/2562-terebovlyanskaeparhiyanovyny16072012.html?fontstyle=f-larger>

дитину, у якої був поганий зір, після молитви та промивання очей цією водою.¹

З огляду на те, що всі названі нами водні локуси є святими місцями для певних релігійних громад, групування буде відповідно до особливостей їх сприйняття віруючими. Матеріали польових досліджень та вже опубліковані фольклорні сюжети стали основою такого поділу.

Першу групу складають локуси, які вважаються цілющими чи чудодійними після явлення біля них ікон, святих, провалення церковних будівель. Тобто релігійна складова у фольклорних сюжетах була визначальним фактором «святості» місця. Сюди віднесемо джерела та криниці у Вінницькій області – с. Кисилин Гайсинський район, с. Тернівка Крижопільського району, м. Літин, с. Остапківці Немирівського району, с. Голинченці Шаргородського району; у Хмельницькій області – с. Літки Деражнянського району, с. Дем'янківці Дунаєвецького району, с. Дедижня Новоушицького району, с. Жилинці Ярмолинецького району; у Тернопільській області – м. Почаїв та с. Великі Бережці Кременецького району, с. Савелівка Монастириського району, с. Зарваниця Терехівського району, м. Чортків, с. Криволука та с. Давидківці Чортківського району.

Друга група відрізняється від першої відсутністю першопричинного релігійного компоненту у сприйнятті цих локусів. Особливий мінеральний склад води у них покращував функції організму, що допомагало швидше одужувати чи просто покращувало самопочуття. Не розуміючи завдяки чому вода допомагає, народна уява за допомогою зрозумілих та простих форм пояснила це «промислом божим», не вдаючись при цьому в особливості. Для цієї групи джерел унікальним показником є нашарування релігійних сюжетів постфактум. Біля деяких розбудовують санаторії для бальнеологічного

---

¹ Чудотворне джерело в с. Давидківці. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-236>

лікування, заводи по промислового розливу води, інші користуються популярністю у паломників, збільшуючи кількість переказів про чудесні зцілення. Із досліджених нами локусів сюди входять: у Вінницькій області – с. Лядова Могилів-Подільського району, с. Житники Мурованокуриловецького району, с. Селище Тиврівського району; у Хмельницькій області – с. Ямпіль Білогірського району, с. Сарнів та с. Скалинці Волочиського району, м. Городок, с. Сатанівка та с. Іванковець Городоцького району, с. Маків Дунаєвського району, м. Камянець-Подільський, с. Малі Зозулинці Красилівського району, с. Браїлівка Новоушицького району, с. Іванівці Хмельницького району; у Тернопільській області – с. Шутромирці Заліщицького району, с. Конопівка Тербовлянського району, с. Острів Тернопільського району.

Третя група особлива тим, що у фольклорі про ці локуси немає свідчень про чудесні явлення чи зцілення, за своїм хімічним складом вода у них не вирізняється лікувальними властивостями, та люди вважають їх святими, проводять тут богослужіння, освячують воду. Це найбільша група серед досліджуваних об'єктів. У Вінницькій області до них належать локуси у с. Глинське Бершадського району, м. Вінниця, м. Калинівка та с. Гушинці Калинівського району, с. Тернівка, с. Зеленянка, с. Голубече, с. Вільшанка та с. Гарячківка Крижопільського району, с. Яблунівка Літинського району. У Хмельницькій області – с. Черкасівка Віньковецького району, с. Завалійки Волочиського району, м. Деражня, с. Сахнівці Ізяславського району, с. Зелена Красилівського району, с. Головчинці Летичівського району, м. Славута, смт Чемеровець. У Тернопільській області – с. Лішня Кременецького району.

Під час польових досліджень значна частина інформаторів у поселеннях, де були маловідомі джерела чи криниці, що славились лікувальними властивостями, не відразу прираховували їх до числа святих місць свого населеного пункту. На відміну від цих випадків, історії про

загальновідомі джерела розповідали охоче не лише місцеві жителі, а й мешканці сусідніх населених пунктів. До загально відомих та найчастіше відвідуваних, можна зарахувати джерела у м. Почаїв Кременецького району, с. Зарваниці Тереховлянського району, м. Чортків Тернопільської області, с. Літки Деражнянського району, с. Зелена Красилівського району Хмельницької області, с. Голинчинці Шаргородського району, с. Лядова Могилів-Подільського району Вінницької області. Усі інші локуси відомі на невеликій території, найчастіше це межі одного населеного пункту або району міста.

Варто зауважити, що поділ на такі умовні групи ніяк не зменшує «святість» локусу. Групування дозволяє показати, наскільки різними можуть бути причини для того, щоб те чи інше джерело почали шанувати як святе місце. Підтвердженням такого «статусу» джерела або криниці є проведення біля них водосвятних молебнів. Якщо ж після вживання води людина відчуває покращення самопочуття чи одужує від хвороб – локус набуває нового значення – цілющого. Такі локуси збирають біля себе значну кількість вірян, відомості про них поширюються за межі не лише парафії чи приходу, а й області. Біля них утворюється свій власний комплекс обрядодій. Наприклад, якщо помітили, що після молитви біля джерела у час засухи йде дощ, у майбутньому за потреби у населеному пункті священиком оголошується дата коли буде здійснюватись водосвяття. Підготовка до цього дійства своєрідна. Мешканці після служби у церкві йдуть невеликим хресним ходом до джерела чи криниці, з поміж них знаходять вдов, які під час молитви мають виливати воду з криниці чи джерела.

Такий обряд можна знайти на усій території України, унікальним для кожного конкретного випадку є дата проведення цього дійства. Часто це відбувається «завбачливо», тобто день шанування святого місця не припадає на засуху. Ритуал проводять, і коли дощі йдуть вчасно, віряни завжди прив'язують це до того, що вони вчасно віддають шану святому місцю. Коли

ж до такої дати далеко і дощів немає, обряд проводять за потреби, а потім ще раз служать відправу, ніби дякуючи за допомогу. Біля джерел, які використовують з цією метою, завжди можна почути історії, як по закінченню служби серед ясного неба утворювались дощові та грозові хмари і всі учасники процесії до нитки змокали не встигаючи знайти укриття.

Відношення віруючого населення до релігійних об'єктів вказаного типу є однією із складових комплексу народної релігійності. На основі синтезу відомостей добутих у ході польових досліджень, опрацювання наявної літератури та джерел ми описали значну частину водних локусів релігійного характеру. Зрозуміло, що порівняно із усім загалом водних артерій, якими користуються люди, ця частка досить незначна. Проте ми виокремили їх із загальної кількості, оскільки соціальна поведінка, норми моралі, фольклорні сюжети, які творяться біля них, є важливими джерелами дослідження народної релігійності. Ті нашарування, які вносить релігія на звичайні та буденні речі, їх пояснення у народі показує нові та доповнює вже вивчені зв'язки у системі народної релігійності.

2.2. Долини, урочища, вікові дерева

Виокремлення цієї категорії сакральних локусів зумовлено особливостями як ставлення до них так і унікальними, для кожної з них, формами. Уже розглянуті у попередньому розділі об'єкти, сприймаються вірянами як святиня частіше, та мають ряд суб'єктивних пояснень типу «вода є основою життя», «вода, над якою прочитана молитва, завжди виліковує», «вода взята до сходу сонця має чудодійні властивості» та ін. Тут же великі території, які займають долини, урочища, насадження вікових дерев.

Тему частково висвітлив Кулаков В., його дослідження стосувалося території південної частини Миколаївської області. Особливу увагу автор приділив вивченню можливих варіантів різностороннього використання та

охорони ландшафтних комплексів досліджуваної території. Проте процес «сакралізації» пояснений, як один із способів зв'язку людини з територією де вона народилася, тобто сакральний ландшафт ототожнюється з поняттям «рідна земля».¹ Л. Отрошко вважає, що «процес сакралізації природного довкілля відбувається у свідомості за участю несвідомого, шляхом надання предметам, подіям чи явищам символічного змісту і значення, що разом становлять символічний смисл».² Це визначення для нашої роботи є актуальним, оскільки результати польових досліджень частково підтвердили таке пояснення утворення сакральних природних об'єктів. Досить близько до поставленої нами проблеми підійшла В.Канська у своїй статті «Конструктивно-географічний аналіз антропогенних історико-археологічних заповідних об'єктів Поділля». Розглядаючи заповідні об'єкти Поділля, автор так пояснює причини сакралізації ландшафту: «Часто причиною сакралізації ландшафту стає його унікальність через пейзажні чи лікувальні особливості: незвичайні обриси скель, гір чи пагорбів, вікове дерево, джерело із цілющою водою, печери, карстові провали тощо. Тобто сакралізація залежить від естетичних чи інших властивостей ландшафту, цінних для певного суспільства».³ Не погодитись із таким висновком ми не можемо, оскільки більшість сакралізованих нині природних об'єктів Поділля мають унікальні пейзажі, чим приваблюють туристів. Фольклорна частина кожного з таких об'єктів, поєднує в собі особливості історичних подій та народного їх трактування, що виливається у формах легенд та переказів, з різночасовими нашаруваннями уточнення чи доповнення сюжетних ліній.

---

¹ Кулаков В.В. Гуманістичний ресурсний потенціал ландшафтних комплексів (на прикладі півдня Миколаївської області): Автореф. дис. ... канд. географ. наук. – К., 2011. – С. 13.

² Отрошко Л. Теоретико-методологічні засади дослідження сакральної символіки в українознавстві / Л. Отрошко // Український альманах. – Вип. 7. – 2012. – С. 184-185.

³ Канська В.В. Конструктивно-географічний аналіз антропогенних історико-археологічних заповідних об'єктів Поділля / В.В. Канська // Наукові записки Вінницького педуніверситету. – Вип. 21. – 2010. – С. 108. – Сер. Географія.

Сакральні території Поділля розглядає і В. Воловик, звертаючи особливу увагу на співіснування сакрального та профанного ареалів у межах етнокультурних комплексів. Автор наводить відомі визначення терміна «сакральний ландшафт», що були опубліковані з 1999 по 2009 рр., та якими і досі користуються вчені. Вміщені у статті карти детально показують особливості розміщення різних релігійних об'єктів у системі етнокультурного простору.¹

Ґрунтовне дослідження щодо вивчення сакралізованих ландшафтів опублікувала О. Окладнікова. У монографії висвітлено особливості утворення та збереження певних видів сакральних ландшафтів на території Російського Заполяр'я, Східного Сибіру та Забайкалля. Дані розміщені у розділі «Задачи исследования сакральных ландшафтов», частково можна використовувати для подібних досліджень на території України. Визначення термінів, подані автором, чітко роз'яснюють суть понять «сакральний ландшафт» та «сакралізація простору».²

За винятком відомої Юсафатової долини, до якої цілорічно їдуть групи паломників з усієї України, інші об'єкти – місця великих битв під час воєн, парки із могилами невідомим солдатам, парки партизанської слави, природно-географічні заповідники лише окремі респонденти називали святими місцями. Переважно це були освітяни, вчителі, які спочатку називали святим місцем все, що ми цінуємо і, що для нас є дорогим. Як бачимо зв'язку із релігією, таке пояснення немає, що надає нашому дослідженню відмінного від релігієзнавчого напрямку змісту. Таку зміну вектору надання святості подібним локасам, респонденти пояснюють як наслідок політичної системи минулого століття, коли, за їх словами, в церкву ходити заборонялось, а до могили невідомому солдату чи до вічного вогню

---

¹ Воловик В.В. Категории сакрального ландшафта / В.В. Воловик // Географический вестник. – 2013. – Вып. 4(27). – С. 26-34.

² Окладникова Е.А. Сакральный ландшафт: теория и эмпирические исследования: монография / Е.А. Окладникова. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2014. – 230с.

похід був обов'язковим. А, оскільки, така поведінка заохочувалась та підтримувалась, її показники мимоволі нашаровувались на залишки релігійної свідомості народу, що і зумовило утворення у розумінні людей нових святих місць.

Алея вікових лип, висаджених вздовж траси від Літинського району до Тульчинського, сприймається деякими респондентами як сакральний локус. Пояснюється це віком насадження та історією його створення. За переказами алея була висаджена самим Потьомкіним, до подорожі Катерини II Україною.¹ Проте ця версія ніяк не підтверджується документально. Загалом в народі побутує кілька версій утворення пам'ятки. Деякі в народній уяві переплелись і сьогодні можна почути, що садив дерева сам Столипін для Катерини II у подарунок.² Найбільш достовірною видається версія, створення алеї польськими вченими на замовлення польських землевласників.³

Звернемо увагу на такий тип природних пам'яток як парки «Партизанської слави», «Пам'яті» чи «Героїв війни». У них ніхто не вів бойових дій, тут рідко є вікові дерева, проте певною частиною респондентів вони вважаються сакральними об'єктами. Тут основним критерієм набуття сакральних ознак є історична пам'ять та, як зазначають респонденти, «звичка вироблена ще за радянських часів. Нас заохочували йти до пам'ятника загиблим солдатам, який у нас в парку, і забороняли йти до церкви, от так ми і звикли що це теж святиня».⁴ Сакралізація цих об'єктів орієнтовно розпочиналась із того, що на традиційні уявлення про смерть та пов'язані з ними обрядодії нашаровувались відомості про нові місця, що символізували пам'ять про героїчну та сподвижницьку смерть. На нашу думку, цей процес

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 13. – Арк. 215.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.2. – Од. зб. 11. – Арк. 151.

³ Унікальна алея вікових лип, яка не має собі аналогів в Україні. – Режим доступу до ресурсу: <http://zatyshok.vinnica.ua/pro-vinnichchinu/cikavo-turistam/unikalna-aleya-vikovih-lip-yaka-ne-maie-sobi-analogiv-v-ukrayini>

⁴ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 153.

не мав на меті сакралізувати об'єкт. Усвідомлення того, що цей тип пам'яток, несе у собі історичну інформацію про війну та втрати на ній, і розпочало процес сакралізації. Сьогодні біля пам'ятників у таких парках розміщують хрест, що наочно свідчить про завершення процесу сакралізації цих природних об'єктів. «У нас в селі біля пам'ятника Неізнаному солдату пару років назад поставили хреста і освятили. Тепер туди ходять більше людей і для мене це місце теж святе, бо ї хрест стоїть і могила є».¹

20-ті роки ХХ століття у історії етнології багатий різноплановими подіями період. Політика «українізації», до якої були змушені вдатися більшовики, за короткий період 1923-1926 рр. дозволила зібрати великий пласт етнографічних матеріалів, що характеризували усі аспекти життя українського суспільства. Безумовно, основою для цієї роботи стали здобутки дослідників Наукового товариства ім. Шевченка та створеної при ньому у 1898 році Етнографічної комісії.

Зміна політичного устрою в країні та агресивні заходи насадження нового порядку зустріли своєрідну опозицію серед сільського населення, що вилилась у формі масових паломництв до місць явлення чудес релігійного характеру на території України. Східне Поділля того часу стало еталоном для дослідження генези «фольклору чудес». Вже на початку 1920-х років з'являються тематичні публікації. Збиранню народного фольклору у 20-х роках ХХ століття надавали великого значення. Зі створенням у 1918 році Української академії наук, у 1921 р. Етнографічної Комісії ВУАН, у 1922 р. Краєзнавчої комісії та Кабінету музичної етнографії розпочався новий етап у історії етнографії. У 1925 році при Кабінеті антропології та етнології ім. Ф. Вовка було створено Етнографічне товариство, реорганізоване у 1928 р. у Всеукраїнське Етнографічне товариство. Об'єднавши етнографічні гуртки з усієї України, Товариство розгорнуло широку програму по збиранню, систематизації та публікації польових матеріалів.

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 125.

Хоч політика «українізації» спричинила сплеск наукової думки, звичайне населення було незадоволене діями нової політичної сили. Зазвичай глибоко віруюче селянство почало накладати релігійні сюжети на повсякденне життя. Починають побутувати думки, що влада, яка цілеспрямовано губить свій народ (свідчення чого – голод 1921-1923 рр.), не може бути нічим іншим, окрім втілення зла. Події, що відбулися у 1923 році у м. Калинівці та біля с. Голинчинці Шаргородського району Вінницької області, та їх наслідки, у розумінні вірян, стали яскравою ілюстрацією суті нової влади.

Про події, що стали причиною масових паломництв, писали О. Пчілка, В. Кравченко, Н. Дмитрук. У їхніх роботах знаходимо варіанти пісень, молитов, псалмів. Маємо ряд легенд і переказів пов'язаних безпосередньо з подією, яку пояснювали як чудо, біблійні тексти перероблені у народній традиції під «потребу» пояснити чи підтвердити «чудесність» події, і розповіді, що виникли на основі випадків, які у народі трактували як «кару Божу за невіру».

О. Пчілка у своїй статті «Українські народні легенди останнього часу» досить ґрунтовно підійшла до питання про збирання у дорогу «поклонників», ставши свідком підготовки групи селян до походу на Юсафатову долину і детально описавши весь процес. У наведеному матеріалі добре простежуються основи матеріальної, а головним чином моральної підготовки селян перед походом до місць явлення чудес. Проте спочатку авторка звертає нашу увагу на події у Калинівці та наводить один із варіантів «Розмови про майбутнє народу». При порівнянні основних легенд про Калинівське чудо та Юсафатову долину вказується на спільний міфологічний образ – діва поруч з водою, джерело, криниця та ін. Саме поява Богородиці біля існуючої криниці – за одними легендами, та утворення джерела після явлення – за іншими, стала основою сюжету майже всіх фольклорних форм «юсафатового циклу». Деякі дослідники того часу подають варіанти легенд, у яких замість жінки

фігурує старець. Сама назва «Іосафатова долина» теж не автентична, а взята із старозавітних біблійних переказів про місце страшного суду, де всі мертві душі постануть перед Богом. За наведеними даними, серед віруючого населення сформувалась певна структура підготовки до походу та моделі поведінки під час нього. «Перед виходом з хрестами, поклонники (так називали паломників до місць явлення чудес на Поділлі – Н.Ш.) справляли обіди для дітей, чи для старців, або й подавали обід в'язням у в'язницю». Ці дії, на нашу думку, мали на меті «очистити» паломників від гріхів. Таку ж мету переслідували і норми поведінки, яких мали дотримуватися під час походу подорожуючі: «...підчас «походу» з хрестами повинні поводитися чемно, надто пристойно. Навіть молоді хлопці та дівчата повинні були в дорозі їсти пісне, без-пуття не сміятися, не правити пустих теревенів, навіть не лущити насіння (!). Тим паче повинні були всі «поклонники» мати «чисте сумління», – ніякої кривди нікому не чинити, бо коли хто цього не додержував, то й хрест його (мовляла легенда) ставав трухлявим і не міг бути поставленим». Подібний мотив занотував В. Кравченко у статті «Осапатова долина»: «...І тільки шуб ті везли й ставили, шу зроду ни курать і водки ни п'ють... Хто вгодний у Бога, ту тому гля його христама пуявляїця, а хто ні, ту того хрест пучорніє з білого – зробиця чорним». Саме мотив залякування справляв вирішальне значення на богобоязких селян. Фактично у всьому фольклорі, що творився на основі подій у долині, завжди чітко наголошувалось на формах покарання за недотримання певних норм поведінки чи невчасне закопування хрестів та ін. У легендах вказувалось, що кожне село має поставити на долині 1–4 хреста, а покаранням було провалення під землю тих сіл, які не поставлять у долині хрести. Підготовка до походу завершувалась службою та спільною трапезою, після чого провізія складалась на віз, що супроводжував подорожуючих.

Своєрідним доповненням до статті О. Пчілки можна вважати працю В. Кравченка «"Псалми", що в 1923-24 рр. співали прочани під час

подорожувань до різних чудес». Тут висловлено думку про те, що частина «псалмів» – це давні колядки, або ж лірницькі пісні, перероблені прочанами під час подорожей до Калинівки чи Йосафатової долини. У іншій статті «Осапатова долина», автор вказує на те, що в період, коли про Калинівський хрест почали забувати, з'явилися оповіді про Йосафатову долину. Місця точного її знаходження, ті хто проживали за межами Вінниччини, не знали і часто ототожнювали з Калинівським хрестом, що на думку автора ілюструвало «як неосвічений мозок усе спрямовує на свої поняття».

Н. Дмитрук вивчаючи фольклор, що виник на основі поширення чуток про чуда – оновлення хрестів, ікон, хоругв та ін., групує відомі йому легенди у три розділи – чудеса різного змісту, Калинівський хрест та Осафатова долина. У останньому подається кілька варіантів легенди про явлення пастуху, оригінальна легенда про мерців, які йдуть у долину, та про пастуха, який приймає хрести у прочан у долині.

Фактично на цих дослідженнях у 1920-х рр. вивчення теми та збирання інформації припинилося. 21 червня 1925 року, через півтора року розслідувань, розпочався судовий процес над дев'ятьма священиками та 18 мирянами. Хід справи друкували у щоденній газеті Подільського Губкому КП(б)У, Губвиконкому та Губрефрази «Червоний край». Пастух Яків Мисик, з розповідей якого і розпочався масовий рух у долину, помер у в'язниці ще до початку суду. Притягнені до відповідальності священики не визнавали своєї вини, посилаючись на те, що їх примусила громада йти святити хрести, що вони самі не вірили в чудо та «душевних радощів» при освяченні хрестів не відчували, а механічно виконували свій обов'язок».¹

Після закінчення судового розслідування було вислухано промови громадського та державного обвинувачення. Перший, тов. Воробйов, наголошував, що усі дії підсудних мали чітко виражений контрреволюційний характер, а збитки завдані економіці хресним рухом важко підрахувати. «За

---

¹ «Калинівське чудо» перед судом // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №12(15 січня). – С. 3.

п'ять місяців через «Сафатову долину» пройшло приблизно півтора мільйона чоловік. Кожен з них потратив пересічно 5 днів, отже змарновано сім з половиною мільйонів робочих днів. До цього ще треба додати вартість дерева, що пішло на хрести, витолочені поля, пошести, хвороби, витрати селян на пожертви й на харчі. Все разом складає таку величезну суму, що її навіть приблизно неможна встановити». Державний обвинувачувач т. Попов, також підтримував думку про контрреволюційні дії підсудних, що були яскраво виражені у їхніх агітаційних промовах серед людей у долині, підсумував: «Покликаючись на матеріяли судового слідства, з'окрема на зізнання де-яких свідків, прокурор встановлює, що весь «чудесний» рух мав контр-революційний характер, що церковники на ньому наживались, що рухом керували попи й церковні кола», а далі «Відносно всіх підсудних прокурор підтримує обвинувачення по 119 і 120 статтях Карного Кодексу...». 120 стаття передбачає покарання за обманні вчинки для використання релігійних забобонів маси з корисною метою, а 119 – додає до цього контрреволюційну діяльність.

Зрозуміло, що захист всі дії своїх підсудних зводив до того, що це люди з села і «що темна забита маса селян, яка внаслідок своєї некультурности, цілком залежить від природи, шукала чогось надприродного, «чуда», не розуміючи, що поліпшення її долі залежить від неї ж самої». У своєму останньому слові священники не визнали обвинувачень, і сказали, що ходили до хрестів вони тільки на вимоги мас і ніякої агітаційної діяльності там не вели.

Суд постановив: Петринський Т. Я. – 4 роки бупру (будинок примусових робіт) з суворою ізоляцією, з урахуванням відсидженого строку; Жолткевич К. – 3 з половиною роки бупру з суворою ізоляцією, з урахуванням відсидженого строку, після відбуття кари заборонено проживати на Правобережжі протягом 3 років; Ілінський В., Черняхівський І., Шуляк В., Завадовський В, Любинський О., Іванько Й., Садовник В.,

Сирук (Ніколаєв) Г., Бабій А., Бондар Т. – 3 роки бупру з суворою ізоляцією, з урахуванням відсидженого строку; Васильківський П., Кашевський А., Садовник Р., Бондар Тимофій, Сумневич В. – 1 рік бупру без суворої ізоляції, з урахуванням відсидженого строку; всі решта отримали по 6 місяців примусових робіт, а з урахуванням відсидженого строку, 1,5 року, звільнялись від кари. Сумневича В. та Васильківського П. після відбуття ними кари, мали вислати за межі Правобережжя на 8 років, як соціально небезпечних.

Священик Тихон Петринський на час вироку був вже досить старим і зважаючи на це, кару йому зменшили до 8 місяців, а з урахуванням відбутого строку і зовсім звільнили. Прослуживши майже пів століття священиком, він помер у 1943 році.

За матеріалами розміщеними на офіційному сайті Могилів-Подільської єпархії, традиція хресних ходів відновилась завдяки дослідженням І. Залецького, який ще дитиною слухав розповіді дружини священика Тихона, а у дорослому віці вирішив відродити історію цього місця. Зібрані матеріали він почав публікувати у місцевих та районних газетах, щоб зацікавити темою якнайбільше коло читачів. У газеті приходів Української Православної Церкви міста Вінниці «Одигитрия» у трьох номерах поспіль було опубліковано його розповідь про Юсафатову долину. Наступного 2003 року у цій же газеті надруковано статтю про ікону Миколи Чудотворця, яку родині Залецьких передала матушка Неоніла. Образом у 1923 році отець Тихон освячував хрести, які встановлювали у долині. Не лише історію встановлення хрестів переповідали у газетах. Настоятель Свято-Дмитрівської церкви с. Голинчинці ігумен Сергій Гурмач опублікував невелику замітку, про криницю з чудотворною водою на території долини. Наведено кілька історій чудесного зцілення прихожан водою з неї. Схожий, до перших трьох публікацій у «Одигитрии», матеріал розміщено на шпальтах «Подільських єпархіальних відомостей» у 2004 році. Розпочав роботу і над книгою про

Іосафатову долину, та закінчити її не судилось – у 2006 році Іван Залецький загинув.

Вже після його смерті у газеті «Одигитрия» було опубліковано велику статтю, у якій вміщено усі доробки дослідника. Тут же на першій шпальті розміщено оголошення про відновлення традиції хресних ходів і 15 серпня цього ж року відбувся перший Всеподільський хресний хід у Іосафатову долину, у якому, за даними правоохоронців, взяло участь 20 тисяч прочан та встановлено кілька сотень хрестів (точні цифри не наводяться).¹ Наступного року у долину прийшло 2 тис. прочан і встановили кілька десятків хрестів. У 2008 році, коли чуду в долині виповнилось 85 років, хресним ходом пройшло 10 тисяч вірян. Така ж кількість прочан була і наступного року. Після хресного ходу у 2010 році у долині вже було вкопано більше 5 тисяч хрестів, і ця цифра постійно збільшується, оскільки паломники приїжджають сюди цілий рік. Найбільшу кількість прочан зібрав хід у 2011 році – більше 30 тисяч. 20 тисяч прийшло на спільну молитву в честь 90-річчя чуда явлення Богородиці у Іосафатовій долині. Відновлені хресні ходи 15 серпня стали традиційними, а святиня та пов'язані з нею звичаї, щороку збирають значну кількість вірян.

З розростанням релігійного руху до Іосафатової долини відомості про неї можна знайти і в мережі Internet. Наповнюють сайти матеріалами, зазвичай прихожани парафій, розміщуючи тут власні враження від відвідування святих місць. На жаль, вважати ці матеріали достовірними ми не можемо з різних причин – дублювання інформації, дані з різних сайтів часто заперечують одні одних, відсутність джерельної бази цих публікацій. Та слід звертати на них увагу при дослідженні настроїв, які панують серед віруючого населення, щоб краще розуміти природу та зміст таких релігійних рухів, які ми спостерігаємо у Іосафатовій долині.

---

¹ Залецький І. Іосафатова долина / І. Залецький // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – №6 (53). – С. 4-5.

Автору довелося побувати у долині разом із паломниками у кінці серпня 2015 року. Організував паломництво настоятель Свято-Феодорівського монастиря у смт Вапнярка Томашпільського району архімандрит Серафим. Про поїздку було оголошено за кілька тижнів до виїзду. Кількість місць у автобусі була обмежена, тому відразу ж було попереджено про складання списків бажаючих, які поїдуть іншим разом. За тиждень до подорожі відправили службу з Таїнством Сповіді та Причастя. Виїжджали рано вранці, щоб до обіду потрапити до святого місця. Жінки були одягнуті зручно для дороги, але обов'язково у довгі спідниці, а голови покриті хустками, чоловіки – просто охайно, без особливих вимог. З собою везли один великий двометровий хрест. Група складалась із 15 осіб середнього віку. В дорозі співали «Отче наш» та молитви до святого Миколая Чудотворця, у православній традиції захисника подорожуючих. Брали з собою пісню їжу та ємності для води з колодязя, де за повір'ям являлась Богородиця. На під'їзді до долини на узбіччі стоять кілька великих хрестів. Їм поклоняються учасники хресних ходів.

Розпочинається долина з великої площі, де розміщений металевий каркас для проведення служб архієреями та священниками, котрі збираються тут разом із мирянами 15 серпня (Додаток В). Недалеко є басейн, де охочі занурюються у прохолодну воду (Додаток В). Кілька господарських будівель та вагон потягу, перероблений у своєрідну капличку (Додаток В). Тут можна придбати хрести – для встановлення, різної висоти, та менші на підв'язках, котрі вішають на вже встановлені. Наглядає за святим місцем послушник, що живе у одній із господарських будов. Кілька осіб з нашої групи придбали хрести та, разом із привезеним, вирішили вкопувати їх недалеко від раніше встановлених прихожанами Свято-Феодорівського монастиря (Додаток В). Встановивши нові хрести, відправили недовгу службу, проспівали «Хресту Твоєму поклоняємось», Символ віри та ще кілька молитов. Потім кожен зі

своєю молитвою в думках пішов набирати чудодійної води із джерела. Після невеликої трапези зібралися в дорогу.

Примітно, що не всі хрести дерев'яні, є тут і витесані з каменю, невисокі (Додаток В), і мармурові, приурочені до певної дати (Додаток В). Більшість хрестів стоять тут з 2006 року, що позначилось на їхньому вигляді (Додаток В). Більш нові хрести різняться своєю різноманітністю у формах, розмірах, надписах. Значна частина – безіменні, проте є велика частка і «підписаних» – на перехрестя набивають невелику табличку з позначеннями хто і коли встановив хрест (Додаток В). Не всім паломникам під силу як фізично, так і фінансово, нести на долину великого хреста, тому зараз більшість приходять з різного розміру дерев'яними хрестиками, які навішують на більш масивні хрести. Раніше була практика прибавати їх цвяхами (Додаток В).

Як бачимо відновлена традиція хресних ходів у Іосафатову долину заповнила нішу попиту на подібні процесії. Загалом протягом року на території Поділля відбувається кілька десятків хресних ходів різного масштабу і внутрішньо приходські і загально епархіальні. Та найбільш людним залишається шлях від с. Голинчинці до Іосафатової долини. Щорічна кількість паломників у долину не обмежується лише тими вірянами, що прибувають сюди 15 серпня. Ще кілька тисяч прочан кожного дня, цілий рік приїздять сюди невеликими групами у пошуках душевного спасіння.

У селі Буша Ямпільського району увагу туристів привертає глибоке урочище Гайдамацький яр. Хоч туристи не надто переймаються історією цього місця, оскільки їх цікавить краса яру, місцеві жителі вважають його святим.¹ Святим об'єкт вважають тому, що за переказами та історичними розвідками тут полягло багато воїнів. Місця боїв чи великі захоронення, у

---

¹ Вінничина. Буша. Гайдамацький яр [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://samsobi.com.ua/index.php/ukraina/nature/238-busha-gaidamatskii-iar>

народному розумінні не можуть бути «не святими».¹ Унікальною пам'яткою старовини є Бушанський скельний храм. Він розташований на правому березі річки Бушанки на відстані біля одного кілометра від її злиття з Мурафою. Пам'ятка знаходиться на висоті 25 м над рівнем річки, де тягнеться смуга піскових скель. Вона стала відома завдяки наскельному рельєфу, відкритому В.Б.Антоновичем ще у 1883 році.²

Більшість вчених віднесла цю цікаву пам'ятку до категорії давньослов'янського язичницького храму, хоч існують розходження у його більш-менш точній хронології (рід I століття нової ери – до кінця XII-XIII ст.). Ще у 1868 році О. Формозов висловив думку про те, що скельний храм у Буші почав функціонувати не раніше XVI ст. дослідник зв'язав його з історією пізньосередньовічного м. Буша XVI-XVII ст. Однак всі висловлені ним припущення базуються на чисто візуальному сприйнятті. Лише завдяки розкопкам, проведеним в 1961 р. В.Даниленком, пам'ятку можна віднести до VI-VII ст. н.е., а творцями її вважати східнослов'янські племена тиверців. Сам наскельний рельєф відносить пам'ятку до кінця IX – по-чатку X століття н.е., тобто до часу князювання Олега та Ігоря. На думку вчених, храм використовувався протягом досить тривалого часу. Він був започаткований у часи черняхівської культури II-V ст. н.е., функціонував в епоху Київської Русі IX-XIII ст., і нарешті у пізньому середньовіччі – XVI-XVII.

Село Лісники знаходиться відразу за Бережанами по трасі на Рогатин і входить до складу Бережанської міської ради. Відоме, передусім, урочищем Монастирок – культовим місцем це з язичницьких часів. Перша згадка про монастир в урочищі – 1320 рік. З 1530 році поселення Лісники, як і всі околиці Бережан, переходять у власність магнатів Синявських. Починаючи із

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 17. – Арк. 271-272.

² Понятишин Н. Буша — стародавня Антаварія, місто кам'яних легенд (фото)[Електронний ресурс] / Н. Понятишин. – Режим доступу до ресурсу: <http://vsviti.com.ua/nature/26321>

XVII століття урочищем опікуються ченці Василіанського чину, які щорічно на свято Преображення проводять тут відпусти.

Остання служба відбулася в урочищі у 1941 році. Тоді до віруючих звернувся бережанський декан отець Бачинський, промовивши: «Моліться люди, червоний кат наступає!». В часи СРСР місце було під постійним спостереженням з боку влади, але мешканці села все одно впорядковували місце. Навіть пофарбували склепіння і стіни місцевої церкви в синій колір із жовтими зірками. У 22 травня 1980 року церкву спалили невідомі.

В урочищі знаходиться скеля Чортів Камінь (5 метрів заввишки, 7 метрів завширшки) з видовбаним на її південному боці Розп'яттям Христа (Додаток В). Селяни наводять як можливий варіант назви такий переказ: «Кажуть, що колись давно у місці де зараз в урочищі камінь і церква стоять, теж була церква велика. От чорти захотіли її знищити і всю ніч волокли величезну скелю, щоб скинути її на церкву. Але втомились і сіли перепочити, а тут і півні заспівали. Чорти злякались тай навіть, а скелю залишили. От то і є той камінь з хрестом висіченим, його всі називають Чортовим, через цю казку».¹ У тоталітарні часи Розп'яття порубали сокирою та заліпили спочатку міцним шаром чорного цементу, а поверх нього – сірим, під колір каменю. Поруч знаходиться джерело з цілющою водою. Кажуть, що вона допомагає при захворюваннях очей.² В останні роки джерело впорядковано: над ним збудовано капличку і встановлено фігуру Божої Матері.

Сакралізація природних комплексів є складним процесом, що супроводжується утворенням нових фольклорних творів. Легенди і перекази мають на меті підтримувати «необхідний рівень святості» та забезпечувати притік паломників, що має певні економічно вигідні моменти. Проаналізувавши відомості про сакральні природні локуси, ми виявили спільні закономірності у процесах сакралізації. Дані записані від

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 1. – Арк. 3.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 1. – Арк. 5.

респондентів із різних населених пунктів Поділля доповнюють опубліковані відомості та дозволяють нам систематизувати їх саме у такій послідовності, яка чітко показує процес набуття рис сакрального.

Природні об'єкти, які сприймаються віруючими людьми як святині чи святі місця, виокремлені нами у окрему групу, оскільки вказані процеси сакралізації є унікальними та активно використовуються саме для них. Сприйняття та шанування цих локусів, облагородження та догляд за ними підтримується та здійснюється ініціативними вірянами. Прихожани активно переповідають історії зцілень, які вони чули чи, можливо, придумали самостійно. Для ірраціонального мислення віруючої людини наявність, хай і недостовірних, відомостей про можливість одужання, якщо не фізичного то хоча б духовного, завжди стоїть на першому місці. Коли ж лабораторно підтверджується, що, наприклад, вода має лікувальні властивості, це пояснюється як божа воля і промисел. А у випадках безрезультатних пошуків таких властивостей, віряни апелюють до основного «Бог не дозволяє негідним і грішним бачити його високі промисли».

Простеживши основні механізми сакралізації природних об'єктів, можемо зробити висновок, що основною метою цього процесу є сприйняття природного об'єкта як святині. Для досягнення цієї мети використовуються різні фольклорні форми, які вербальними засобами поширюють відомості про локуси. Розповсюдження переказів про чуда, які імовірно відбувались біля об'єктів, пришвидшують процес їх сакралізації. Першопочаткові елементи, які зумовлюють початок цього процесу, у кожного типу природних локусів різні. Для водних об'єктів це сакралізація води, для місць битв, вікових дерев – сакралізація простору. Названі основи формувались тривалий час, і тепер переходять у поколіннях як обов'язковий комплекс знань про навколишнє середовище та спосіб збереження незахищених законом сакральних об'єктів.

РОЗДІЛ ІІІ.

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ ЧУДОТВОРНИХ ІКОН У СЕРЕДОВИЩІ ВІР'ЯН

Вшанування ікон сягає перших століть християнства. У історіях деяких ікон містяться відомості про їх походження ще з апостольських часів. Вони разом із Святим Письмом, Святими Тайнами та Літургією займають важливе місце у християнському житті Східної Церкви. Ікона не служить релігії, вона є її невід'ємною частиною. Для вшанування образу необхідний не лише його зміст, а й віра в те, що це місце присутності благодаті, Божих об'явлень, зустрічі зі святою особою. У часи, коли писемність та освіченість були не загально поширеними, саме з ікон віруючі пізнавали основні закони Божі, бачили праобрази святих, відчували їх божественну присутність. Першість пошанування належить образам Спаса, потім Богородиці і вже після святим. Після VII Вселенського собору ікону було поставлено на канонічне шанування на рівні з Євангелієм.

Богослов Павло Флоренський пояснює: «Это — написанное красками Имя Божие Икона, как закрепление и объявление, возвещение красками духовного мира, по самому существу своему есть, конечно, дело того, кто видит этот мир, — святого, и потому, понятно, иконное художество в соответствии с тем, что на светском языке называется художеством, принадлежит не иначе как святым отцам».¹ А описуючи вірш М. Лермонтова про Богоматір підсумовує – «не одно стихотворение удостоверяет церковное учение, что все иконы чудотворны, т. е. могут быть окнами в вечность, хотя и не каждая данная икона уже была таковою. Явленность икон в собственном смысле слова указывает на происшедшие от иконы явления; знамения, благодати, чрез нее явившиеся. А исцеление души прикосновением чрез

---

¹ Флоренский П. Иконостас [Электронный ресурс] / П. Флоренский. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.vehi.net/florensky/ikonost.html>

ікону к духовному миру есть прежде всего и нужнее всего явление чудотворной помощи».¹

Релігієзнавство послуговується таким визначенням цього терміна: «ікона (зображення, образ) – живописне зображення богів, святих, різних надприродних істот, яке служить предметом релігійного поклоніння і вшанування».²

Історія зберегла велику кількість випадків чудесного оздоровлення, зцілення, народження дітей завдяки молитвам перед іконами, які вважаються чудотворними. Адже чудотворність ікони – це дія Бога у світі для тих, хто йому ревно молиться, а головне вірить. Тому підтвердження «див» та «чудес» ікон є обов'язком церковної влади, адже лише перевірка фактів та підтвердження їх спеціалістами наблизить людей до Церкви і поглибить віру широких верств населення.

3.1. Явлені ікони, образи.

До цієї категорії святинь ми віднесемо ікони, які за легендами явилися монахам, священикам або звичайним вірянам біля джерел, криниць, скель та інших місць, а також ті, обриси яких були помічені на різних поверхнях. Перші були кимось написані, проте такі відомості відсутні. Читаючи про ці твори можна знайти детальні описи матеріалів, що використовувались, приблизний час та місце написання. У народі досить поширеним є формат явлення ікон. Факт появи ікони у загально відвідуваному місці – джерело, криниця, або навпаки нелюдному – ліс, дерево, джерело в хащах, робило ікону, в розумінні віруючих, чудотворною. На території Поділля можна натрапити на відомості, що списки та копії явленої чудотворної ікони теж є чудодійними. Після явлення чудес іконою, віряни справляли хресні ходи з

---

¹ Флоренский П. Иконостас [Електронний ресурс] / П. Флоренський. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vehi.net/florensky/ikonost.html>

² Лебедева Н.Г. та ін. Релігієзнавство: Навч. посібн./ Н.Г. Лебедева, О.Т. Джурелюк, Д.О. Самойленко. – Алчевськ: ДонДТУ, 2008. – 293 с.

нею, виготовляли нові прикрашені кіюти, влаштовували паломництва як до місця явлення так і до храму, де вона перебуває.

У кожній області Поділля таких святинь чимало. Матеріали про них, в основному, розміщують у тематичних джерелах – газетах та сайтах релігійних громад, брошурах з короткою історією святині, основними чудами та молитвами до неї, туристичних чи паломницьких путівниках. На шпальтах газети «Одигитрия» Р. Моцпан публікує свої розвідки про святині та святі місця Поділля. Описуючи ікони автор подає детальні відомості про структуру та матеріали, якими та на яких написана ікона. Ці дані ми доповнимо результатами польових досліджень проведених на Поділлі у 2013–2016 роках.

Сьогодні існує багато інформації про інший тип явлених ікон. Мова йде про так звані явлення обрисів святих на зрізах дерев. Обриси святих бачать далеко не всі люди, проте це тільки посилює віру у обраність та безгріховність тих, хто вбачає у річних кругах на спилі лики святих. І якщо стосовно вище описаних ікон священики одностайні – це святиня, яку потрібно шанувати, то щодо останніх розділились на два табори. Перші, і їх більшість, разом із прихожанами своїх парафій служать молебні та збирають пожертви біля таких місць, не вбачаючи в цьому ніяких злих намірів. Другі – виступають категорично проти такого типу святинь, наголошуючи на тому, що не все явлення йде від Бога, багато чого робить нечистий, щоб повернути до себе більше душ.¹

У 2010 році, зреагувавши на велику кількість відомостей про явлення у різних областях України, на сторінках газети «Одигитрия» розмістили невелику статтю «О трезвом отношении к “явлениям” и “видениям”». Хоч власної думки автор не наводить, проте посилається на праці «авторитетних» святих отців. Вони закликають не сприймати все, що являється як однозначні

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 157-158.

Божі ласки і радять зачекати, коли Бог пояснить суть видіння. Якщо ж цього не трапляється – об'ява є творінням нечистого.¹

Цікавим є факт, що такі силуети намагаються співставити з уже відомими іконами, часто чудотворними. Усі подібні явлення в народі називають «нерукотворними образами» на зразок «Нерукотворного образу» Ісуса, шанованого у християнстві. Також маємо випадок, коли ікону написали відповідно до тієї, яка проявилась на зрізі дерева, та шанують її як чудотворну, хоча поки випадків зцілення від неї не фіксували.²

На території Вінниччини зафіксовано два випадки явлення нових ікон у церквах – вони перебивались на скло вже існуючих ікон. Мироточива ікона Божої Матері явилась у с. Мирне (до травня 2016 року – с. Кіровка) Калинівського району. У день пам'яті Святих мучеників Маккавеїв 2007 року півсотні прихожан храму святої Параскеви Сербської стали свідками незвичного для православ'я явища. На скло ікони Хреста Спасителя перебилась та почала мироточити ікона Почаївської Божої Матері з дитиною на руках. Найдивнішим для вірян стало те, що на склі з'явилась інша ікона, а не копія. Після експертизи, проведеної архієпископом Вінницьким та Могилів-Подільським та ще двадцятьма священниками, заявили, що це божественне чудо.³

"То Маковея я заповню на все житття. Ми перед іконою молились на колінах – всі, і малі і старі, і хто може на коліна стати і хто не міг до цього. Батюшка казав, що це унікальне явище, бо такого нігде в світі немає, щоб перепечатувалась не та ікона, що під стіклом. Це було настояне чудо і я дякую Богу кожний день, що дав мені таке щастя це бачити. Нас тоді було в церкві не багато. І всі ми плакали від щастя, що Бог на нас послав таку

---

¹ Беженарь Д. О трезвом отношении к «явлениям» и «видениям» / Д. Беженарь // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №6 (98). – С. 3.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 135.

³ Янковая И. На иконе Христа Спасителя проступил лик Богородицы / И. Янковая // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №9 (65). – С. 2.

милість свою. Там же ж не всьо так просто як зараз кажеться. Спочатку, почав світитися сам Ісус, а вже потім, як ми почали молитись до цього чуда, то батюшка побачив отой новий образ Богородиці, який плакав. Він ще тоді так гарно сказав, мені аж в пам'ять врізалось: «Богородица вже плаче за наші гріхи». Але це чудо, якого я була удостоєна, я думаю, що це іменно так, була удостоєна, самим Господом Богом».¹

Між вірянами побутують легенди про численні зцілення від цих чудотворних ікон, проте відомості ніяким чином не фіксується, що не дозволяє їх перевірити, чи хоча б систематизувати. Після явлення ікони, почалось масове паломництво до святині, прихожан різних конфесій. У розміщених у різних джерелах матеріалах відомо, що єпископська комісія підтвердила факт чуда у церкві Святої Параскеви Сербської, тому тепер прихожани мають можливість приклонитись при відвідуванні вже канонізованих святинь та просити за їх посередництвом у Бога допомоги.²

Для віруючої людини важливим є не тільки факт явлення нового образу, а й місце явлення. Церква для православних вірян є незаперечною святинєю, тому подібні події завжди трактуються як прояв божественної благодаті, і, відповідно, збирають біля себе значну кількість паломників.

У церкві Казанської ікони Божої Матері села Крикливець Крижопільського району Вінницької області на скло кіоту ікони святителя Іосафата Білгородського перебилась точна копія святого.³ Єпархіальна комісія засвідчила нерукотворність образу та дозволила шанувати обидва образи як святині. Серед паломників, що приїжджали поклонитись новоявленому образу, почали ширитись чутки про випадки зцілення біля нього. Для більшого поширення відомостей про чудо, ікону передавали у

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 7. – Арк. 83.

² Кучерява В. Бердичівські паломники побачили Божественне Чудо: у церкві на Вінниччині мироточать ікони [Електронний ресурс] / К. Кучерява. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.trkvik.tv/posts/berdychivski-palomyky-pobachyly-bozhestvenne-chudo-utserkvi-na-vinnychyni-myrotochat-ikony>

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 7. – Арк. 143-144.

парафії єпархії для поклоніння. В останні дні 2008 року ікона перебувала у смт Теплик. Під час богослужіння віряни стали свідком ще одного дива – оригінал ікони почав мироточити, а краплі миро стікали навіть по склу з явленою іконою.¹ І хоч сьогодні до чудотворного образу прибуває значно менше паломників та в сусідніх селах про святиню знають і охоче розповідають про випадки одужання біля неї. Часто це відомості про простудні захворювання, болі різного характеру, які проходили після молитви перед образом.² У храмі записують свідчення зцілених, щоправда багато відомостей мають певні недоліки – відсутні точні дані про осіб, немає діагнозів хвороб, від яких одужали. Зрозуміло, що для віруючої людини така деталізація немає великого значення, та для науковців ці дані є одним із обов'язкових критеріїв для перевірки достовірності інформації.

До названих подій і віряни і священики ставляться однаково та вважають їх проявами Божої ласки. Та інші випадки явлення образів мають як прихильників, так і критиків. До кожного з них направляється єпархіальна комісія для встановлення справжності чуда. На відміну від вище згаданих випадків, тут рішення виноситься не відразу. Зазвичай, чекають на явлення чудес новим образом, щоб засвідчити його святість. Паломництва до таких місць мають нерегулярний характер, найбільше вірян прибуває у перші кілька тижнів після явлення, а надалі рух поступово припиняється.

Початок 2009 року у селі Довгополівка Тиврівського району Вінницької області для місцевих жителів запам'ятався великим потоком паломників до старої груші біля церкви. На місці відчахнутої гілки селяни розгледіли копію зображення ікони Туринської плащаниці. Та не всі бачили зображення, що призвело до розділення думок – одні вважали, що лише ревні віряни можуть бачити лик Спасителя, інші говорили, що це лише оптичний

---

¹ В селі Крикливець мироточить ікона, отразившись на стеклі // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №2 (82). – С. 2.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 7. – Арк. 147-148.

обман і нічого особливого немає. Створена єпархіальна комісія обстеживши зріз, заявила, що образу не видно, і цілком імовірно, що тимчасовий його прояв був адресований конкретній людині, яка його побачила, як знак вищих сил.¹ Селяни так коментують цю подію: «Через це я думаю і перестали сюди люди з околиць іти, всі чекали, що будуть тут зціляться, а цього не сталося. Ще і єпископи з Вінниці сказали, що образ не настоящий і то, як то вони назвали, ага – оптическа ілюзія. Але яка ж то ілюзія, коли образ так добре видно?!»² Настоятель місцевого храму говорить, що для визнання появи образу чудом біля нього має хтось зцілитись. Хоч цього і не трапилось життя сільської церкви відродилось, на служби стало приходити більше людей, а це і є, на його думку, справжнім дивом.³ Дерево огородили невисоким парканом, щоб бажаючі не обдирали кору, обв'язали рушниками та поставили ікони. Зовсім про місце не забувають, бо знаходиться воно на території церкви, та паломництва сюди вже не відбуваються.

На кілька тижнів у квітні 2009 року районний центр Крижопільського району перетворився у місце масових паломництв. Причиною тому стало проявлення на місці зрізаної гілки горіха ікони Богородиці. Місцеві жителі охоче переповідають різні варіанти появи ікони, зцілення біля неї та інших «чудесних» подій пов'язаних із цим місцем, безумовно вважаючи подію чудом. Ця подія, як і багато інших такого типу, має певний набір атрибутів, що обов'язково є у прозовому фольклорі про такі випадки. Першими побачили явлення діти, вони розповіли про проявлення образу дорослим, а ті зателефонували місцевому священику. Вже наступного дня сюди з'їжджались паломники із усього району, правили спільні служби, збирали

---

¹ Что там, в Довгополовке // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №4 (84). – С. 5.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 15. – Арк. 231.

³ Чи справжнє диво у Довгополівці – вирішить єпархіальна комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mobus.com/vinnitsa/170107.html>

пожертви. Ті, хто не вбачає у цьому нічого незвичного, пояснює походження візерунку звичайним потемнінням річних кілець горіха на зрізі.¹

Інший факт, який часто зустрічається у фольклорі пов'язаному з чудами, роль осіб не православного віросповідання у таких подіях. Ікона проявилась на дереві у садибі жінки, яка належить до Церкви Адвентистів сьомого дня, які не пошановують ікон як святині. Господиня скільки не розглядала зріз, так нічого надзвичайного не помітила. Для православних це своєрідний символ правильності їхньої віри – «хто вірить, той і бачить».²

На деяких людей побачене справило сильне враження. Житель Санкт-Петербургу, уродженець смт Крижопіль, замовив у іконописця ікону Божої Матері. У листопаді 2013 року її привезли в Крижопіль і після освячення нарекли «Вінницькою» та розмістили у місцевій церкві Святого Миколая. Також оповідають і про чуда зцілення біля горіха – німий 9-річний хлопчик заговорив. Лікувальними властивостями наділили навіть віск, що скапував зі свічок, і тільки тому, що він забарвлювався у червоний колір. Інформаторка розповідає: «Мій брат, Войціцький Анатолій привіз такий віск похреснику, хворому пухлиною коліна. Достовірно відомо, що пухлина зникла».³ Згустки такого воску забирали з собою, прикладали до ран з надією на зцілення.⁴ Сьогодні місце майже ніхто не відвідує, за горіхом доглядають сусіди. Зріз, як і раніше, прикрашений рушниками та квітами.

У квітні 2010 року село Велика Медведівка Красилівського району Хмельницької області відвідала чимала кількість паломників, щоб на власні очі побачити нерукотворний образ Христа на стовбурі всохлого ясена. Місцеві пояснюють об'яву тим, що ще пів століття тому на цьому місті була

---

¹ Вільчинська О. У Крижополі Божу Матір на зрізі горіха бачать усі [Електронний ресурс] / О. Вільчинська. – Режим доступу до ресурсу: http://maria-drug.at.ua/publ/u_krizhopoli_bozhu_matir_na_zrizi_gorikha_bachat_usi/2-1-0-188

² Червінчук І. На дереві Віри Данько проявився образ Богоматері [Електронний ресурс] / І. Червінчук. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_na-derevi-viri-danko-proyavivsia-obraz-bogomateri/290042

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 135.

⁴ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 13. – Арк. 215.

церква і цвинтар та сприймають це, як настанову, що потрібно у селі побудувати церкву. Подію з-поміж інших вирізняє те, що першим образ побачив чоловік, що є специфічною ознакою для подібного типу випадків.¹

Про образ у селі Половинники Старокостянтинівського району Хмельницької області стало відомо у 2012 року, хоча як стверджує Марія Чижма, вона ховала його від людей протягом трьох років. Набожна селянка поєднує появу образу та одужання своєї доньки і називає це промислом Божим. Розповівши про образ родичці та священнику із сусіднього села, відомості про локус швидко поширились і до дерева почали приїздити паломники. Тут обладнали кілька лав для відпочинку, розчистили територію біля дерева, поставили щось схоже на капличку, ікону Спасителя, свічки.² Місцина має свої особливі легенди, пов'язані з нешанобливим ставленням до святині. Переказують, що один із юнаків наздирав із дерева кори і поніс додому, дорогою йому стало погано, та на прохання матері віднести кору назад він не зреагував. Наступного дня його молодший брат наклав на себе руки. І хоч відкрито про це не говорять, та вважають, що це покарання за зроблене юнаком.

Інколи місця, де людям вбачається зображення ікони, бувають досить несподіваними. Так у липні 2012 року у місті Монастириська Тернопільської області біля автовокзалу жінка розгледіла лик Богородиці на стовбурі дерева. Через кілька днів біля дерева відправили службу.³ Та широкого розголосу подія не набула і про неї сьогодні рідко згадують.

Зібрало паломників у селі Чумалі Збараського району Тернопільської області явище, яке в народі охрестили «мироточінням». У серпні 2012 року зі

---

¹ У Хмельницькій області на зрізі дерева виник лик Христа [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://krasyliv.com.ua/khmelnitskyi/6209-u-xmelnickij-oblasti-na-zrizi-dereva-vinik-lik.html>

² Ураїнка три роки приховувала образ Ісуса на дереві [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://expres.ua/news/2012/02/04/59562-ukrayinka-try-roky-pryhovuvala-obraz-isusa-derevi>

³ На дереві з'явився образ Матері Божої [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.0352.ua/news/164858>

зрізу гілки на вербі почала виділятися волога, її і нарекли «миром», а у місці, де вона просочувалась розгледіли контури, які нагадували лик Богоматері. Звістка швидко розлетілась поміж люди.¹ Паломники проводили цілі ритуали біля верби, змашуючи виділеною вологою хворі місця і вірили, що це допоможе одужати. Примітно, що хоч священники і не підтверджують думки про чудо та богослужіння тут відправляють.²

В ході польових досліджень ми звернули увагу на ставлення людей до події з плином часу. Ті, хто вірили у чудо, тепер говорять, що люди всі дуже грішні, тому Бог і не пояснив нікому, що те явлення означало. Думки скептиків залишились незмінними – «комусь щось здалося, а набожні раді вбачати у всьому знаки вищих сил».³

Усі згадані події пройшли у своєму розвитку три етапи – явлення, масові паломництва, втрата інтересу чи забуття. Прагнення віруючої людини побачити чудо на власні очі, зумовлювало багатолюдний паломницький рух у місця, де ці чуда траплялись. Серед причин, які поступово зменшували інтерес до новоявленої святині – несправдження очікувань у формі чудесних зцілень. Віруючі продовжували пошуки чуда в інших місцях або біля відомих чудотворних ікон. Якщо про подію не зовсім забували, то пам'ятала про неї невелика група осіб, зазвичай священник, служителі церкви та найбільш набожні жителі населеного пункту. Висновки єпархіальних комісій завжди досить обережні та неоднозначні, основною умовою підтвердження святості мали стати чуда, а поки їх не було висновків старались не робити.

Для порівняння наведемо кілька випадків явлення ікон за межами Поділля. Майже щороку в різних регіонах нашої країни виникають події, які віряни пояснюють як чудесне явлення, Божий промисел, Божу благодать.

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 3. – Арк. 17.

² На Збаражчині з'явився образ Божої Матері [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.0352.ua/news/176556>

³ Записано 13.09.2014 р. Шудляк Н.О. від Годованого Євгена Федоровича, 1949 р.н., у смт Крижопіль Крижопільського р-ну Вінницької обл. – Архів автора.

Природне явище 2007 року, а саме буря, спричинила розкол старої липи у селі Виблі Куликівського району Чернігівської області. А восени 2009 року у цьому місці віряни почали вбачати силует Богоматері. Події віруючі відразу об'єднали та додали до них ще й історію викрадення старовинної ікони Божої Матері «Скорботної» у 2007 році. Як і в більшості подібних випадків першою у заглибинах розколу ікону побачила жінка, та розповіла сусідам. Та вони бачили різні зображення – хтось Ісуса, хтось – Богоматір. До дивного зображення почали сходитись паломники з різних куточків області та України. Місцеві вважають, що прояв на дереві – Божий знак і, що саме таким чином викрадена місцева святиця повернулась у село. Бажання вірити у чудотворні речі, довели до того, що з дерева обдерли кору та пообламували гілки, вважаючи, що таким чином оселі, де їх помістять, не будуть обкрадені.¹

На початку 2011 року Гощанський район Рівненської області облетіла звістка, що на зрізах ясена у селі Воскодави можна розгледіти образи ангела та Богородиці. До садиби почалось паломництво, приносили пожертви, домашні ікони, молились. Науковці пояснюють утворення таких затемнень абсолютно природними процесами порушення циркулювання у тканинах стовбура води та мінеральних речовин. А те, що люди намагаються пояснити наслідки таких порушень як знаки вищих сил, залежить від їх уяви, фантазії та бажання вбачати у простих речах чудесні провидіння. Місцевий священник також підтримує вірян, які вважають темні плями на зрізі чудом. Чим, звісно, посилює намагання віруючих наділити звичайні речі чудодійним змістом.²

Не лише явленим іконам можуть поклонятися наші віряни. У серпні 2011 року містом Стара Виживка Волинської області поширилась новина, що

---

¹ На Чернігівщині на дереві проявилася ікона Божої Матері [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://tsn.ua/ukrayina/na-chnrnigivshchini-na-derevi-proyavilas-ya-ikona-bozhoji-materi.html>

² Коваль Т. На Рівненщині знову побачили Богородицю на зрізі дерева [Електронний ресурс] / Т. Коваль. – Режим доступу до ресурсу: <http://ogo.ua/articles/view/2011-03-30/27470.html>

на зрізах гілки клена видно чітке зображення хреста. Переказують, що на місці де росло дерево у роки Другої Світової загинуло багато німців та саме з цим пов'язують появу хреста на зрізах. Хоч до оселі О. Гітюка не з'їжджалися паломники, він розпиляв гілку із зображенням на кілька десятків кругляшків та роздав знайомим сім'ям. Настоятель храму Святого Василя Великого планує зробити великий дерев'яний хрест та вмонтувати у нього один із таких зрізів, оскільки переконаний, що це добрий знак та знамення Боже.¹

Після Великодніх свят 2015 року у селі Мильськ Рожищенського району на Волині вчителька розгледіла на стовбурі каштану образ Богоматері. Чутка швидко поширилась селом і шкільне подвір'я стало місцем паломництва. Найбільше люду було на Провідну неділю цього ж року. Як і в деяких вже згаданих випадках, появу образу пов'язують зі знищенням в роки війни храмом, тому дерево прикрасили стрічками та сподіваються, що це хороший знак.²

У березні 2013 році у місті Стрий Львівської області кілька різних обставин віряни об'єднали у один комплекс явлення ікони Богоматері на місці зрізу гілки. За матеріалами сайту tsn.ua у дерево влучила блискавка, а згодом на місці зрізаної гілки жителька Стрию розгледіла зображення Богородиці. Інтерес серед населення до події був настільки великим, що до врегулювання руху авто з паломниками були залучені інспектори ДАІ. Самостійно надаючи дереву із обрисами, схожими на зображення ікони, чудодійних властивостей, паломники намагались відсмикнути від ясена гілочку чи шматок кори. Щоб цьому завадити біля дерева поставили охоронців.

---

¹ Волинянин розпиляв старий клен – і побачив хрест [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.volynnews.com/news/rest/volynyanyn_rozpylyav_staryu_klen__i_pobachyv_khrest/

² Волинь: на шкільному каштані з'явився образ Богородиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ogo.ua/articles/view/2015-04-29/61915.html>

Настоятель церкви Святих Володимира і Ольги у своїх роздумах про цю подію дотримується позиції «не все те золото, що блищить» та сподівається, що «зображенню буде знайдено якесь природне пояснення».¹ Канцлер Стрийської єпархії УГКЦ о. Володимир Ждан теж вважає, що нічого особливого на зрізі немає, і варто шанувати чудотворні ікони офіційно визнані Церквою, наприклад ікону Ліської Божої Матері, відомої своїми зціленнями.²

Найчастіше випадки явлення ікон ми зустрічаємо на зрізах чи корі дерев, проте є випадки коли подібні речі віряни вбачають і на інших поверхнях. У вересні 2015 року образ Богородиці розгледіла на склі вікна недобудованого будинку жителя села Берегове Мостиського району на Львівщині. До будинку почали сходитись люди і священники. Скло помили свяченою водою кілька разів, та зображення не зникало. Відслуживши службу вікно забрали до церкви, щоб люди молились біля новоявленої святині вже в намоленому місці. Місцеві жителі кажуть, що колись на цьому місці стояв хрест, тому ікона явилась саме тут. Думки вірян підтримує і священник місцевого храму, сподіваючись, що подія буде добрим знаком.³

На територію районної лікарні міста Борисполя Київської області у листопаді 2015 року кілька тижнів поспіль приходили групи паломників. Причиною стало проявлення на дереві обрисів постаті Богоматері з однієї сторони та невеликий зріз у формі стопи з іншої.⁴ Якщо силует вважають

---

¹ Волосацька Н. Після удару блискавки на дереві проступило зображення Богородиці [Електронний ресурс] / Н. Волосацька. – Режим доступу до ресурсу: <http://tsn.ua/tsikavinki/pislya-udaru-bliskavki-na-derevi-prostupilo-zobrazhennya-bogorodici-285217.html>

² В Стрию об'явилась Матінка Божа [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://provse.te.ua/2015/09/v-stryuu-obyavylas-matinka-bozha-foto-video/>

³ На Львівщині моляться перед склопакетом, бо селяни побачили в ньому образ Божої Матері [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://press-centr.com/ua/news/Na-Lvivshchini-molyatsya-pered-sklopaketom-bo-selyani-pobachili-na-nomu-obraz-Bozho-Materi->

⁴ На Київщині з'явився на дереві Святий образ (Фото)[Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://visnik-press.com.ua/?p=44221>

прототипом ікони Казанської Богоматері, бо саме в день її шанування відбулось явлення, то з контурами стопи немає такої однозначності. Прихожани церкви, що діє на території лікарні, оповідають, що в стопі можна було розгледіти контури немовляти, а після того як люди почали торкатись зрізу у ньому проявились ще й обриси старця. Багата фантазія вірян сприйняла це як натяк на велику святість цього місця, а служителі церкви заборонили чіпати зрізи руками. Хоч явище і викликало у набожних людей бажання поклонитися новій святині, та чимало до цього поставилось скептично. Керівництво лікарні навіть скаржилось на те, що постійний шум та авто з паломниками заважають нормальній роботі закладу.¹

Далі розглянемо історії чудотворних ікон, які являлись у своєму канонічному вигляді у різних місцях, мають свої особливі фольклорні сюжети та шануються в народі за здійснені чуда.

Історія ікони «Спасительница утопающих», як пізніше її назвали розпочинається у Чернігівщині, де вона припливла до берега річки Десни поблизу с. Ленків Новгород-Сіверського району у 1751 році. Саме тут вода утворює небезпечний коловорот у якому часто гинули люди. Після явлення на березі побудували церкву, де і розмістили ікону. За переказами після постійних богослужінь біля ікони трагедії на ріці стали траплятись рідше, а згодом і взагалі припинились. У м. Вінниця на березі р. Південний Буг стоїть храм блаженної Ксенії. Сюди було передано старовинну ікону Богоматері приблизно ХІХ ст. Після порівняння з літографіями богородичних ікон, було встановлено, що це древній образ Божої Матері, відомий більше як «Спасительница утопающих». І хоч це копія явленої на Чернігівщині ікони,

---

¹ Кобзар О. Що говорять люди про лик Божий на дереві [Електронний ресурс] / О. Кобзар // Трудова слава. – 12 листопада 2015 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.trudslava.org.ua/?p=3693>.

яка безслідно зникла у 1917 році, православні вірять у її чудодійну силу та підносять до неї свої молитви.¹

Про мироточиву ікону Божої Матері явилась у село Мирне Калинівського району ми писали раніше, храм святої Параскеви Сербської відомий ще одним чудодійним образом. Ікону «Всіх святих» біля церкви знайшли прихожани. До неї була прикріплена записка, де мовилось, що її попередні власники через сильний запах, який вона виділяла, більше не можуть тримати її в себе.² До сьогодні ця старовинна ікона продовжує мироточити, поглиблюючи віру у душах православних.

Найдетальніший опис появи чудотворного образу Ченстоховської ікони Божої Матері в Україні міститься в статті подільських єпархіальних відомостей за 1873 рік. «Икона сия, как видно из акта комиссии, бывшей 15 ноября 1742 года под председательством епископа Луцкого и Брест-Литовского, привезена из м. Ченстохова (в царстве Польском). Михаил Калитинский, хорунжий Брацлавский, помещик Тыврова, со своею женой 8 сентября 1739 года приехал, в день Рождества Богородицы, в м. Ченстохово поклониться иконе Божией Матери, по преданию написанной св. евангелистом Лукою, во время земной жизни Ее... Во время богослужения в храме Калитинский увидел возле себя убогую девушку, с иконой Богоматери, стоящую и просящую купить эту икону, говоря, что как ему самому, так и его дому икона эта необходима. Калитинский купил эту икону, но с условием, чтобы она была приложена к чудотворной иконе, называемой Ченстоховскою».³ Повернувшись додому 9 травня 1740 року (свято перенесення мощів свт. Миколи з Мір Лікійських в Баг-град), поміщик розмістив ікону у їдальні. Цього ж дня відбулося перше чудо – образ почав

---

¹ Моцпан Р. Обуховская чудотворная икона Божией Матери / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2005. – №3 (42). – С. 3.

² Янковая И. На иконе Христа Спасителя проступил лик Богородицы / И. Янковая // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №9 (65). – С. 2.

³ Подольскія Епархіальныя ведомости. – Каменец–Подольский, 1873. – №23. – С. 762.

мінати свій лик. Помінив це чудо єврей, який почав читати Біблію, святкуючи суботу. Ми вже наголошували на тому, що у народі особливої уваги надавали, тому кому саме явилась ікона. Згодом у фольклорі, що утворився на основі цих подій, можна часто зустріти відомості про перехід у православ'я іншовірців, що лише посилювало віру у чудотворність образу. Ікону перенесли спочатку в каплицю Калитинського, а після відправлення біля неї Літургії церковною процесією віднесли ікону у приходську церкву м. Тиврова. Ікона швидко набула популярності серед вірян, творячи дива зцілення.¹

У 1920-х роках церква була спалена, а разом із нею і чудотворна ікона. І лише 27 травня 2007 року, в день Святого Духу, список чудотворної ікони було урочисто хресною ходою з міста Гніваних перенесено у Тиврів. Тепер вона знаходиться у церкві Архангела Михаїла міста Тиврова і щороку до святині приїзять паломники з надією на Божу ласку та зцілення.²

Посилаючись на публікацію 1901 року Р. Моцпан розповідає про історію Четвертинівської ікони Божої Матері. Хоч за переказами вона була родинним образом поміщика Обинського, який привіз її з Литви, та її прийнято вважати явленою іконою, через події, що відбувались із нею пізніше. У 1830-х роках населення невеликого села Струтів переселили у сусіднє Четвертинівку. Сюди ж селяни перенесли і свою основну святиню – ікону Богоматері, яку почали іменувати «Струтівська». У 1892 році, за переказами, селяни знайшли ікону у колодязі на місці зруйнованого села. Явлену ікону перенесли у храм, на місці явлення побудували капличку та почали проводити хресний хід до криниці щороку у десятю неділю після Великодня. Тут освячували воду і відправляли служби. Ікона з тих під прославилась серед віруючих різними зціленнями. Також образ має

---

¹ Там же. – С. 762–764.

² Моцпан Р. Возвращение Тывровской святыни / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №6 (62). – С. 4.

найбільшу кількість списків, які можна зустріти у багатьох храмах Тростянецького району. У 1930-х роках храм у селі зруйнували і ікона стала вважатись знищеною. Та на початку Вітчизняної війни, на місці зруйнованої каплички, у діючій криниці знову був віднайдений чудотворний образ. Його знову перенесли у тимчасовий храм у селі Четвертинівка.¹ По молитвах своїх люди отримували від нього зцілення, та вже після війни храм знову було зруйновано, а ікона втрачена. До сьогодні жителі вірять, що образ знову явиться, та поки про нього живуть лише перекази і копії у інших храмах району.

Два століття тому в селі Писарівка Волочиського району Хмельницької області в день Різдва Іоанна Предтечі одна з жительок побачила в криниці ікону Божої Матері. Ніхто з односельців, що прийшли подивитись на ікону не зміг її звідти дістати. За переказами витягли ікону з води подорожні, що прямували чи то в Лавру чи то з Криму. Тоді й відбулося перше зцілення селянина у якого була скалічена рука. До криниці відразу ж почали сходитися недужі, щоб набрати води, яку почали вважати цілющою.² Знайдену ікону розмістили у домі жінки, що її знайшла. Через деякий час на іконі почала проступати волога і селяни зрозуміли, що ікона «плаче». Не маючи своєї церкви образ хресним ходом перенесли у церкву Різдва Пресвятої Богородиці у сусіднє село Гулевці. Щоб увічнити пам'ять про місце явлення ікони, їй надали круглої форми та вирізали спеціальний круглий кіот. Окрім цього для пошанування святині було прийнято рішення в день Різдва Іоанна Предтечі здійснювати відпуст. Це означало, що щорічно в цей день перед іконою буде здійснюватись спеціальний молебень, будуть проводитись хресні ходи з іконою навколо села та, можливо, і інших ближніх поселень. У 1885 році після завершення будівництва Свято-Покровського

---

¹ Моцпан Р. Святини Тульчинської єпархії / Р. Моцпан // Одигитрія. – Вінниця, 2006. – №7 (54). – С. 3.

² АРФКЕК. –Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 2. – Арк. 7-8.

храму ікону хресним ходом повернули в рідне село. До Жовтневого перевороту дерев'яний кіот замінили мідним, який на сонці здавався золотим. Саме через це, під час хресного ходу з іконою до Калинівського хреста, комсомольці, що перекривали дорого до Калинівки, намагались відібрати ікону у селян. Тоді святиню сховали та таємно повернули до храму. З приходом радянської влади церкву зруйнували, а ікону знову вдалося заховати. В часи Другої світової війни німці, що зайняли село, наказали відновити зруйновану радянськими військами церкву. Сюди відразу ж перенесли й чудотворну ікону.

По закінченню війни церкву переробили в магазин, та боячись покарання ніхто не наважився забрати ікону звідти. Від сирості вона постраждала, проте почала являтися уві сні одному селянину і він забрав ікону у свій будинок. Тут облаштували спеціальну кімнату, куди, до 1960-х років, селяни приходили випрошувати собі ласк Божих. Місцеві художники-самоучки намагались відновити лики на іконі, та вийшло це в них невдало. На початку 1980-х образ перенесли до церкви у с. Корделівка. А ще через кілька років у Писарівці збудували новий Покровський храм та остаточно перенесли чудотворний образ. Всі ці роки чуда зцілення не припинялися, найчастіше одужували віряни з хворими кінцівками та паралізовані, хоча є перекази і про зцілення душевно хворих.¹ Сучасного вигляду ікона набула у 2003 році після реставрації у Вінниці.²

Ще у XIX ст. існувало повір'я, що в часи, коли на місці Тинної (Дунаєвецький район) була пустка, перехожі чули навколо цього місця удари дзвону, що й зумовило у майбутньому назву містечку. Невдовзі після заснування містечка, у тому місці, де чули дзвін, 2 липня знайшли ікону

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П. 2. – Од. зб. 6. – Арк. 59.

² Моцпан Р. Чудесное обретение. История Писаревской иконы Божией Матери / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2004. – №2 (32). – С. 4.

Богородиці.¹ Тиннинська ікона відома з XIV ст. коли за переказами, вона була розміщена у костелі збудованому Томашем Гумецьким. Прославилась вона покровительством над воїнами. За досить скупими відомостями відомо, що образ був написаний на кипарисовій дошці, на зразок відомої Ченстоховської Діви Марії. Ікона була оздоблена багатою рамою та золотими коронами та містилася в головному вівтарі храму. В кінці XIX – на початку XX ст. ікона перебувала в православній церкві Різдва Богородиці с. Тинна, службу у якій проводив Подільський єпископ.² Більше відомостей про цю ікону в літературі немає, як і ніхто не знає куди і коли вона зникла. Проте вікова традиція шанування образу, відомості про нього у багатьох регіонах країни і досі зберігає пам'ять про нього в народі.

Історія Загаєцької ікони Божої Матері пов'язана зі стародавнім волинським родом православних поміщиків Ярмолинських. За переказами Єва Ярмолинська знайшла полотно з писаним образом Богородиці у своєму поміщицькому лісі. Ця ікона стала родовою – передавалась з покоління у покоління. У 1749 році Стефан Ярмолинський подарував образ на вічне збереження Загаєцькому монастирю. Відтоді вона стала головною святинею обителі. Люди помітили, що по молитвам до цієї ікони Богородиці, місцевість обходять стихії та люди отримують зцілення і допомогу. У народі цей образ Божої Матері отримав назву «Всемилоствіша» або «Славящася своїми милостинями». У 2006 році чудотворну ікону було викрадено, проте у

---

¹ Семенюк Д. Чудотворні ікони Хмельниччини: історико-релігієзнавчий аспект [Електронний ресурс] / Д. Семенюк. – Режим доступу до ресурсу: <http://mij-kraj.com.ua/krinitsya-duhovnosti/chudotvorni-ikony-khmelnichchyny-istoryko-relihiiyznavchyi-aspekt>

² Блажевич Ю. Чудодійні ікони Поділля: історичний вимір / Ю. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2015. – Вип. 3 – С. 30-31.

Загаєцькому монастирі збереглась її копія, яка теж явила світу багато чудес та зцілень.¹

«Крадена ікона не тільки не приносить щастя сім'ї, а й є святотатством, — каже отець Геронтій. — Ікона потребує молитви. Вона — точка дотику видимого й невидимого світів. Це — вікно у небо. Історія Церкви показує, що ікони — як живі істоти. Через ікони говорили святі, а Господь являє свої чудеса, зцілення, благодать. Ми кожен день служимо канони Матері Божій у скорботних обставинах і в такий спосіб просимо Всемиловитішу повернутися у свою обитель».²

Явлені ікони у народному православ'ї займають особливо шанобливе місце. Перекази і легенди, у яких оповідаються історії появи чи виникнення образу завжди користувались популярністю. Цей жанр фольклору цікавив дослідників, як один із основних виявів народної релігійності. Сюжетотворення у кожному окремому випадку показувало як реагує народна свідомість на різні впливи та яким чином це відображається у духовному житті. У складні економічні чи політичні часи бажання бачити божественні провидіння виливалось у поширення відомостей про чудесні з'явлення та видіння. Підтвердження своїм слів вбачали у потемнілих річних кільцях на зрізах дерев, обриси святих намагались розгледіти у плямах на різних поверхнях, не вдаючись до наукового аналізу явища. «Святості» таким об'єктам додавав факт, що не всі бачили релігійні сюжети. Основним поясненням цього була «гріховність» та «недостойність» людини.

Історії віднайдення ікон у водоймах, лісах чи деінде, також специфічні. На нашу думку, не знаючи точної дати та місця створення, автора ікони,

---

¹ У Загаєцькому чоловічому монастирі на Тернопільщині відзначили день місцевошанованої чудотворної ікони Богородиці [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://news.church.ua/2016/09/06/u-zagajecckomu-cholovichomu-monastiri-na-ternopilshhini-vidznachili-den-miscevoshanovanoji-chudotvornoji-ikoni-bogorodici/>

² Зиновинская чудотворная икона Божией Матери [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://palomnik.vn.ua/zinovinskaja-chudotvornaja-ikona-bozhiej-materi.html>

народна уява для посилення «святості» об'єкту, додумувала історії про їхнє чудесне віднайдення. Такі сюжети приживалися у народі досить швидко і через певний проміжок часу сприймалися як єдино правильні відомості про святиню. Перекази про чудесне явлення ікони автоматично робили її чудотворною, а люди у знак підтвердження починали поширювати вістки про зцілення від неї. Таким чином відсутність точних відомостей про образ замінювалась новими більш зручними та доступними поняттями, якими оперують дослідники й досі. Використання цих матеріалів є скоріше необхідністю та має багато корисної інформації. Недостовірність фактажу, компенсується можливістю прослідковувати взаємозв'язки різних сфер життя народу, які вилились у фольклорних сюжетах.

3.2 Писані ікони та їх чуда

Особливості сприйняття релігії вірянином багато в чому залежить від візуальних форм, якими вона оперує. У православ'ї цьому сприяють і форми храмів, і їх внутрішнє оздоблення і, чи не в першу чергу, ікони. Художні рішення іконописців усіх часів покликані спонукати людину до смирення та покаяння при спогляданні ікон із зображеннями святих.

З XVII ст. жителі міста Бар Барського району шанують та поклоняються чудотворному образу Барської Божої Матері. Вінницький іконописець Р. Моцпан у статті, присвяченій іконі, наводить матеріали з церковних літописів Барського чоловічого монастиря, який у XVII ст. функціонував у лісі біля міста. У XVIII ст. зруйнований поляками монастир відновили, вже у межах міста, уніати. Ікону теж перемістили у нову обитель, про це є відомості у згаданих літописах.¹ Через сорок років після входження міста у склад Росії, монастир став православним, а ікону шанували у день Покрову Пресвятої Богородиці. Тоді ж усі відомості про чуда зцілення біля

---

¹ Моцпан Р. «Барская» икона Богородицы. История чудотворного образа / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2008. – №11 (79). – С. 3

ікони записувались. Найчастіше одужували люди з нервовими розладами, зцілювались також і сліпі. У часи активного насадження атеїстичного світогляду монастир закрили. На той час він був жіночим. Ікону черниці забрали з собою та до 90-х рр. ХХ ст. переховували. Черниця Гавриїла останньою оберігала образ і у 1994 році передала його у с. Дачне Біляївського району Одеської області, лише до часу, коли відновиться Барський монастир. На новому місця ікону розмістили у будинку священика. До святині відразу розпочались паломництва, а історії чудесних зцілень переказувались з уст в уста. Та ніхто, на жаль, їх не занотовував. У 2000 році зробивши копію чудотворного образу, хресною ходою святиню повернули у м. Бар у Свято-Успенський собор. Ще через 2 роки паломницькі процесії знову потягнулись до ікони – потемнілі від часу лики оновились. Лише у 2010 році завершилось будівництво скиту Барської ікони Пресвятої Богородиці Троїцького Браїлівського монастиря, куди 12 січня 2011 року урочистою хресною ходою, у якій взяло участь 300 священиків та 2000 мирян, було перенесено ікону.¹ Встановлено день її шанування у церковному календарі – 1 жовтня та день повернення святині у обитель – 12 січня. Майже 5 кілометрів йшла процесія з міста у с. Гайове, щоб віддати шану святині на новому місці. Урочистості з нагоди 125-річчя встановлення Священним Синодом Руської Православної Церкви дня шанування чудотворного образу Барської Божої Матері відбулися у 2012 році. Службу проводили на місці будівництва церкви в честь ікони.

Традиція хресного ходу, особливо з іконою, у православному світі є виявом найбільшої поваги до святині. Такі заходи зазвичай збирають тисячі вірян, що звісно є позитивним фактором для поширення інформації про ікону.

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 1. – Арк. – 5.

У віданні Браїлівського Троїцького монастиря знаходиться дві чудотворні ікони Богоматері. Про Барську ми вже згадували, а інша – Браїлівська ікона Божої матері знаходиться у монастирі у смт Браїлів Жмеринського району. За матеріалами сайту Української Православної Церкви історія образу розпочинається у XVII ст.¹ Тоді її подарував Михайло Кропивницький у заснований ним Благовіщенський монастир у Вінниці. Після переведення у середині XIX ст. монастиря в м. Браїлів, за нею закріпилась назва «Браїлівська». У 1932 році монастир закривають, а ікону переховують селяни. На короткий період з 1942 по 1962 роки монастир функціонував і до ікони з молитвами приходили прочани. Після повторного закриття ікона вважалась зниклою. Віднайшлась вона у Жмеринському районі у 1984 році і до 1995 перебувала у домі протоієрея Іоанна Луканова, коли урочистою хресною ходою святиню повернули в монастир. Як і Барську ікону, її шанували 14 жовтня, проте у це велике для православних свято, віряни були у своїх приходах, і до образу приходило мало людей. Тому у 2011 році день святкування Браїлівської ікони Божої Матері перенесли на 10 жовтня. У 2013 році образ півроку перебував разом із українським миротворчим контингентом у Косово.

Сокілецька ікона Божої Матері у с. Кисляк Гайсинського району відома ще з XVI століття. Тоді вона знаходилась у монастирі містечка Кисилин, який у XVII ст. був знищений татарами разом із поселенням. За переказами, монахи рятуючись, церковні цінності та ікону заховали у колодязі, що був неподалік монастиря. Віднайшлась ікона через століття біля колодязя. На той час це була територія села Кисляк, тому святиню вирішили помістити у місцевому храмі. Та на наступний день знайшли її знову біля колодязя. Ікону перевезли у сусіднє село Гунч, де вона явила віруючим багато чудес.² Про

---

¹ Свято-Троїцкий Ионинский молнастырь [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://iona.kiev.ua/monastery.php>

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 4. – Арк. 53.

колодязь, де її знайшли ми розповіли у Розділі II. У 30-ті рр. ХХ ст. церкву, де знаходився, чудотворний образ закрили та використовували як склад, а ікона зникла. У 1980-х роках відновились богослужіння у церкві села Кисляк, та про святиню лише пам'ятали. Тільки у 2012 році у копію чудотворного образу, написаного з хромолітографії 1910 року, урочисто перенесли до місцевого храму.

Відома православному народові Зіновинська ікона Богоматері знаходиться у селі Шевченка Літинського району. Історія ікони розпочинається у с. Кожухів, де в кінці ХІХ ст. вона була у будинку однієї селянки. Перед смертю вона розповіла, що ікону написав один із жителів села, і щоночі ікона випромінює дивне світло. Вважаючи себе недостойною такого образу, жінка передала його у Зіновинський храм. Саме в цьому храмі, явила ікона свою силу. Сина настоятеля храму отця Костянтина Стрельбицького паралізувало, і спробувавши усі відомі на той час засоби, священник вирішив попросити про одужання сина перед іконою, пообіцявши віддати сина на служіння Бога, якщо той одужає. Ввечері після молитви п'ятирічний Данило одужав. Р. Моцпан описує цю подію посилаючись на випуск №35 «Подільських Єпархіальних відомостей».¹ Ікону стали ще більше шанувати у православному світі. Проте варто наголосити на тому, що постать архієпископа Модеста (Данила) Старицького серед чорного та білого духовенства досить відома. На час написання публікації у Відомостях йому було вже 70 років. І ми поки не маємо точних пояснень, з якою метою, історія чудесного зцілення була опублікована з таким запізненням. У 1890 році було розпочато будівництво храму Святої Трійці. Через п'ять років будівництво завершили та освятили храм. Багате убранство, досконала робота, дорогі матеріали та архітектурні рішення робили його подібним до Житомирського кафедрального собору, який ще зберігся до наших днів.

---

¹ Моцпан Р. Зіновинская икона Божией матери / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2005. – №6 (45). – С. 3.

Хресним ходом головну святиню села перенесли у нову обитель. Тут її прикрасили срібними ризами з коштовним камінням. Священики, які освячували храм, заповідали майбутнім поколінням берегти та шанувати ікону. Основною прикметою, що вирізняла її серед інших ікон, були закриті очі Богородиці. Список ікони, переданий у храм після смерті архієпископа Модеста зберіг до наших днів цю особливість.

У 1935 році храм зруйнували, а ікону, уже без риз, взяла для господарських потреб одна із жительок. Проте Є. Дрійчук її забрала до себе і таємно зберігала, чим і вписала своє ім'я у історію святині. Ікона з тих пір вважалась безслідно зниклою. Також перейменували село, тепер воно звалось – Шевченка, що ще більше губило сліди чудотворної ікони. Та у 2004 році вона явила ще одне чудо. За переказами, очі Марії, які раніше були закриті, відкрились. Православні пов'язують цю подію з прибуттям у Вінницю чудотворного кровоточивого образу Спасителя.¹ Донька Є. Дрійчук розповіла про це священику, і порівнявши ікону із списком архієпископа Модеста, він засвідчив про ще одне чудо, явлене іконою.² Знову хресним ходом ікону перенесли до церкви Усікновення глави Іоанна Предтечі, утвореної з будинку, зведеного на місці зруйнованого у 30-ті рр. храму, та розмістили поруч із старовинним списком, щоб усі бажаючі могли побачити різницю. З тих пір історії про чудесне зцілення душевно та психічно хворих, паралізованих та незрячих, постійно переповідають та записують у церковні зошити.

В ніч з 24 на 25 жовтня 2006 року храм згорів. Майже все убранство було знищено і пошкоджено вогнем, та чудотворний образ зберігся неушкодженим. Селяни переконані, що це було зроблено спеціально для залякування настоятеля церкви, який на пожертви паломників планує у селі відбудувати жіночий монастир. Крім того це було вже третім подібним

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 10. – Арт. 191.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 10. – Арт. 189-190.

дійством за два місяці.¹ Раніше церкву двічі грабували, а у записках залишених крадіями у церкві, висловлювалось невдоволення майбутнім будівництвом монастиря. Храм вирішили не відбудувати поки, і візьмуться за відновлення монастиря.

20 червня 2007 року у новому храмі, влаштованого у колишньому архієрейському будинку, було відправлено велику службу в честь чудотворного образу. До села приїхало чотири сотні паломників, щоб віддати честь іконі. Історії свого зцілення від ікони найбільш активні віряни надсилають до редакцій газет. Інколи їх публікують. Проте, як і у випадках з іншими відомостями зцілення, ми не можемо повністю довіряти таким джерелам.² Відсутність у цих матеріалах відповідної документальної бази – діагнозів, результатів попереднього лікування, точних даних про людей які одужали від молитов перед іконами, ставить під сумнів достовірність цих даних.

Священним Синодом Української Православної Церкви 27 жовтня 2015 року чудотворну ікону Зіновинської Божої Матері було визнано загально церковною святинею. Це стало початком хресних ходів з іконою у Вінницькій області. Про ікону тепер багато розповідають за межами с. Шевченка, сподіваються на її допомогу не лише у боротьбі з хворобами, а й встановленні миру на землі.

У невеликому селі Сугаки у Могилів-Подільському районі ікону Богоматері «Страсна» шанують уже кілька століть поспіль. Її історію народні перекази розпочинають з часів татарських навал. У ті часи тут існувало містечко Сугатин, яке дотла спалили татари, врятувався лише церковний староста з сім'єю, втікши у ліс. Саме він і знайшов на згарищі храму вцілілу ікону і забрав з собою до лісу. Поставивши її над джерелом, збудував капличку, та розмістив у ній образ так, щоб він відображався у воді.

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П.1. – Од. зб. 10. – Арк. 191.

² Матінка Божа зцілює мене // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №11 (67). – С. 3.

Поступово сюди почали ходити по воду люди з вцілілих сіл, вважаючи її лікувальною. А ще згодом тут розрослося невелике поселення, назване в пам'ять про зруйноване місто.¹ З часом за джерело забули, воно пересохло, а капличка від давності розвалилась.

На початку XVII ст. ікона почала являтися уві сні спочатку кільком селянам, а потім і священику, якому вони розповіли про свої сні. Турбувало православних те, що ікона плакала у видіннях. Знайшли ікону та закинуту криницю будівничі, що рили фундамент для панського будинку. Від ікони залишились лише лики Марії та Ісуса. Не надавши знахідці особливої уваги, її віднесли у найближчий дім, та вранці її знайшли на місці котловану. Віряни вирішили хресною ходою перенести ікону у церкву сусіднього села Озаринці, та наступного ранку вона знову виявилась біля розкопу. Поміщик відмовився будувати маєток у цьому місці та звів тут церкву, яка невдовзі згоріла.² У 1724 році збудували нову на честь Симеона Стопника, а ікону розмістили у іконостасі. Реставрували ікону у м. Бар, оздобивши її мідними ризами на зразок Барської ікони Божої Матері. Ікона довго перебувала у Барі, тому селяни хресним ходом прийшли за своєю святинею. Проте виник конфлікт. Барські православні вважали ікону по праву своєю і хотіли її повернути. Керуючись лише переказами, у яких згадувалось про ікону, місцевий священик, для компромісу запропонував зробити список ікони, та перенести його у м. Бар. У середині XIX ст. існуючу церкву розібрали та збудували нову, а ікону для реставрації направили у Києво-Печерську лавру. Тут іконописець зробив копію образу та запропонував священику оригінал для поклоніння залишити у Лаврі. З такою пропозицією він не погодився.

---

¹ Моцпан Р. Чудотворная икона села Сугаки / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2005. – №8 (47). – С. 3.

² Моцпан Р. Чудотворная икона села Сугаки / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2005. – №8 (47). – С. 3.

Автор статті наводить також приклад із книги священника Єфима Сіцінського, де сказано, що ікона здавна належала громаді с. Сугаки.¹

Як не дивно, хоч ікону і вважають чудотворною, та знайти сучасні дані про чуда важко. Про давні чуда зцілення говорять 14 підвісок біля ікони у формі різних частин тіла, зцілених після молитви перед іконою. Давність ікони та дорогі позолочені ризи зацікавили грабіжників, у грудні 2005 році ікону з іншими цінними церковними речами було викрадено з храму.

Православні с. Обухів Мурованокуріловецького району мають у місцевому храмі преп. Параскеви Сербської унікальну святиню – мироточиву ікону Божої Матері, одну з найдревніших на території Поділля. За переказами, ікону залишили, на кам'яному поклінному хресті в центрі села, козаки в пам'ять про своє перебування тут. Один із жителів згодом помітив, що ікона псується та забрав її до себе додому. Згодом будинок він здав у оренду єврейській сім'ї. Вже наступного ранку вони прийшли до чоловіка з новиною, що ікона плаче і їм страшно знаходитись з нею під одним дахом.² Новина швидко розлетілась і всі хто приходив до образу бачили потоки вологи по стіні під образом. Приймавши це за чудо, ікону вирішили перенести до церкви, та ніяк не вдавалось її зняти. Лише після спільної служби трьох священників її перенесли до храму.

Важливо звернути увагу на той факт, що у народних переказах про явлення чудес велику увагу приділяють тому, хто саме вперше побачив чудо. Дуже важливою для православних, була вказівка на те, що людина іншої віри вперше побачила, або відчула на собі дію чуда (одужала). Найчастіше це були євреї. Досить часто такі легенди чи перекази супроводжуються уточненням, що після цього людина відразу змінювала віру та ставала православним. Це, можна вважати, своєрідним, для православних віруючих, фактом підтвердження правдивості їх віри.

---

¹ Там же. – С. 3.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 12. – Арк. 209.

День святкування Перенесення Ризи Богородиці у Влахернський храм завдяки чудам, які являла ікона, став днем другого храмового свята у селі. За переказами «кто пришел слепой – ушел зрячим, а кто пришел хромым – ушел здоровым». В подяку за зцілення люди залишали біля ікони воти – срібні, золоті, залізні фігурки у формі зціленого органу. Найстаріша з таких вот має дату 1756 рік. Є також переказ про пожежу, що знищила більшу частину панського маєтку у Обухові. Народна уява пов'язує це із забороною пана відзначати храмове свято на честь чудотворної ікони. У 1930-ті роки ікону переховували від знищення селяни, а в часи румунської окупації хресною ходою перенесли у храм. Румуни вели активну політику по максимальному залученню населення до православної віри. По закінченню війни церкву не закрили, та нових відомостей про зцілення не реєструвалось. Після відновлення історії про святиню про неї почали активніше розповідати старожили, проте, на нашу думку, таку інформацію потрібно детально перевіряти. Найбільше розповідей про зцілення стосуються одужання паралізованих, та є і чимало історій про інші чудесні зцілення.

Відома Комаргородська, або як її ще називають Отченашівська, ікона Божої Матері. Чудотворний образ часто «подорожує» парафіями, кількість чуток про зцілення біля нього щороку збільшується. Настоятель Свято-Покровської церкви, у якій перебуває образ, видав невелику брошуру про історію ікони та селища.¹ У простій розмовній формі тут подано відомі серед комаргородців легенди про історію села та одну із його назв Отченашівка.

За даними сайту «Винницький паломник» поселення Комаргород було засновано православним родом Шишкевичів в середині XV століття. Перша згадка про православний храм Комаргороду датується 1774 роком. Тоді прихожанами була побудована дерев'яна трикупольна Свято-Михайлівська церква. Але в 1873 році храм почав руйнуватися і був розібраний. В кінці

---

¹ Анипко В. Страстная икона на Винничине. История и акафист / В. Анипко. – Почаев, 2009. – 56 с.

XIX століття комаргородці спорудили новий дерев'яний однокупольний храм на честь Покрову Пресвятої Богородиці. Вже для цієї церкви настоятель Микола Яцінський з прихожанами замовили у іконописців афонського Свято-Пантелеймонівського монастиря образ Божої Матері «Страсна». Християни Комаргороду разом з настоятелем та поміщицею села Марією Балашовою зустріли довгоочікуваний образ на залізничній станції Вапнярка. Урочистим хресним ходом ікону перенесли в Свято-Покровський храм і встановили в іконостас.¹

У 30-х роках Свято-Покровський храм був закритий, а іконостас та ікони винесені і викинуті на церковне подвір'я. Шанований образ Богородиці забрав місцевий столяр, католик за віросповіданням, плануючи зробити з неї корито для свиней. Ікону врятував псаломщик Іван, обмінявши на хороші дошки, сховав її у своєму домі на горищі.

На початку Другої світової війни в період румунської окупації Свято-Покровську церкву знову відкрили і віруючі перенесли образ в храм на колишнє місце. Після звільнення села храм був закритий і використовувався як приміщення складу, а ікону перенесли і сховали в іншому селі. У 1980-х роках повторились події початку Другої світової. У 2005 році у Страсну п'ятницю ікона замироточила, і ще більше віруючих з молитвою почали приходити до неї.²

Історія Летичівської ікони Богородиці тісно переплітається з історією міста Летичів. Відповідно до свідчень писемних джерел, у 1606 році Папа Климент VIII, дбаючи про поширення католицької віри, вислав на Русь своїх місіонерів. Двох ченців-домініканців, благословляючи в дорогу, обдарував цінним даром – копією ікони Матері Божої Сніжної з Риму. З нею ченці, на запрошення Кам'янецького єпископа Павла Волицького, прибули в Летичів.

---

¹ «Страсная» икона из Комаргорода» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://palomnik.vn.ua/strastnaja-ikona-iz-komargoroda.html>

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. 36. 16. – Арк. 237-238.

Її домом став збудований у 1638 р. Летичівський костьол. Під час буремних подій Національної революції XVII ст. костел бур ограбований та зруйнований. Домініканські ченці разом із Чудотворною іконою знайшли притулок у Львові, де перебували з 1672 по 1722 роки. Там віруючі вшановували Летичівську Богородицю протягом 50-ти років у храмі Тіла Господнього. У 1722 році після відбудови зруйнованого храму та монастиря, домініканці змогли знову повернути ікону Пресвятої Діви Марії на свій давній престол у Летичів.¹ Перед нею віряни випрошували в Бога багато чудес і благодатей, які почали записувати, а в 1777 р. була призначена комісія для перевірки чудес, що відбувалися за посередництвом Летичівської Богородиці. Наступного року духовна влада підтвердила чудотворність ікони. Папський престол прихильно прийняв прохання домініканців коронувати ікону, тому Папа Пій VI видав декрет, а невдовзі вислав золоті корони для оздоблення образу. 4 жовтня 1778 року відбулася коронація. Проте корони викрали і у 1880 році Папа Леон VIII благословив нові. Урочистості зібрали велику кількість віруючих не лише з Правобережжя, а й із Литви, Молдови.

У травні 2013 року Папа Франциск освятив нові золочені корони, якими 6 липня було короновано Летичівську ікону Богоматері.² І хоч оригінал чудотворного образу знаходиться у Польщі, люди вірять, що за час шанування копії, вона стала також допомагати віруючим.

Коржівецька кона «Іверської Божої Матері». У селі Коржівці Деражнянського району, де настоятелем у храмі служить ігумен Гавриїл (Форкош), 12 липня 2012 року було справжнє свято – до монастиря повернулася давно втрачена ікона Іверської Божої Матері.³ Ще у 1892 році святиню, привезену з гори Афон, подарував місцевому монастирю

---

¹ Санктуарій Летичівської Богородиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://letadm.gov.ua/index.php?do=static&page=lettur-snktyariy>

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 8. – Арк. 97-98.

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 4. – Арк. 31.

російський імператор Олександр III, на знак вдячності за спасіння свого сина Миколи. У монастирі ікона перебувала до 1921 року, але загубилася після руйнації храму. І тільки у 2011 році, коли у відбудованому монастирі поселились монахи, з сусіднього Ярмолинецького району приїхала жінка та привезла частину ікони Пресвятої Богородиці Іверської, що зберігалася у їхній сім'ї з 30-х років минулого століття. А через два тижні привезла основну частину цього образу. Коли руйнувалася церква, ікону взяв її батько і вдома приладнав її як підставку для швейної машинки. Вирізвав центральну частину, та почав використовувати у господарстві, за що Господь і покарав чоловіка, коли рубав дрова – відрубав собі пальці на руці.¹ Усі зрозуміли, який гріх вчинили, проте, що робити далі не знали. Лише через кілька десятиліть, почувши по радіо про відродження святині, донька, щоб хоч якось поменшити родинний гріх повернула понівечену ікону монастирю. Коли частини ікони склали разом на звороті прочитали, що ікона написана на святій горі Афон у 1892 році і подарована монастирю імператором Росії Олександром III. Над її реставрацією працював хмельницький іконописець, заслужений художник України Леонід Шерстинюк. Робота тривала майже рік – ікона стала як нова. До липня 2012 року зберігалася в Хмельницькому Свято-Покровському кафедральному соборі, а сьогодні є окрасою Коржівецького монастиря Різдва Пресвятої Богородиці.

Історія ікони Божої Матері «Живоносне джерело» бере початок з V ст. н. е. Починаючи з XVI століття серед слов'ян поширюється звичай освячувати джерела на території монастирів та біля них, присвячуючи їх Божій Матері, писати ікони «Живоносне джерело». Багато списків та церков на честь ікони Божої матері «Живоносне джерело» нині діє в Україні, одна з них в монастирі с. Завалійки Волочиського району. Ще до заснування монастиря теперішня настоятелька храму ігуменя Іосафа, будучи

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 4. – Арк. 35-36.

послушницею в одному із монастирів на Чернігівщині, замовила цю ікону у невідомої, молодої художниці Наталі, яка до нині ікон не писала. Після благословення ігумені жінка приступила до роботи і в 2009 році закінчила ікону. На той час Юсафа була настоятелькою монастиря в селі Завалійки. Перебралась вона туди в 2003 році, коли з двома монахинями приїхала в село до святого джерела, вода з якого вважалася лікувальною. Одна з монахинь будучи смертельно хворою, вирішила скупатись та помолитись. І сталося диво – під час молитви монахиня Ніка побачила, що вода стала темно-синьою, а на ній вималювався чіткий силует Божої Матері «Живоносне джерело», копія ікони, яка висіла у місцевому храмі, а через нього спадала в джерело веселка. Ніка впала на коліна і не могла поворухнутися. Саме тоді і сталося чудо – інокія Магдалина повністю одужала.¹

Чорноострівська Богоматір з вишивкою. Особливість цієї ікони в тому, що перед нею з давніх-давен возносили свої молитви за невинно вбитих дітей. Датування та точне місце її написання до сьогодні точно не встановлені. Перша історична згадка датується 1648 роком. В роки козацько-польської війни у бою під Пилявою, ікона, Євангеліє, чаша та інші церковні речі були врятовані з палаючої церкви, недалеко від містечка, двома монахами францисканцями. У 1653 році з козацького табору під Чорним островом, ікона була подарована сотником Созонтом із Збаража до місцевої церкви у подяку за зцілення його дочки Павліни, яка одужала скупавшись в місцевому джерелі. З 1860-х років ікона закрита ризами, адже вишивка не влаштовувала російську владу.² В 1936 році під час закриття церкви ікона була врятована від знищення селянином села Мар'янівки Йосипом Петровичем Ліпницьким, який на той час був старостою церкви. У 1941 році

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 5. – Арк. 49.

² Семенюк Д. Чудотворні ікони Хмельниччини: історико-релігієзнавчий аспект [Електронний ресурс] / Д. Селенюк. – Режим доступу до ресурсу: <http://mij-kraj.com.ua/krinitsya-duhovnosti/chudotvorni-ikony-khmelnichchyny-istoryko-relihiieznachnyi-aspekt>

під час німецької окупації, коли храм було відкрито, святиню повернули в храм, де вона перебуває й до нині. У 2003 році під час реставрації на іконі була виявлена вишивка художником О. Островським. Події задокументовані та зібрані отцем Віталієм Масловським.

Чудотворний Образ Матері Божої Бережанської. Багато інформації не маємо, але знаємо, що образ Божої Матері Римської, як подарунок Папи Римського, привіз до Бережан князь Олександр Синявський. Спочатку він зберігався в замковій каплиці, але 23 листопада 1831 року його було урочисто перенесено в церкву Св. Трійці на Ринкову площу. До образу було прикріплено срібну табличку: «Образ чудотворний Матір Божа з каплиці замкової в Бережанах».¹ Про численні зцілення від ікони свідчать воти – гірлянди намист перлин, натуральні коралі, золоті перстні з дорогоцінними каменями, ланцюжки, срібні таблички з малюнками, вироби у формі ніг, рук, сердець із срібла. Люди залишали їх на знак вдячності за отримані Божі Ласки, та подяку за оздоровлення, яку вони отримали за посередництвом Пресвятої Богородиці. Та в кінці минулого століття, коли Українська Греко-Католицька Церква переживала переслідування і різного роду утиски з боку тогочасного режиму, воти зникли. А у травні 2009 р. на другому поверсі ризниці (тепер архів церкви) воти було віднайдено.

На Тернопільщині 111 років виповнилось з того часу, як ікона Пресвятої Богородиці “Скоропослушниці” перебуває у селі Борщівка Лановецького району. Ікона існує вже більше століття і має чималу історію. Жителі вірять, що саме вона оберігає їхнє село від всяких негараздів, допомагає зцілитись від хвороб і захищає бійців з їхнього села, які воюють в АТО.² Список ікони Пресвятої Богородиці “Скоропослушниці” доправили в Борщівку з гори Афон. Подарував її селу колишній мешканець. Ікона довго

---

¹ Чудотворний Образ Матері Божої Бережанської у храмі Святої Трійці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://berezhanu.in.ua/index.php/no-vuny/245-chudotvorniy-obraz-materi-bozhoi-berezhanskoj-u-khrami-sviatoi-triitsi>

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.3. – Од. зб. 3. – Арк. 13.

доправлялась з Греції в Україну і пройшла тривалий шлях спочатку до Успенського собору в Почаєві, а пізніше до самої Борщівки.

Мешканці села відзначають річницю перебування ікони в їхній церкві щороку 22 листопада. А з 2004 року до цього свята додалось ще одне – перейшли у нову церкву. Цього року на відправу приїхало 10 священників, і владика Тернопільський, Кременецький і Бучацький Нестор. Усі прихожани вірять, що ікона оберігає їх та їхнє село від всяких негараздів.

Почаївська чудотворна ікона Божої Матері знаходиться в Успенському соборі Свято-Успенської Почаївської лаври у Почаєві Кременецького району. Ще в 1661 р. монастирські літописці почали занотовувати дива, що відбулися завдяки заступництву ікони Божої Матері. Вважається, що одне з найславетніших див сталося 23 липня 1675 року, коли ікона захистила людей під час оборони Почаївського монастиря і церкви від нападу турків і татар.¹

Зарваницька Матір Божа є однією з найдавніших чудотворних ікон на Україні. Її історія сягає XIII ст. Один з народних переказів оповідає про монаха, що рятувався втечею з спустошеного татаро-монголами Києва. Довго йшов він на захід, доки знесилений від голоду й ран заночував у лісі. У сні з'явилася йому Богородиця, поблагословила його і торкнулася Своїм омофором. Прокинувшись, монах побачив невидане диво. Неподалік у долині стояло дивне саяво. Підійшовши ближче до джерела, він побачив ікону Матері Божої, віддзеркалення якої світилося у повітрі над долиною. Пригадавши сон, монах уклікнув на коліна перед іконою і щиро молився, омиваючи свої рани. Повернувшись до нього сили і він уже не втікав далі, а залишився тут. Біля джерела збудував у печері келію і помістив у ній образ.²

У часи турецьких набігів на Україну (1683 — 1704 рр.) село, церква й монастир були спалені. Та люди верталися на рідні місця, відбудовували їх. У 1754 р. на кошти графа Мйончинського збудували муровану церкву

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 4. – Арк. 21.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.3. – Од. зб. 6. – Арк. 47.

Пресвятої Трійці, яка була четвертим храмом із часів заснування Зарваниці. Камінь на будівлю взяли зі знищеного турками замку в с. Полісюки. Пізніше біля джерела було збудовано каплицю, теж муровану. Монастир проіснував до першої світової війни (1916 р.). Незважаючи на знищення церков, ікона щоразу залишалася неушкодженою.

1867 року відбулася урочиста коронація чудотворної ікони Матері Божої Зарваницької. Старанням кардинала Івана Сімеоні, папа Пій IX надав цьому образу відпустового значення. З того часу у Зарваниці відбувалися велелюдні прощі, які розпочиналися на день Св. Юрія (6 травня) і закінчувалися на свято Покрови Богородиці (14 жовтня). На протязі сторіч у Зарваниці чудесно оздоровлювалися каліки, сліпі, хворі. На прощу приходили віруючі різних релігійних громад і церков, між якими не було ворожнечі. Багато римо-католиків, євреїв, греків брало участь у відпустах.

Буцнівська чудотворна ікона Божої Матері знаходиться в парафіяльній церкві Непорочного зачаття Пресвятої діви Марії села Буцнів (Тернопільський район). Буцнівська ікона є копією Ченстоховської чудотворної ікони. 25 січня 1737 р. її чудотворність підтвердив львівський митрополит Афанасій Шептицький.¹ Віряни переповідають різні історії чудесних зцілень, які протягом кількох сотень років творить ікона, проте підтверджень таким переказам немає.

В історії церкви особливе місце займають не лише чудотворні ікони. Багатовікова традиція іконошанування міцно утвердилась у народній релігійності. Для віруючої людини ікона є символом Бога на землі. Поклоніння їй є виявом віри та бажанням бути ближчою до Бога.

У кожному храмі Поділля безліч ікон шанованих вірянами, хоча чудотворні завжди були особливими серед інших. Перехід у новий статус чудотворних відбувається кількома шляхами Часом із деякими з них

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.3. – Од. зб. 7. – Арк. 65.

трапляються чудеса мироточення, відновлення. Окремі ікони здавна славляться як чудотворні – чи то за їхнім чудесним надбанням або місцезнаходженням, чи за дивами та зціленнями, що з ними пов'язані.

Ми вже помітили, що чудотворність ікони не обмежуються лише одним виявом – зцілення, різні форми мироточіння теж роблять образ чудотворним.

Храми пишаються своїми чудотворними іконами. Водночас це дає вірянам змогу почуватись захищеними у скрутних обставинах, сподіватись на допомогу у, здавалось би, безвихідних ситуаціях.

РОЗДІЛ ІV.

МІСЦЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА ЛОКАЛЬНОГО ПОКЛОНІННЯ ТА ПАЛОМНИЦТВА

Досліджуючи питання паломництва та поклоніння на території Поділля нами було виокремлено кілька груп релігійних об'єктів. Результати польових досліджень стали для нас очікуваними у питанні «Що є святинею або святим місцем?» Віруючі респонденти без сумнівів відносили до названих категорій церкви та монастирі, часто вживаючи їх як синоніми. Незалежно від того, який тип сакральної споруди знаходиться у населеному пункті, інформатори, в першу чергу називали святинями їх, а вже потім інші релігійні об'єкти – ікони, хрести, церковні книги та ін. Це наводить нас на думку, що храм для вірянина є більш наочним символом віри, ніж релігійні тексти чи мобільні предмети поклоніння. Також доказом цього, є твердження більшості вірян, що саме відвідування церкви дозволяє їм вважати себе віруючими.

Керуючись даними, отриманими від респондентів, ми можемо виокремити дві умовні групи сакральних споруд, які віряни вважають сакральними об'єктами – малі та великі. До першої належать:

- каплиці;
- хрести – придорожні, поклінні, поминальні, пам'ятні;

До другої групи ми віднесемо:

- церкви;
- церкви-каплиці на території кладовищ;
- монастирі.

Кожен із названих типів сакральних об'єктів в однаковій мірі для вірянина є святинею. Суттєвої різниці між рівнем шанування великого

собору чи монастиря і придорожного хреста для вірянина не існує. Навіть, навпаки, розуміння належності до певної релігії обумовлює шанування всього комплексу сакральних об'єктів в однаково набожно та благоговійно.

4.1. Значення малих культових споруд у релігійних практиках українців Поділля

Малі культові споруди разом із іншими типами сакральних локусів та об'єктів виразно репрезентують розуміння українцями особливих потреб при задоволенні своїх релігійних почуттів.

До цієї групи належать різнотипові за стилістичними та художніми рішеннями предмети, які встановлюються чи будуються на перехрестях, в'їздах та виїздах із населеного пункту, споруджуються біля криниць, джерел чи інших релігійних місць. Метою створення та встановлення таких об'єктів, є бажання виразити подяку Богові за отриману допомогу, виконання певної обітниці даної у скрутну хвилину. Це може бути і знак вшанування різних подій, дат, об'єктів, явищ. Майже всі малі культові споруди розміщуються у зручних для доступу місцях, з метою постійного перебування у полі зору вірянина та викликання у нього релігійних почуттів та асоціацій.

Серед поширених на території Поділля переважають однокамерні невеликі споруди, без вівтаря, які забезпечують проведення певного набору культових дій. Наприклад, уособлена молитва, можливість придбати релігійні предмети – ікони, хрестики, літературу.

Каплиці можуть бути розташовані окремо, можуть входити до складу храмового комплексу, або розміщуватись на території певних закладів чи цвинтарів. На досліджувані території ми зустрічали такі їхні види – придорожні; каплиці-церкви, розміщені біля храмів, що будуються, та

тимчасово виконуючі основні храмові функції; поховальні каплиці, що знаходяться на кладовищах, основною їх функцією, є забезпечення необхідної кількості релігійних атрибутів для проведення ритуалу; водосвятні – розміщені над або біля джерела, криниці, купелі, в яких освячують воду.

Функцію придорожніх каплиць виконують й каплички-стації комплексів «Хресної Дороги», одна з яких збудована в місті Шаргород Вінницької області. Із благословення Папи Римського Бенедикта XVI у 2009 р. розпочалося будівництво «Хресної Дороги» довжиною в три кілометри з 11 каплицями і фігурами в натуральну величину, а нині тут декілька разів на рік проводяться хресні ходи. Саме на прикладі цієї хресної дороги можна спостерігати взаємодію різних течій християнського віровчення, оскільки пройти дорогою Христа приходять не лише католики, а й православні.¹

У християнській вірі хрест є символом перемоги над смертю та очищення від гріхів. Ставлення віруючої людини до нього завжди набожне та благоговійне. Придорожні хрести на вказаній території є особливим типом сакральних об'єктів. Респонденти при опитуванні виділяли їх як обереги, якщо вони встановлені на виїздах з населеного пункту, або як пам'ятні знаки, якщо на місці загибелі. Для виготовлення придорожніх хрестів найчастіше використовують дерево – дуб або сосну, рідше камінь – граніт, мармур, піщаник, а також метал.

Разом із неодноразово згадуваною Юсафатовою долиною, Калинівський хрест є одним із паломницьких центрів на Вінниччині. До Калинівського хреста щороку на початку липня приходять велелюдні хресні ходи. На відміну від Юсафатової долини, пам'ять про чудо з хрестом жила в

---

¹ Барецький В.І. Шаргородська голгофа – «Єрусалим» християнського світу на Поділлі// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 22 жовтня 2009 р. – Вінниця, 2009. – С. 541.

народі, і хоч оригінальний хрест було знищено, на його місце кілька разів ставили новий. У 1993 році на місці чуда було встановлено новий дубовий хрест, що стоїть зараз у спеціально збудованій церкві-каплиці, та відновлено традицію хресних ходів з Вінниці до Калинівки. У 2003 році Калинівському чуду виповнилось 80 років. У хресній ході, яка розпочалась у Вінниці і до якої дорогою долучались усі бажаючі, взяло участь 11 тисяч прочан.

Придорожні хрести на території Поділля досить розмаїта у своїй стилістиці група. На основі польових досліджень та вже опублікованих висновків можна виокремити такі типи цих пам'яток:

1. Придорожні хрести, до яких можна віднести ті, які розташовані на виїздах з населених пунктів, на перехрестях та на місцях аварій;
2. Поклінні біля релігійних установ;
3. Пам'ятні хрести.

Розглянемо спочатку перший тип, який також можна розділити на окремі підтипи, залежно від місця розташування та особливостей сакрального значення об'єктів. Таким чином, групу придорожніх хрестів складають – фігури встановлені на в'їздах та виїздах з населених пунктів; хрести встановлені на перехрестях; пам'ятні знаки у формі хрестів на місцях, де часто трапляються аварії чи загинули люди під час дорожньо-транспортної пригоди. Придорожні хрести, встановлені на виїздах із населеного пункту. Їх є два види: перший вид – прості, прикрашені рушником чи штучними квітами.

Другий вид – комплексні, які складаються із хреста, прибитого до нього розп'яття Ісуса, ікон, невеликого паркану, квітників з живими квітами, прикрашені рушниками, хустками, різнокольоровими стрічками. Встановлюють їх церковні громади, якщо ж у населеному пункті кілька церков, то кожна встановлює свій хрест.

Серед загальної кількості шанованих на території Вінниччини придорожніх хрестів детальніше варто описати хрест у районному центрі

Калинівського району. Таке виокремлення зумовлене тим, що це святе, для православного вірянина, місце має свою унікальну історію виникнення, особливі сюжетні лінії у фольклорі та усталену традицію шанування.

Події у м. Калинівка у 1920-х роках, чітко окреслюють ставлення віруючих людей до придорожніх хрестів. Варіанти переказів про «чудо у Калинівці» цікавили дослідників того часу, їхні доробки публікувалися на сторінках «Етнографічного вісника». За легендами наведеними у статтях О. Пчілки та Н. Дмитрука у 1923 році до хреста, що стояв на перехресті при в'їзді у м. Калинівку, під'їхали та почали стріляти, за різними даними від одного до трьох більшовиків. Одна із куль влучила у розп'яття прикріплене до хреста і з утвореного отвору почала витікати рідина червоного кольору.¹ Народна уява пояснила це як чудо кровоточіння і до хреста почали сходитись віряни. Радянська влада силовими та судовими методами припинила масові паломництва до хреста, а у вирокі суду вказувалось: «головних організаторів, керівників та визискувачів «чуда» – позбавити волі на 5 літ з суворою ізоляцією; активних співробітників «чуда» – на 3 роки».²

Калинівський хрест є одним із паломницьких центрів на Вінниччині. Сюди щороку на початку липня приходять велелюдні хресні ходи. Пам'ять про чудо з хрестом жила в народі, і хоч оригінальний хрест було знищено, на його місце кілька разів ставили новий. У 1993 році на місці чуда було встановлено новий дубовий хрест, що стоїть зараз у спеціально збудованій церкві-каплиці, у якій відправляються служби місцевими та приїжджими священиками. Відновлено традицію хресних ходів з Вінниці до Калинівки. У 2003 році Калинівському чуду виповнилось 80 років. У хресній ході, яка

---

¹ Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923–го/ Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 50, 56; Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу/ О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 43.

² Воронин П. Калинівські «чудотворці» перед пролетарським судом // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №29. – С. 3.

розпочалась у Вінниці і до якої дорогою долучались усі бажаючі, взяло участь 11 тисяч прочан.¹

У народній уяві перехрестя є місцем накопичення негативної енергії, яка може нашкодити людині. Тому для нейтралізації цієї енергії на перехрестях встановлювали хрести. На території Вінниччини це невисокі, до 150 см заввишки, комплекси, у складі дерев'яного чи кам'яного хреста, бетонної основи, інколи паркану, прикрашені штучними квітами та рушниками. Інколи, щоб не псувалась деревина, зверху прилаштовують дашок.

Люди, які втратили близьких у дорожньо-транспортних пригодах, називають святим місцем хрести чи скульптури встановлені на місці трагедії. Церква виступає категорично проти таких об'єктів, пояснюючи це тим, що надгробний хрест має бути встановлений безпосередньо у місці поховання. До того ж «при дорогах часто хоронили самогубців, а встановлення там хрестів ніби нівелює ознаку відлучення самогубця від кладовища».²

Поклінні хрести біля релігійних установ. Зазвичай це дерев'яні хрести, такого ж типу як придорожні. Без особливих прикрас. Встановлюють їх, як правило, перед початком будівництва релігійного об'єкту (каплиця, церква, костел, монастир) для означення «присутності в цьому місці божої благодаті».

Окрему групу складають пам'ятні хрести, встановлені на місцях бойових дій, спільних могилах полеглих у боях Другої світової війни, як пам'ятники жертвам голодоморів. До них віряни ставляться так само як і до придорожніх хрестів, при відвідуванні поминають полеглих.

Варто звернути увагу на комплекс поведінкових норм біля вище перерахованих сакральних об'єктів. За відомостями записаними від

---

¹ Тисячі прочан прийшли на Іосафатову долину // Православна Вінниччина. – 2016. – №8 (36). – С. 1.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 158.

настоятеля Свято-Феодорівського монастиря у смт Вапнярка Томашпільського району архімандрита Серафима: «біля хреста, незалежно від того де він знаходиться, потрібно поводитись так само як у церкві, оскільки це невід'ємна частина церкви. Це святий предмет, який символізує перемогу Христа над смертю, тому і ставитись ми до нього повинні благоговійно».¹

Жителька с. Ковалівка Немирівського району зауважує: «коли проходиш біля хреста, неважливо де він знаходиться, треба стати, перехреститись тричі з поклоном. Таким чином ми віддаємо шану Господу нашому, неможна сквернословити біля нього, псувати хрест – то великий гріх».²

Для догляду за хрестом у церкві обирається група жінок, які по черзі прибирають біля хреста, фарбують його та замінюють квіти та рушники на нові. «Це не є якась обов'язковість, але я впевнена, що ми всі ми дуже грішні, а така робота, може трохи послабить нашу гріховність. Тим більше, що це не важко і по часу не довго, тому це не складно», – розповідає жителька с. Голубече Крижопільського району Пахончак Н.М.³

Як і в церкву «жінка має бути одягнена пристойно, з покритою головою. Крім того, жінки які згодилися прибирати хрест перед Великоднем, повинні попросити у священника благословення на цю справу, і три дні постувати. Це робиться для того, щоб не осквернити своєю гріховністю таку святиню як хрест».⁴

Священики та віряни однаково пояснюють значення придорожніх хрестів – це обереги. «Вони охороняють населені пункти від лиха, супроводжують подорожуючих, адже кожна віруюча людина, навіть, коли їде

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 16. – Арк. 247-248.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 13. – Арк. 215-216.

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 137-138.

⁴ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 16. – Арк. 238.

на авто, повинна пригальмувати або збавити швидкість, та перехреститись».¹
«У нас є невеликий хрест на перехресті, його там поставили дуже давно, але кажуть, що там його поставили люди, коли там була крута дуже дорога, і багато возів переверталось. То для того, щоб не перевертались його там поставили. То кажуть, що з тих пір більше нещастя не було».²

Розглянута група сакральних локусів найбільш чисельна порівняно із іншими групами релігійних об'єктів, згадуваними та шанованими вірянами. Як переконані респонденти, саме малі релігійні споруди виконують основну роль у захисті населених пунктів від лих та дій нечистої сили. Особливо це стосується сіл та селищ, у яких немає своїх парафій, саме у таких ситуаціях, каплиці, придорожні хрести, освячені пам'ятні знаки стають основними у моральному підтриманні переконань та релігійних переконань віруючих людей.

4.2. Церкви, монастирі у системі релігійних уявлень українців

Поділля

Основні критерії, за якими віруюча людина відносить храмову споруду до святинь чи святих місць, загалом залежать від неї самої, та ми виявили ряд однотипних «вимог» до цих об'єктів, які є загальноприйнятими на досліджуваній нами території. У невеликих населених пунктах, де, зазвичай, є одна, а рідше дві церкви чи церква і церква-каплиця, респонденти називали ці об'єкти святиною чи святим місцем. Називаючи їх сакральними місцями люди керувались такими означеннями: «Це місця до яких люди приходять поклонитись Богу»³; «Місце, вибране Богом для служіння і поклоніння

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 135.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 143.

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 2. – Арк. 17.

Богові»¹; «Це місце, де людина може скинути свій тягар з душі, очистити думки, помолитись Богу. Тут вона може покласти свічку за людину, якої вже немає на цьому світі, чи за людину, щоб була здорова».²

Важливою ознакою «святості» місця є давність пам'ятки. Особливо поважають у народі дерев'яні пам'ятки церковного будівництва, які з незначними реконструкціями функціонують і сьогодні. Такі є у с. Дяківка Бершадського району, с. Жабокричка Чечільницького району, с. Голубече та с. Вільшанка Крижопільського району. Ще одна була у с. Тернівка цього ж району, та у листопаді 2015 року вона згоріла. Жителі села пишалися старовинною 150-річною церквою та планують її відтворити у такому ж вигляді. «Це місце, де Бог являв нам свою благодать, тут було багато старовинних ікон, на благо, хоч частина з них вціліла».³ Функцію церкви зараз виконує невеликий павільйон, у ньому службу проводять у теплу погоду, коли холодно переходять у будівлю недільної школи, що функціонує на території церкви. До цих споруд прихожани ставляться так як до справжньої церкви.

Досить примітною особливістю шанування культових споруд серед населення Вінниччини, є необов'язкова їх наявність на сьогоднішній момент, достатньо переказів чи історичних даних. Маємо на увазі такий виняток, як шанування місця, де колись стояла церква чи монастир, та ставлення до нього так само як і до існуючої церкви. У с. Жабокрич Крижопільського району інформаторка разом із церквою та місцевим кладовищем зарахувала до святинь і місце, де «у минулому столітті до Другої світової війни, недалеко від нинішньої, знаходилась сільська церква. Її зруйнували, та місце, де продовж багатьох десятиліть підносили до Бога люди молитви, назавжди

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 115.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 2. – Арк. 13.

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 123.

залишиться святим. Його неможна забудувати нічим іншим як окрім церкви, на святині може бути тільки нова святиня».¹

Практика побудови церкви на місці колись зруйнованої досить поширена на території Вінниччини. Перш за все це пояснюється зручністю використання добре відомої локації – населення пам'ятає місце розташування святині, тому з більшою прихильністю приходить у новий храм. Самі ж віряни свою позицію пояснюють так: «Якщо протягом віків наші предки тут молились, то це місце наділене особливою благодаттю, тому церква, яка стоїть саме на такому місці, є особливою святинею».² Окрім того, мають значний вплив і перестороги щодо будівництва у подібних місцях – житлові чи господарські будинки, збудовані на землі церкви, будуть часто руйнуватися стихійними лихами, а ті хто будуть у них жити – часто хворітимуть.³

Показовим є факт, що з початком будівництва церкви у народній свідомості це вже є святе місце. Дехто, проходячи повз будівництво, хреститься, пояснюючи це тим, що церква стає святинею з моменту визначення місця її будування.⁴ Таким чином, ще до офіційного відкриття храму та його освячення, парафіяни вже сприймають споруду як об'єкт релігійного характеру.

Звертають увагу при описі церкви як святині і на те, як її настоятель ставиться до парафіян. Хороші стосунки між церковною особою та жителями населеного пункту, лише посилюють віру останніх у те, що церква є осередком їхньої віри та місцем Божої благодаті.

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 143.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 153.

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.3. – Од. зб. 1. – Арк. 5.

⁴ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 6. – Арк. 71.

Велике значення у розумінні святого місця мають церкви-каплиці на території кладовищ. Їх використовують з метою відспівування та прощання з покійником, а комплекс обрядодій пов'язаних з переходом у інший світ, надає цим сакральним об'єктам додаткового, часто магічного значення. Народна уява досить чітко розмежовує споруду релігійного значення та місце, де вона знаходиться. Церкви цього типу вузькоспеціалізовані, їх використовують рідше ніж інші і лише для певного типу ритуалів. «У нас на кладовиську, теж є церква, вона невелика, більше схожа на каплицю. У ній батюшка відспівує покійників, коли їх мають хоронити, ще біля неї ведеться служба на провідну неділю (наступна після Великодня – Н.Ш.) У ній ніхто не вінчається чи ще щось, церква тільки для покійників. Вона ніби символізує, що людина переходить у той світ, а батюшка вчитавши всі потрібні молитви благословляє її перехід».¹

Свята реліквія – частина кістки руки, якою Іван Хреститель хрестив Ісуса Христа в річці Йордан. Ця реліквія з'явилася у Бережанах у 1673 р. Спочатку вона зберігалась у замковій каплиці Св. Трійці. У 1715 році єпископ Атанасій Шептицький, за участю кількох сотень священників і великої кількості людей, урочисто переносить мощі із замкової каплиці до церкви Святої Трійці в Бережанах. Після Другої Світової Війни, коли Храм Пресвятої Тройці було передано православної конфесії, про саркофаг з мощами ніхто не згадує. Але, ніби знак з неба, скринька з Мощами святого виявилася в церкві в рік 2000-ліття Різдва Христового. Натрапили на неї краєзнавець Богдан Тихий та отець декан Іван Хрептак. Свята реліквія оправлена в гільзу з написом грецькими літерами візантійського періоду: «Це чесного Предтечі Хрестителя Івана. Рік 7...» (далі нерозбірливо). Містилася вона в срібній з позолотою шкатулці з віконцем для огляду, яку виготовлено

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 13. – Арк. 215.

в 1784 році. У додатку з мощами була і пам'ятна грамота, писана на воловій шкурі грецькою мовою і датована 4 серпням 1720 року.¹ Автентичність даної реліквії засвідчували печатки східних патріархів і володарів на супровідній грамоті. На жаль, до сьогодні збереглося не все. Зникла алмазна колодка та скриня з документами.

До сьогоднішнього дня люди, що прибувають до Бережан з найдалших сторін, віддають їм поклін і честь. Вперше, після Другої світової війни, мощі було виставлено для доступу віруючих 19 — 20 січня 2001 року. Святі мощі були виставлені для публічного шанування на Всеукраїнській прощі в Зарваниці, де до них могли прикластися сотні тисяч прочан, які прийшли в цей дім Пресвятої Богородиці у нашому краю.

Мощі Івана Хрестителя є дуже рідкісними. Фрагменти Мощів Івана Хрестителя, окрім Бережан, є ще у Італії(Генуї), Середній Азії, Сербії (зап'ястя руки) та Франції (частина відсіченої голови).

Бережанська церква має також і чудотворну ікону, яку також шанують і прихожани храму і численні паломники, які прагнуть відчутти на собі милість Бога через преклоніння перед чудотворним образом.²

Греко-католицька церква Різдва Пресвятої Богородиці у селі Вовківці Борщівського району є одним із відпустових духовних центрів України. За народними переказами, ще з давніх часів люди в недугах і смутках, в тілесних і духовних потребах з вірою і молитвами приходили під святий омофор Вовковецької ікони Пресвятої Богородиці та отримували зцілення. Митрополит Андрей (Шептицький), взявши до уваги висновки Духовної комісії, яка переслухала свідків численних чуд, встановив відпуст у

---

¹ Храм Святої Тройці в Бережанах [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/hram-svyatoji-trijtsi-v-berezhanah/>

² Храм Святої Тройці в Бережанах [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/hram-svyatoji-trijtsi-v-berezhanah/>

Вовківцях на свято Різдва Пресвятої Богородиці, а вже у наш час владика Іриней (Білик) надав цьому відпусту єпархіального значення.¹

Одним із особливих типів храмових споруд є монастирі. Звернемо увагу на семантику об'єкта у сфері народної релігійності. У першу чергу монастир асоціюють з мощами святих та типом життя монахів. Віряни вважають, що монахи є особливо святими людьми, оскільки все своє життя та працю вони присвячують Богу. Окрім цього, посилюють віру в особливе релігійне значення монастирів і легенди про явлення святих. Вказаний тип релігійних споруд для віруючої людини є місцем, куди «обов'язково, хоч раз в житті треба поїхати. Монастир у якому є якісь мощі святих, куди люди їдуть на певний час помолитися, потрібно відвідати, щоб душа відпочила та набралася духовної енергії. Я вірю, що у монастирях вона особлива».² «Монастир – це не просто церква, біля якої живуть люди. Це місце де кілька монахів чи черниць, максимально приближають своє життя до заповідей, заради того, щоб іншим людям, які не ходять до церкви і не моляться, було краще жити, щоб Бог милував нас та не посилав нещастя».³

Важливо зазначити, що респонденти різних віросповідань відносять до сакральних об'єктів храмові споруди лише своєї конфесії. Опитані нами інформатори католицького віросповідання назвали святинєю лише костел, до якого вони ходять. Одне із цікавих пояснень: «Для католиків, тобто для мене особисто, святиня це і є святе місце. Для мене це костел, куди я ходжу молитися».⁴ На запитання чи є святинєю для респондента сакральні об'єкти, які шанують представники інших конфесій, відповідь була такою: «Для мене вони не є чимось цінним чи тим більше святим, але я поважаю вибір кожної

---

¹ Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Вовківцях [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/tserkva-rizdva-presvyatoji-bohorodytsi-u-vovkivtsyah/>

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 2. – Арк. 5.

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 16. – Арк. 247-248.

⁴ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 155.

людини на віру, і думаю, що для них все їхнє є їхніми святинями, але для мене ні».¹ Аналогічну позицію займають і православні віряни. Та під час польових досліджень ми помітили одну особливість – для невеликого відсотка православних вірян католицькі костели є сакральними об'єктами у тому випадку, коли у них знаходяться моці святих, відомі своїми зціленнями.

Специфічну інформацію ми зібрали щодо молитовних будинків інших релігійних течій, наприклад, адвентистів. Тут маємо таку ситуацію – представники цього віровчення не вважають предмети матеріального світу тим, що варте поклоніння чи шанування у сакральному розумінні. Тому місця, де вони збираються для спільних молитов не є для них святинями: «Святим є тільки Творець, Бог, крім нього більше ніхто не може бути святим, можна було б назвати святим місцем церкви, но то що там люди обично далекі від Бога, то це не дозволяє церкві як будівлі бути святим місцем. Ми, тобто наша громада, тоже не безгрішні, тому і наш молитовний дім не є святинею. Я можу сказати, що тільки деякі монастирі де живуть монахи, справжні, можна назвати святим місцем, бо вони завжди перебувають у молитві і у труді. Таким, я лічно, важаю монастир у Лядові».²

Варто наголосити і на тому, що не всі опитані респонденти вважали за необхідне ходити в церкву для підтвердження чи задоволення своїх релігійних почуттів: «я не бачу потреби завжди ходити в церкву, я вірю, що Бог мене почує в будь-якому іншому місці, якщо я молитимусь щиро та з чистими помислами».³

Окрім особливостей місця розташування сакральної споруди, віряни при ідентифікації об'єкту як сакрального звертають увагу на вік та матеріал,

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 155.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 4. – Арк. 49.

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 10. – Арк. 149.

з якого зведена споруда. Дерев'яні церкви у цьому випадку першочергово називаються як святині із цікавим уточненням: «Вона збудована без одного гвоздя і вже триста років стоїть. Зараз не карда хата з кирпича так багато простоїть, а церква стоїть і нічо їй немає».¹ Помітно, що навіть такі прості інженерні рішення викликають серед віруючого населення захват та прагнення віднайти в цьому якийсь таємний зміст чи Божий промисел. Респонденти, які не відносили себе до жодної з релігій, також згадувати в розмові про такі церкви. Найчастіше їх зараховували до архітектурних та історичних пам'яток.²

На сьогодні, для багатьох релігій монастир є основною формою організації життя і діяльності монахів, які спільно проживають на його території, дотримуються правил та норм монастирського статуту. У своєму комплексі монастирі можуть мати не лише культові споруди, а й господарські та житлові, для ведення постійного господарства і забезпечення своїх потреб. Такий тип релігійних споруд часто використовувався та будувався для оборонних цілей, тому на сьогодні маємо багато прикладів оборонних мурів навколо них.

Сьогодні монастирські комплекси стали не лише великими паломницькими центрами, а й значними туристичними об'єктами. Виникнення монастирів на місцях язичницьких осередків, ще більше приваблює туристів, дослідників вивчати їхню історію. Саме з цією метою в кінці ХХ ст. було досліджено скельний об'єкт у Тернопільській області, безпосередньо в урвищі лівого берега Дністра біля с. Стінка Бучацького району. Тут обстежено вирубане в скелі приміщення, що інтерпретується як церква. У вівтарній частині збереглось зображення солярного знака у вигляді свастики, а поряд – напис із 5 знаків, що нагадують літери глаголиці. На

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 9. – Арк. 99.

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 8. – Арк. 147; Арк. 159.

західній стінці зафіксовано тамгоподібні знаки, а на південній – стилізоване зображення стрибаючого звіра. Водночас на стінах непогано збереглися зображення хрестів. Під час зачистки площадки перед цією скельно-печерною спорудою виявлено уламки глиняного посуду доби Київської Русі.¹

Частина монастирів Поділля відомі серед респондентів не лише як центри паломництва. Більшість вірян побувати у таких місцях як туристів, маючи на меті ознайомлення з історією об'єкта, а не дотримання строгих релігійних канонів монастирського життя.

Жіночий монастир міста Бар на Вінниччині як і всі інші, що будуть розглянуті далі, ми вже неодноразово згадували при вивченні їхніх основних святинь у попередніх розділах.² Для вірянина причини вважати об'єкт святим місцем варіюються залежно від його власних уявлень про таке місце, його основні функції та роль у його житті. Проте всі без винятку респонденти, які вважали себе віруючими одною із основних ознак, за якими вони верифікують монастир як особливе святе місце, була наявність в ньому чудотворних ікон з давньою фольклорною традицією. Тобто чим старішими були відомості про святиню, чим більша кількість складних, а часто і трагічних, подій описувались у переказах, тим переконанішими були віряни в тому, що це місце має особливе релігійне значення не лише у їхньому житті, а й у житті всіх віруючих людей.

Відомості про повернення святинь до монастирів збирають в обителі велику кількість бажаючих бути причетними до цього дійства. 12 січня 2011 року урочистим Хресним ходом, в якому брали участь все духовенство

---

¹ Блажевич Ю.І. Скельні монастирі Поділля – об'єкти релігійного туризму / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2014. – Вип. 1. – С. 35-44.

² Давидовський Н. Барський монастир: початок історії / Н. Давидовський // Православна Вінниччина. – 2016. – №8 (36). – С. 11.

Вінницької єпархії на чолі з архієпископом Симеоном, Вінницьким і Могилів-Подільським, була перенесена ікона Барської Божої Матері зі Свято-Успенського Собору міста Бара в Скит Браїлівського жіночого монастиря. Ікона була встановлена в спеціальному кіюті в храмі блаженної Матрони Московської з правого боку біля іконостасу. З цього часу в храмі блаженної Матрони Московської кожен день служиться Божественна літургія, перед початком якої сестри і всі прихожани співають на розспів акафіст перед чудотворним образом.¹

Браїлівський жіночий монастир ми вже згадували розповідаючи про одну з найбільших його святинь Браїлово-Ченстоховську ікону Пресвятої Богородиці. Разом із нею монастир шанують і за інші, менш відомі, святині, а серед вірян твердо побутує думка, що цей жіночий монастир має велику енергетику і звичайне перебування на його території також може дати бажане зцілення.² Історія монастиря має багато відомостей про часті руйнації, закриття та гоніння на черниць, що на думку вірян має дуже важливе значення, оскільки таким чином Бог перевіряв віру черниць. Як наслідок, останнє відновлення роботи монастиря знайшло схвальні відгуки у душах вірян, які всіма доступними їм засобами допомагали у його відновленні.³ На сьогодні це один значних духовних центрів як Вінниччини зокрема так і Поділля загалом. А перекази про чуда основної святині обителі приваблюють паломників, які йдуть сюди з надією на таке ж чудо відносно кожного з них.

У Калинівському районі Вінницької області побутує легенда про те, що Лемешківський монастир було засновано ще до доби татарських набігів. Перевірити ці дані сьогодні неможливо, адже жодних свідчень про це ніде не

---

¹ Жіночий монастир на честь ікони Божої Матері «Барська» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/monastiri/barskiy/>

² АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 14. – Арк. 245.

³ Браїлівський Свято-Троїцький жіночий монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/monastiri/brailovskij/>

збереглося. Не залишилося жодних відомостей, ким і коли він був заснований, відомо лише, що через багато років на колишній території монастиря був побудований панський будинок родини Спосовичів. З 1934 по 1993 рік у ньому розміщувалася місцева школа. Після переведу школи у нове приміщення панський будинок стояв закинутий і напівзруйнований. Так тривало до 1999 року, коли тут поселився архімандрит Феодосій (Шклярук) з двома послушниками. З благословення тодішнього правлячого Архієрея архієпископа Макарія (Свистуна), о. Феодосій заснував у Лемешківці монастир. Коли міняли лутку в одному з дверних прорізів, який вів до майбутнього храму, у стіні знайшли дві ікони, написані на полотні. Це були ікони Різдва Христового і пророка Божого Іллі. Хто і навіщо сховав ікони у дверному прорізі залишається невідомим, однак насельники сприйняли ці знахідки, як знак Божого благословення до розпочатої ними справи. Тепер ці образи прикрашають стіни храму на честь апостола і євангеліста Іоанна Богослова – першого храму обителі. Крім молитовного подвигу і тілесних трудів, лемешківські монахи славляться своєю гостинністю. Усіх, хто приїжджає в обитель помолитися, обов'язково нагодують, кожного вислухають і дадуть необхідну пораду.¹

Лядовський скельний чоловічий монастир, який нещодавно почав відроджуватись, поки не приймає великих груп паломників, хоч ті і йдуть сюди цілий рік. Серед першочергових завдань обителі це повноцінне відновлення її функціональності. Тому всі бажаючі паломники і не тільки допомагають відновлювати монастир фізично та матеріально. Проте такий формат відвідування святині ніяким чином не носить негативного характеру. Паломники такий вид робіт сприймають як додаткову можливість спокутувати свої гріхи перед Богом.

---

¹ Іоанно-Богословський Лемешківський монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/monastiri/lemeshivskij/>

За переказами монастир був закладений у 1013 році преподобним Антонієм Печерським. Саме тут він зупинився в одній з печер над Дністром, коли йшов з Афону до Києва. Перезимувавши поблизу Лядови, він рушив далі на Київ, де незабаром вже на Дніпровських схилах заснував печерний монастир, відомий нині як Києво-Печерська Лавра. Саме його ім'я носить цілюще джерело біля монастиря з цілющою водою.¹

Свого розквіту монастирське життя набуло у XIX столітті, коли на у монастирських келіях мешкало більше сотні насельників. Найбільше постраждала обитель в радянські часи, коли вибухом знищили головний печерний храм із дзвіницею та келіями. Хотіли підірвати й келію з храмом преподобного Антонія, але келія після потужного вибуху не постраждала, так само як і храм.²

Сьогодні Лядовський монастир не просто об'єкт паломництва для віруючої людини, а як показали польові дослідження не тільки православного віросповідання, а один із символів Бога на землі. Фольклорні сюжети, які переповідають події різних часів існування обителі, історії зцілення, легендарний зв'язок із Києво-Печерською лаврою, наявність цілющих джерел та активне відродження спричинили небувалий інтерес до цього локусу. Хоч офіційно монастир ще відновлюється та потік паломників сюди зумовив відкриття кількох печер для задоволення їх духовних потреб. У різних джерелах можна зустріти інформацію про залучення паломників до відновлювальних та будівельних робіт.³

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.1. – Од. зб. 11. – Арк. 197.

² Лядівський монастир своє 1000-ліття відзначив урочистим богослужінням // Православна Вінниччина, 2013. – №1. – С. 3.

³ Богданова М. Лядівський монастир: грані відродження / М. Богданова / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №4 (120). – С. 2.(Вкладення); Лядівський монастир своє 1000-ліття відзначив урочистим богослужінням // Православна Вінниччина, 2013. – №1. – С. 3.

Немирівський жіночий монастир святої Трійці з початку свого заснування був чоловічим. Та політичні й економічні зміни у краї призвели до його занепаду та руйнації. Його відродження пов'язане із найвідомішим на Поділлі родом Потоцьких. На кошти І. Потоцького з початку XVIII століття починається поступова відбудова обителі як жіночого монастиря. У такому вигляді він один з небагатьох монастирів, який пережив період гоніння на релігію в часи СРСР.¹ Новий виток відродження припав на 90-ті роки минулого століття, коли в обитель було повернено репродукцію чудотворної ікони Богородиці з Ісусом на руках.²

Жіночий монастир у селі Завалійки Волочиського району Хмельницької області. Ми вже не вперше згадуємо цю місцевість. Кількість різного типу святинь є причиною різнопланового їх опису. Започаткування та найменування обителі має кілька історій та пророцтво. У 1930-х роках при руйнації сільської церкви у натовпі ходив чоловік, одні називали його блаженним, інші – юродивим, та заспокоював вірян, кажучи, що «на цьому місці постане три церкви, і збудує їх жінка у розмальованому одязі».³ Тоді не надали значення таким словам, але, коли одна із монахинь з намальованими на формі ангелами пішла до причастя, слова згадали і нарекли їх пророчими. Віри у святість цього місця додавали і часті видіння церковних предметів над гладдю води. Бачили їх не лише черниці, а й селяни. Інша легенда щодо назви монастиря пов'язана із джерелом. «Один чоловік із Києва жив у наметі біля джерела, і зцілювався. Якраз мова йшла про будівництво монастиря,

---

¹ Немирівський монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/70106_nemirovskiy-monastyr.htm

² Чуб Е. Немировский Свято-Троицкий женский монастырь / Е. Чуб // Одигитрия. – Вінниця, 2001. – №3(8). – С. 2

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 1. – Арк. 4; Ярошинська І. «Відроджувати монастир допомагала сама Богородиця». Браїлівський жіночий монастир відзначає 20-річчя свого відродження / І. Ярошинська // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №9 (89). – С. 5.

киянин на знак подяки привіз ікону Божої Матері «Живоносне Джерело».¹ Подарунок теж сприйняли як промисел Божий. Сьогодні історії чудесного зцілення від ран, безпліддя, онкологічних захворювань та інших недуг записуються черницями у монастирський зошит.

Свято-Феодорівський чоловічий монастир на сьогодні це невелика обитель для кількох монахів та архімандрита. Проте населення смт Вапнярка приходять сюди не лише як у церкву. У монастирі є кілька ікон із мощами святих, настоятель часто організовує паломницькі поїздки у Юсафатову долину, до Калинівського хреста, у інші монастирі.² Серед прихожан побутує переконання, що і сам настоятель має неабиякий дар зцілювати людей молитвою - «вчитувати», покращуючи таким чином їхнє самопочуття.³

Кам'янець-Подільський район Хмельницької області відомий не лише історичними пам'ятками Старого міста, а й скельним монастирем у селі Бакота. Перші згадки про монастир датують не раніше ніж XII століттям за наскельними написами на стінах печер.⁴ Монастир неодноразово руйнувався, закривався, але за різних обставин відроджувався. Останньою зміною, яка відродила пам'ятку сьогодні, стало відновлення ярмарків та відпусту в Бакоті на день святих мучеників Маковіїв 14 серпня. Пам'ять про це святе місце у народі не зникла і як наслідок відомості про її відродження радо сприйнялися у середовищі вірян, які за переказами очевидців «за неділю до початку відпусту, в село стільки народу наїхало. Хто ночував у нас по хатах, хто просто в машинах, геть палатки ставили. Стільки людей, казали що 10

---

¹ Герасименко О. Свято-Троїцький Браїлівський монастир / О. Герасименко // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – №7 (22). – С. 7.

² Свято-Феодорівський чоловічий монастир лавра [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://feodor-monastyr.com.ua/index.php/history>

³ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 1. – Од. зб. 14. – Арк. 262.

⁴ Мицик Ю. Свято-Михайлівський Бакотський монастир / Ю. Мицик // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2012. — Т. 9 : Прил — С. — С. 485.

тисяч приїхало. Дуже велике свято було, стільки радості, що відновились така святиня».¹

Відродженню пам'ятки передувало активне зацікавлення дослідниками її минулим. Серед об'єктів можна назвати настінні розписи, писемні згадки, особливості розміщення та будови печер, археологічні дослідження всього комплексу Бакотського монастиря.² Настільки детальне вивчення локусу привернуло увагу і самих вірян, які частково вбачали в цьому дію вищих сил, адже «стільки разів тут все хотіли знищити, стерти, щоб люди сюди не ходили, але Бог сам велів показати всім, що таке цей монастир, яку силу він таїть в своїх печерах, що там споконвіків славили Бога, і що так повинно бути надалі. Я думаю, що це не спроста, що там так багато раз приходили всякі вчоні, заміряли там всяке, описували, копали. Це все того, що так їм велів Бог».³

Недалеко від Сатанова на вершині гори, серед обривистих скель і лісів розташована одна з найстаріших культових споруд – Свято-Троїцький монастир. Його руїни видно здалеку. В історичних джерелах дату заснування монастиря відносять до XI ст, проте спільної думки щодо датування між дослідниками досі немає.

Більше відомостей маємо з кінця XVI ст., коли православна церква в Україні була офіційно підпорядкована церкві католицькій. У 1707 році Сатанівський монастир був захоплений уніатами і тільки після 1793 року знову був підпорядкований православної церкві. Із зміною геополітичної ситуації цей духовний заклад з 1793 року стає православним чоловічим, а з 1899 – жіночим монастирем. Кампанія масового гоніння на релігію, що

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 6. – Арк. 61.

² Жарких М.І. Храми Поділля [Електронний ресурс] / М.І. Жарких. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/xramypod/2801bakota.html>

³ АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 6. – Арк. 69.

широко розгорнулася наприкінці 20-х – початку 30-х років XX ст. до певного часу обминула Сатанівський монастир. Та значні руйнації від воєн, намагання відродити обитель дали підстави в кінці 50-х рр. XX століття закрити монастир. майно поступово було розібране, будівлі без догляду стали поступово руйнуватися.

Відроджуватись він почав у роки незалежності, була реставрована православна церква. Відомо також, то біля с. Окниця колишнього Ольгопільського повіту на південному схилі гори знаходилася низка печер, вирубаних у скелі. В народі ця місцевість одержала назву «монастирище». На стінах деяких печер були зображення хрестів та написи. З раннього середньовіччя в них селилися самітники, а пізніше тут формувався монастирський комплекс, який ймовірно був знищений в результаті нападів кримських татар та турків.

Відомий Сатанівський монастир не лише своєю історією, люди сюди йдуть і за цілком матеріальними речами – цілющою водою. Саме такою вважають воду у джерелі біля підніжжя гори на якій розташований монастир. Серед респондентів побутує легенда, що нібито, насправді цілющість цієї води виявили корови, а не люди. «Мої баба, ше казали, що якщо водити на водопій корів до монастиря, то вони будуть давати більше молока і краще будуть пастися. Я як була мала, то часто біло пастухов в череді, то їх тільки туди гнали, вони ту дорогу знали і геть було таке, що самі туди йшли і назад вертались. Потом там якісь люди приїжали, то сказали, що то целебна воді і шо вона дуже полезна людям. Но м і так ту воду пили,бо

вона була вкусна».¹ Історія з коровами досить поширена і активно публікується на різних сайтах, де описується історія монастиря.²

Рукомиш часом порівнюють з французьким Люрдом — містом, де 150 років тому Діва Марія об'явилась дівчинці Бернадеті. У XIII столітті в селі Рукомиші поселилися у скельних печерах ченці, які опинилися тут після того, як хан Батий в'їхав у Київ.

У радянські часи церкву закрили. У церкві стоїть унікальна робота відомого майстра XVIII століття Іоана-Георга Пінзеля – статуя св. Онуфрія. Скульптура колись прикрашала браму на вході до церкви і збереглася чудом. В середині церкви, під стіною, стоять відреставровані старовинні ікони-барельєфи. У радянські часи вони мали бути потрошені гусеницями трактора, але сторож позакидав ікони шифером та дахівкою, а тракторист трохи зверху поїздив, а сторож згодом відніс їх собі на горище. І дожив той чоловік до того часу, коли у Рукомиші почали будувати Хресну дорогу. Прийшов він до священика і сказав: маю для вас початок. Образи відвезли у Тернопіль на реставрацію і тепер їх закладуть на Хресній дорозі. Останній буде у Божому Гробі – у Скельному монастирі.³

Кляштор в Язловці заснувала Марцеліна Даровська з Котовичів, яка належала до багатой шляхетської сім'ї. Вона народилась на Україні, набувала освіти в Одесі. Але після одруження родинне щастя було не довгим – помирає син, а трохи пізніше й чоловік. Й щоб не замкнутися в собі, Марцеліна починає займатися громадсько-освітньою діяльністю, організовує сільське самоуправління.

---

¹ АРФКЕК. – Ф.49. – П.2. – Од. зб. 3. – Арк. 19.

² Полюхович Д. Повернення віри. Ченці відроджують середньовічну перлину Поділля [Електронний ресурс] / Д. Полюхович // День. — 2003. — 30 серпня. — Режим доступу до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/povernennya-viri>

³ Рукомишські печери [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/68461_rukomyshskie-peschery.htm

Вона вирушає до Риму, де засновує громаду сестер непорочного зачаття пречистої діви Марії. Марцеліна прибуває у вересні 1862 року в Язловець й створює перший дім непорочниць та навчально-виховний заклад для дівчат, який згодом став осередком культури і поглибленої релігійності. Мати Марцеліна закладала школи початкового типу для сільських дітей Поділля. В цих школах навчали дітей всіх віросповідань. В 1911 році мати Марцеліна померла. Похована вона в місцевому склепі – гробниці, що частково врізаний в скелясту гору.¹

Там зараз ціла галерея-усипальниця сестер, що померли в цьому монастирі. Ці катакомби підтримуються сестрами в доброму стані, й туди можна навіть зайти.

До Другої світової війни школи сестер непорочниць діяли в Польщі, Україні, Білорусії. В 1946 році монастир і школу в Язлівці закрила радянська влада. Через 50 років сестрам вдалося повернути каплицю і частину кімнат у колишньому дворянському домі. Освячені відновлені катакомби, де спочивають померлі сестри. 6 жовтня 1996 року в Римі папа Іоан Павло II проголосив Марцеліну Даровську блаженною, а 1 вересня 1999 року львівський митрополит Мар'ян Яворський проголосив каплицю сестер в Язлівці санктуарієм блаженної Марцеліни Даровської.

Цілющим джерелом та чудотворною іконою святого Онуфрія приваблює прочан та паломників Головчинецький Свято-Преображенський жіночий монастир. Відомо з одного дарчого запису в 1540 році, коли Меджибізькі маєтки переходили від Мартіна Зборовського до Миколи Синявського, воєводі росіянинові і гетьманові корінному, то монастир вже існував. Спочатку монастир був як чоловічий, але в кінці XIX століття, при

---

¹ Липа К. Язловець // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2013. — Т. 10 : Т — Я. — С. 729—730.

клопотанні правлячого архієрея, Указом Святійшого Синоду він був перетворений в жіночий. В 1922-1923 роках, з приходом радянської влади, монастир був закритий. До 1996 року в монастирських будівлях знаходився інтернат для дітей з порушенням психіки і дітей-сиріт.

У 1996 році приміщення колишнього Свято-Преображенського монастиря передали до Хмельницької єпархії Української Православної Церкви. У серпні 1996 року в монастирі було здійснено перше Богослужіння. Починається відродження обителі.¹ На території монастиря знаходиться чудотворне Джерело преподобного Антонія Великого, а у храмі є чудотворний образ преподобного Онуфрія Великого про які ми вже згадували у попередніх розділах.. В обителі ведеться будівництво купальні і каплиці біля Джерела Онуфрія Великого.

Один із найбільших духовних центрів Західного Поділля – Свято-Успенська Почаївська лавра. Опитані респонденти серед відвіданих ними святих місць та святинь в першу чергу називали саме цей комплекс. Пояснюється така популярність локусу, тим що в ньому сконцентровані всі основні атрибути релігійного преклоніння віруючої людини. До них належать – чудотворні ікони, мощі святих, місце явлення божественних осіб, цілющі джерела та купелі. Відвідування цього місця серед опитаних мало на меті як прагнення відчутти на собі Божу благодать ,яка на їхню думку тут присутня, так і звичайна людська цікавість побачити як та чим живе монастир.

За легендою, перші ченці переховувалися від монголо-татар. Аж раптом вони побачили, як вершина гори спалахнула сяйвом, а над нею у вогняному стовпі з'явилася Діва Марія. Огорнута світлом Богородиця поволі піднялася на небо. Вражені видінням ченці та пастухи, що знаходилися

---

¹ Головчинецький Свято-Преображенський жіночий монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://migraciya.com.ua/news/other/ua-statues-ukraine/>

неподалік, підійшли до каменя, де вона стояла, і побачили на ньому відбиток стопи. Зі сліду на камені витікала вода. Пізніше на тому місці збудували біля підніжжя гори храм Успіння Пресвятої Богородиці. Це одна з найбільших святинь, щороку до Почаївської Лаври прибуває величезна кількість віруючих.

Її історія нараховує сім з половиною століть. Монастир був заснований ченцями, що з'явилися тут в 1240-1241 рр., рятуючись від татаро-монголів, які захопили і зруйнували Київ. Першими приміщеннями монастиря були печери в товщі гір, а першою будівлею – невелика дерев'яна церква Успіння, яку звели в 13 ст. на терасі північного уклону пагорба. Саме тоді за легендою і з'явилася ченцям богоматір у вогняному стовпі над Почаївською горою, після чого на одній з скель начебто залишився відбиток її стопи.

Перша писемна згадка про Почаївський монастир датована 22 травня 1527 роком. Будівництво мурованого монастиря почалося в XVI ст., коли власниця цих земель Гойська, до заміжжя — Козинська, записала в кременецькі земські книги свої великі пожертвування на будівництво Почаївської церкви та одноповерхових келій для ченців. Завдяки цьому спонсорству будівництво пішло скоріше і було невдовзі закінчено. Гойська, крім того, подарувала монахам «чудотворну» ікону Богоматері в 1597 р.

Нині на території Лаври діють сім церков: Успенський і Троїцький собори, Печерна, Антоніївська, Похвальна, Варваринська і Різдвяно-Богородицька церкви. З головним храмом Лаври добре гармонують чотириярусна дзвіниця висотою 65 м, збудована в 1861-1871 роках за проектом архітектора К. Раструханова. На одному з її ярусів висить найбільший в Україні дзвін, що важить понад 11,5 т.¹

---

¹ Почаївська лавра [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://houseofgod.at.ua/publ/pochajivska_lavra/1-1-0-1

В Лаврі є й печерна церква монаха Іова в справжній печері, там зберігаються його мощі.

Свято-Успенська Почаївська лавра — одне з величних в Україні місць прощі на Успіння Пресвятої Богородиці (28 серпня) і преподобного Йова (10 вересня).¹

Святині Свято-Успенської Почаївської лаври:

- слід стопи Матері Божої з джерелом цілющої води,
- чудотворна ікона Матері Божої Почаївської,
- мощі преподобного Іова,
- мощі ігумена Амфілохія.

За кілька кілометрів на схід від Почаївської Лаври знаходиться Свято-Духівський скит. Він був заснований на місці об'явлення Божої Матері. За легендою, 17 квітня 1198 р. пану Туркулу з Тернополя та іншим поміщикам, які відпочивали на горі після полювання, з'явилася Пресвята Богородиця і промовила: «Ви обрали це місце для нічного відпочинку і дуже полюбили його, — і Я полюбила це місце тому, що явилася тут, і буде тут навіки підноситись хвала та честь до престолу Отця Небесного». Видіння зникло, але натомість з'явився вогник, який горів у повітрі всю ніч, витаючи то над горою Скит, то над горою Почаївською. Вражений побаченим, Туркул побудував дубову капличку, згодом на тому місці постав монастир. Як пише журнал «Мандри», в будь-яку погоду прочани йдуть до скиту зазвичай пішки, щоб помолитися і напитися цілющої води з колодязя, що має глибину більше 100 м. У скиті знаходиться ікона Преподобного Серафима

---

¹ Прощі в Почаїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://proscha.in.ua/index.php/svyatmscya/venuevents/9-Pochayiv>

Саровського, яка намальована на камені, де впродовж 1000 днів і ночей святий неухайно молився.¹

Перші документальні свідчення про василіанський монастир в Улашківцях або Лашківцях, як їх ще колись називали, належать до середини XVII ст. Село ж відоме з 1464 р. Одначе і про шумерів у Біблії не йдеться, а вони були народом із високою культурою. Отож зовсім не дивно та не є чимось надзвичайним, що усна традиція датує початки улашківської обителі 1315 р. Тоді, мовляв, у гори над річкою прийшов перший монах. За іншою версією, подвижників було двоє — Йоанн та Онуфрій. Околиці були незалюднені і ченці, як це часто було на Русі, поселилися у скелях, в печері. Поряд дзвенять потужні джерела цілющої води. Вона, кажуть, помічна на зір.

Скельна обитель збереглася до наших днів і йти до неї доводиться крутими схилами з прокладеними на них дерев'яними східцями-уступами.

Ще менше, ніж про ченців-подвижників, у скелях відомо про найпершу монастирську церкву, що стояла нижче схилом, у місці, званому “престіл”. Храм був мав назву одного з Богородичних свят. У наші дні його розташування позначає невелика капличка.

Чудотворну ікону Івана Хрестителя первісно зберігали саме у скельній каплиці. У 1673 р. В Улашківцях, перед походом на Поділля проти турків, із військом зупинився великий коронний гетьман, а згодом і король Речі Посполитої, Ян Собеський. Він щоденно протягом тижня відвідував літургії, а жовнірам наказав розбудувати каплицю. Зрештою, коли настав час вирушати, усе військо сповідалося та отримало благословення.

Традиційним в Улашківцях став щорічний двотижневий ярмарок, приурочений до відпусту на Різдво Івана Хрестителя, 7 липня. Торги співпали з відпустом через доволі прозаїчну причину — якраз у ту пору

---

¹ Божа гора – святиня у тині Почаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://houseofgod.at.ua/publ/bozha_gora_svjatinja_u_tini_pochaeva/1-1-0-2

поляки захопили турецький обоз і вирішили розпродати здобич, повідомивши про наміри жителів довколишніх сіл. Ярмарок став традиційним, вабив до себе купців не тільки з усієї Речі Посполитої, а й із інших країн Європи, Кавказу та Азії.¹

До кінця XIX ст. шанування Улашківської ікони Богородиці пригасло і його взявся відроджувати ігумен монастиря у 1898-1901 рр., а згодом місіонер і перший василіанський протоігумен у Бразилії, отець Маркіян Шкірпан. Справі відродження монастиря сприяв тоді ще Станіславівський єпископ Андрей Шептицький. Відтак до Другої світової війни насельниками обителі постійно були троє-п'ятеро ченців.²

Нову руїну принесли масштабні бої за висоту, на якій стоїть монастир, навесні 1944 р. Та ще більше лиха спричинив трагічний для УГКЦ 1946 рік. Монахів вивезли на заслання, бібліотеку, уже вдруге після російського погрому 1740 р., знищили. Цього разу її наказали спалити просто на подвір'ї монастиря. Частину книг забрали місцеві жителі, яких за це переслідували, били. Церкву “будівники раю на землі” перетворили на склад зерна, а потім і— цементу. Монастирський корпус використовували як сільський клуб та гуртожиток для працівників Ягільницького кінного заводу. Для будівництва конюшень цього підприємства розібрали також огорожу довкола обителі.

Чудотворну ікону Богородиці до 1950 р. зберігали у парафіяльній церкві Улашківців. Потім, протягом 10 років, святиня перебувала у храмі Воскресіння Христового села Милівці. В Улашківці її повернули, коли там поремонтували каплицю Собору Пресвятої Богородиці. У 1968 та 1985 рр. образ реставрували, а, коли у 1990 р. монастир почали відновлювати, його

---

¹ Прощі в Улашківці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://proscha.in.ua/index.php/svyatmscya/venuevents/17-Ulaskivts>

² Бучацька Єпархія Української Греко-Католицької Церкви: Відпустові місця [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.buchacheparchy.org.ua/vidpustovi-miscja/139.html>

знову перенесли на Ясну гору. Так віддавна називають пагорб, де стоїть обитель. Віднайшлася, хоча й обпалена, і чудотворна ікона святого Івана Хрестителя. Її реставрували у 1997 р. У 2000, а також у 2002-03 рр. знову реставрували Улашківську ікону Богородиці. З неї відмалювали дві копії: для парафіяльної церкви в Улашківцях та нового кафедрального собору Петра і Павла у Чорткові.

Монастир досі відроджують як відпустове місце, колись друге після Зарваниці на усьому Поділлі. Робітники уже завершили будівництво нового корпусу з келіями та каплицею, оскільки старі приміщення зносилися і дуже холодні.

«Коли були дрова, вугілля, їх було опалювати інакше. Цей корпус має понад 60 метрів протяжності і теперішнє опалення конвекторами не дуже ефективне. У приміщеннях, навіть коли надворі добра погода, може бути по 14-17 градусів та вогко. Тому ми й вирішили збудувати новий корпус. На першому поверсі ймовірно, буде прийомна келія, зможуть переночувати гості. У підвалі обладнають кухню, їдальню, пральню, сушарню для одягу. Наверху, ж, можливо, зроблять шість келій для гостей-монахів чи священників. Третя частина корпусу — каплиця».¹

Уже в наші дні до традиційних відпустів у Богородичні та Святоіванівські дні додався новий — у свято великомученика Йосафата Кунцевича, яке відзначають у першу неділю після 12 листопада за юліанським календарем. На монастирському подвір'ї стоїть каплиця цього святого.

Нового статусу набув і монастирський храм. Він став базилікою. Упродовж усього 2000 р. Ювілейного року церква мала право особливого відпусту та можливості переходу вірян через Святі Двері. Це зробили

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 3. – Од. зб. 3. – Арк. 24-25.

спеціально для людей, які не мали можливості відвідати Рим. До речі, символічно, що ректор базиліки Різдва Божої Матері отець Теодозій Крецул є також парохом у Милівцях, жителі яких у 1950-60 рр. дбали про Улашківську ікону Богородиці.

За віки перебування у монастирі ікони Богородиці та Івана Хрестителя славилися численними зціленнями. Звісно, що людина має свободу заперечувати навіть реальність власного існування, а не тільки незрозумілі для науки явища. Невірство ж, якщо задуматися, є просто вірою в «ніщо» і дебати з атеїстами традиційно нагадують суперечку двох немовлят в утробі про реальність існування матері. От тільки скептики не можуть пояснити, чому зцілюються люди, які вірять у Бога, а не ті, що вірять в науку. Розумом цього не поясниш, експериментом — не перевіриш. Одначе й заперечити не випадає, коли свідчать самі люди.¹

Монастирські записи зберегли для нащадків десятки чудес. Так, дівчина Анастасія з села Свірківці прозріла після 12 років сліпоти на одне око, одразу ж під час молитви перед іконою Богородиці, Іван Мельничук із села Зеньківці зміг стати на ноги, коли склав пожертву до цієї ікони. Подібним чином оздоровилися від хвороби ніг Іван та Анастасія Маконнічук у далекому XVIII ст., від сліпоти — Параска Бартнічка з Улашковець, від болів у голові — Маріанна Ольшевська, від тяжкої хвороби — Тереса Беньковська з Янова. Натомість П. Стадничка (повне ім'я невідоме) з села Варівці засвідчила, що молитва перед іконою врятувала життя її доньки, а Станіслав та Анна Воловецькі з Ягільниці, — що після обіцянки пішки піти до Улашковець в монастир, виздоровіли троє їхніх дітей, яких уже були приготували до похоронів.²

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 3. – Од. зб. 7. – Арк. 66.

² Прощі в Улашківці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://proscha.in.ua/index.php/svyatmscy/venuevents/17-Ulaskivtsi>

«Минулого року відбулися нові чудесні оздоровлення. Матінка Божа оздоровляє. Одна жінка має сина, учня середньої школи. Вона сама медик. Син хворів на псоріаз і ніхто не міг допомогти. Мати прийшла сюди, помолилася до Матері Божої. Ми сказали набрати води і змити хворі частини тіла сина водою. Потім жінка прийшла і сказала: «Мій хлопець очищений». Уже, слава Богу і Матінці Божій, більше року вона не звертається сюди і до лікарів. Її син оздоровлений,» переповідає вже відомі нам історії настоятель.¹

Інший недавній випадок — зцілення хлопця, якого побили і який мав перенести операцію. «Мати не їхала сюди, а тільки подзвонила, щоби помолилися за здоров'я сина. Почали молитися і хлопець оздоровився. Потім нам зателефонували і казали, що хлопцеві легшало кожних дві години».²

Ще одна жінка, ходила молитися до монастиря перед тим, як мала йти на складну операцію. «Помолилася сама, ми помолилися над нею. Дістала благословення. Операцію зробили, а вже наступного дня її виписали з лікарні».³

Подібних фактів в Улашківцях можуть розповісти багато. Утім, на відпусту у монастирі чекають усіх. Кожен у цьому місці може стати свідком дива. Не обов'язково фізичного, адже зцілення душі — диво не менше, ніж ока, наприклад. Головне — довіритися Богу.⁴

Скит Манявський розпочав свою історію, за народними переказами і твердженнями деяких істориків, саме від Блаженного каменя — розповідається у буклеті про святу обитель. Монахи Києво-Печерського монастиря, шукаючи чудодійну воду, яка мала бути схожою з водою Києво-Печерської лаври, дійшли з Києва аж до Карпат. Вони зупинилися біля

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 3. – Од. зб. 5. – Арк. 54.

² АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 3. – Од. зб. 5. – Арк. 55.

³ Там же. – Арк. 56.

⁴ Там же. – Арк. 58.

каменя-печери з цілющим джерелом. Ченці облаштували в печері житло, зцілювали хворих та немічних молитвами, водою і травами. У 1281 році було засновано Хресто-Воздвиженський монастир. Коли Австрійська імперія у 1785 році закрила монастир – з Блаженного каменя перестала текти вода. До 1998 року вона капала лише один раз на рік, 7 липня, – на свято Івана Предтечі. Від 1998 році, коли до монастиря повернулися монахи, з Блаженного каменя тече кілька літрів води на добу. Ця вода має цілющу силу, допомагає врятувати зір.¹

Загаєцький монастир — це історична пам'ятка 17 ст. Фундаторкою монастиря Іоанна Милостивого є поміщиця Ірина Ярмолинська. Вона у 1626 році з благословення преподобного Іова Почаївського та святителя Петра Могили, Митрополита Київського, заклала святу обитель. Поміщиця наділила монастир землями й написала фундуш, який власноруч був завірений рукою преподобного Іова. Й досі документ зберігається у Почаївській Лаврі. 400 – літні стіни монастиря пам'ятають епоху козацької слави.

По сьогодні у монастирі зберігся триповерховий оборонний храм з бійницями, який є унікальною архітектурною пам'яткою національного значення (1626 року). Монастир мав багату на стародавні рукописи бібліотеку, примірником якої є першодрукована Острозька слов'янська Біблія (1581 р.). З того часу монастир не закривався. Лише в середині 50-х років життя в обителі почало занепадати, і в 1964 монастир закрили офіційно, а храм почав діяти як приходський.

Монастир мав три етапи розквіту. Останній — на початку 20 ст. при архімандриті Єпіфанії, для кого братія збудувала в монастирському лісі скит

---

¹ Замки та храми України. Манявський скит [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://castles.com.ua/maniava.html>

на честь святителя Іоасафа, єпископа Белгородського. Братію скита – 4 ієромонахів, 5 послушників, паломників — у 1943 році у Лазареву суботу розстріляв німецький каральний загін. І досі збережені дві могили розстріляних ченців та могилка старця Єпіфанія.

Ще одна святиня, яка приваблює паломників це чудотворний образ Богородиці у монастирі. 3 липня 2016 року було затверджено як офіційну дату шанування чудотворного образу Загаєцької Богородиці, шляхом проведення хресного ходу з міста Шумськ до монастиря.¹ Віряни знають, що у 2006 році оригінал було викрадено з обителі, проте збережену копію образу також шанують як чудотворну. Пов'язано це більшою мірою з тим, що у 2010 році під час відвідування іконою ряду великих українських міст віряни нарахували близько 40 випадків чудесних зцілень біля неї.²

Великий релігійний центр у с. Зарваниця, щорічно приймає тисячі паломників з різних країв і різного віросповідання. Це найбільший духовний греко-католицький Марійський центр на території України.³ Щорічні відпусти привертають увагу медіавників, які публікують свої матеріали в мережі, для їх доступності максимально великій кількості людей.⁴

Великі релігійні споруди у розумінні віруючої людини є найкращим та найконкретнішим виразником віри та святості. Це місце, де віряни приходять побути один на один із Богом, попросити духовної допомоги. Велика кількість старих церков особливо шануються – оскільки «місце вже дуже

---

¹ У Загаєцькому чоловічому монастирі на Тернопільщині відзначили день місцевошанованої чудотворної ікони Богородиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.church.ua/2016/09/06/u-zagajckomu-cholovichomu-monastiri-na-ternopilshhini-vidznachili-den-miscevoshanovanoji-chudotvornoji-ikoni-bogorodici/>

² Свято в Загаєцькій обителі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ternopil.church.ua/2016/09/05/svyato-v-zagajckij-obiteli-foto/>

³ Прощі в с. Зарваниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://proscha.in.ua/index.php/svyatmscya/venuevents/5-Zarvanysya>

⁴ Марійський духовний центр у Зарванці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.tze.org.ua/svjatyni/mariiskyi-dukhovnyi-tsentru-zarvanysya.html>

давно намолюється, відповідно і особливо святе». Монастирські комплекси також завжди вабили паломників стилем та укладом життя насельників, бажанням побувати там, де релігія є основою життя.

Церква Успіння Пресвятої Богородиці, зведена 1636 р., стояла поза укріпленнями міста Тернопіль, на південний схід від т. зв. Каменицької брами. При ній діяв монастир отців василіан (тому її називали «Монастирська»), та в 1744 р. храм передали світському священику. Через чотири роки після великої пожежі 1832 р. міщани побудували новий однойменний мурований храм.

У 1931 р. Митрополит Андрей (Шептицький) передав церкву отцям редemptористам, які прибули з Бельгії на чолі із протоігуменом Йосифом де Вохтом. За часів редemptористів настали золоті роки в історії Успенської церкви. На свято Успіння до церкви прибувало від 15 до 20 тисяч прочан. За редemptористів храм був перебудований: він перетворився на величаву споруду з шістьма візантійськими банями і трьома окремими входами, до яких вели широкі сходи, котрі символізували Хресну дорогу. Зміни зачепили також інтер'єр: було зроблено нові лавки, майже завершено іконостас. У 1932 р. на місці дерев'яної каплички було побудовано гарну муровану каплицю. У ній відправлялися Богослужіння. У 1935 р. на відпуст приїздив єпископ Миколай (Чарнецький). Довгі роки у Монастирській церкві зберігалася чудотворна ікона Богородиці, оправлена в срібні з позолотою шати (копія славетної Ченстоховської ікони).¹ Перші згадки про її чуда стосуються ще 1673 р., коли молитвами тернопільських міщан перед нею у Надставній церкві (найдавніша в Тернополі) були відвернуті численні татарські загани. В 1730 р. у тій же церкві ікона заплакала, і це чудо тривало аж до 1844 р. Києво-Галицький Митрополит Анастасій (Шептицький) своїм

---

¹ АРФКЕК. – Ф. 49. – П. 3. – Од. зб. 4. – Арк. 24.

Декретом визнав її чудотворною, ікона була коронована і перенесена до парафіяльної церкви Різдва Христового. Численні її чуда підтверджено вотами, завішаними довкола неї в кілька рядів. Після 1945 р., внаслідок масових арештів, депортації українського населення, ув'язнення греко-католицьких священників, монастир і церква стояли пустою. 19 листопада 1962 р. храм Успіння Пресвятої Богородиці підірвали. Залишки церкви вивезли на звалище за місто. У серпні 1990 р. на місці колишньої Успенської церкви було встановлено хрест і статую Матері Божої. А з вересня того ж року розпочалися будівельні роботи і вже 28 серпня 1993 р. було відправлено перше Богослужіння в опорядженому храмі. З 1994 р. почалося будівництво монастиря. 29 листопада 1999 р. до храму було повернуто чудотворну ікону Матері Божої.¹

Розглянувши на прикладі храмових споруд процес сакралізації об'єктів, ми виокремили на основі матеріалів польових досліджень три типи храмових споруд, які для віруючої людини є святинями. Опитування показали, що значна частина респондентів асоціюють храм та святиню і святе місце як одне і те ж. Основні критерії, за якими віряни характеризують церковні будівлі як сакральні об'єкти, найчастіше пов'язані з історією місця, на якому стоїть споруда. Факт намоленості місця відіграє основну роль у його сприйнятті та шануванні віруючими людьми. Візуальні форми, які ідентифікуються людиною як сакральні, є визначальними у розумінні суті понять святиня та святе місце. Хоч значна частина респондентів і ототожнює їх, проте 1/4 усіх опитаних нами розрізняють ці поняття за різними критеріями. До таких належать: немобільність, тобто стаціонарність об'єкта; важливі історичні події пов'язані з ним; наявність святинь – мобільних

---

¹ Монастир і Церква Успіння Пресвятої Богородиці у Тернополі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/monastyr-i-tserkva-uspinnya-presvyatoji-bohorodytsi-u-ternopoli/>

релігійних предметів – ікони, мощі, церковне начиння та релігійні книги. Церква, каплиця, монастир для вірянина є символом його віри, а їх відвідування та шанування – виявом його приналежності до конкретної релігії. Значну роль у процесі сприйняття цього типу сакральних локусів відіграє фольклор, в якому у найбільш простій та зрозумілій для вірян формі оповідається історія, ключові події, описуються легендарні та реальні особи та, обов'язково, наголошується на чудесній складовій, яка проявляється не лише у дивом збережених чудотворних іконах чи мощах, а й у явленнях святих у складні для локусу часи.

ВИСНОВКИ

У висновках підсумовано результати дослідження, узагальнено обґрунтовані у дисертації основні положення, що виносяться на захист:

- У результаті проведеного аналізу встановлено, що історіографічна база пропонованого історико-етнографічного дослідження не розкриває цілого комплексу питань, сформульованих у завданнях роботи. Головну увагу дослідники зосереджують на локальних питаннях розкритої нами проблеми. Тому на сьогодні маємо лише дослідження проблем термінології народної релігійності, особливостей релігійного життя українців у минулому столітті, релігійного фольклору, історії різних сакральних об'єктів – монастирів, старих церков, окремих широковідомих культових місць. Висновки опубліковані в них дають відповіді на ряд різних питань, проте не дозволяють комплексно розглянути усі процеси, що виникають від взаємодії «вірянин – сакральне середовище», у тому числі її вплив на повсякденний побут віруючих людей. Також значна частина праць, що торкаються вказаної проблематики не позбавлена елементів гіперболізації, ряд авторів «опоетизовують» окремі історичні події, вірування, фольклор, що не дозволяє максимально об'єктивно простежити історичну ретроспективу означеної проблеми.

Джерельна база складається із матеріалів польових досліджень, публікацій на шпальтах газет та інформації з мережі Internet. Зібрані та опрацьовані відомості респондентів дають відповіді на значну кількість поставлених питань, зокрема, визначення ключових термінів «святиня» та «святе місце», поведінкові норми відвідування сакральних об'єктів, розуміння значення таких об'єктів у житті респондентів. Також в ході польових досліджень зафіксовано ряд невідомих широкому загалу сакральних об'єктів. Інформація опублікована в газетах доповнювалась та підтверджувалась матеріалами польових досліджень та історіографією. Дані

розміщені в мережі Internet використовуємо лише у комплексі з польовими матеріалами та пресою, що дозволяє уникати повторів та недостовірностей у дослідженні.

Опрацьований комплекс джерел є цілком репрезентативним, що дає можливість вирішити поставлені завдання

- Основними критеріями, за якими респонденти відносили локус до святинь чи святих місць були – можливість здійснювати релігійні ритуали біля локусу, наявність відомостей про релігійні чуда та особистісне ставлення до об'єктів, незалежно від релігійних переконань. Встановлено, що для більшості вірян не існує певної конкретної форми сакрального. Святість предмета чи об'єкта варіюється в залежності від власних переконань та розумінь.

Визначено, що відомості про релігійні об'єкти передаються не тільки із упущенням деталей, а і з їх заміною на більш спрощені вербальні форми. Наприклад, вік таких об'єктів вказується із похибкою у десятки, а інколи і у сотні роки. Часто утворюються перекази за аналогією із відомими локусами – порівнюються спільні ознаки і дублюються відмінні, що в свою чергу збільшує кількість паломників, а відповідно і зростання кількості переказів.

Виявлено, що визначення респондентами ролі святинь та святих місць у їхньому житті прямо залежить від розуміння ключових понять та частоти відвідування релігійних об'єктів. Віруючі респонденти по різному описували значення таких локусів у власному житті, але визнавали їх значущість у прагненні людини до очищення та покаяння. Респонденти, які не відносили себе до жодної з релігій, пояснювали роль цінних для них речей та об'єктів як життєву необхідність та засоби існування, не наділяючи їх будь-яким іншим змістом.

- Встановлено, що спільним у визначенні понять «святиня» та «святие місце» є їх зв'язок із релігією. Це місця де, за словами респондентів, відбуваються релігійні обряди, відчувається особлива атмосфера чи є

відомості про релігійні чуда. Відмінності полягають у розмірах цих об'єктів та їхній мобільності. Можливість перенести сакральний об'єкт з одного місця в інше, носити біля себе – це ознака святині. Якщо ж об'єкт стаціонарний, має постійну територію, відноситься до релігійних споруд – це святе місце. У науковому середовищі розрізнення цих понять і досі є наріжним каменем у ряді дискусій.

- Визначено, що повністю розділити територіально святиню та святе місце майже неможливо. Найчастіше це пояснюється тим, що у одному місці є предмети чи ознаки і святині і святого місця. Тому ми згрупували наявні на території Поділля сакральні локуси у два тематичні розділи. Ми виокремили природні об'єкти – сакралізовані водні локуси та долини, урочища, вікові дерева парки у перший розділ. До рукотворних віднесли ікони, образи і сакральні будівлі. Це дозволило виділити основні підгрупи та визначити їх належність до святинь, або святих місць. Ікони та образи розділено на явлені та писані, а сакральні будівлі – на малі культові споруди – каплиці, альтанки, придорожні хрести, та церкви і монастирі.

- Встановлено, що процес сакралізації хоч і має ряд відмінностей залежно від типу об'єкту, проте основні положення тотожні. Основні етапи цього процесу найкраще прослідковуються на прикладах джерел та ікон. Також визначено, що набуття ознак сакрального може відбуватись у двох напрямках – поступальному та зворотному. У першому варіанті об'єкт чи предмет переходить у сакральний світ поступово, через означені механізми прийняті у середовищі вірян, такі як допомога хворим, чудеса зцілення і явлення, зміна погоди та ін. У другому – об'єкт чи предмет або вважають святинею протягом тривалого часу або визнають таким через певні обставини. У обох випадках момент сакралізації передуює її процесу. І як наслідок минуле об'єкта починає обростати легендами, переказами, перевірити які, хоча б з малою долею імовірності, стає неможливим через різноманітність варіантів таких легенд.

Окремо варто наголосити на сакралізації релігійних будівель. Тут важливу роль відіграє візуальне сприйняття об'єкта та ідентифікація його ж уже існуючими у свідомості вірянина типами церков, костелів, каплиць, монастирів та ін. Тобто відповідність побаченого уже відомим знанням дозволяє вірянину самостійно визначати належність окремих архітектурних форм до сакрального світу. Важливою ознакою святості є розташування у «намоленому місці», тобто на місці церкви, кладовища, явлення святих. Вік споруди відіграє значну роль у цьому процесі, оскільки церква чи інша споруда стає тим самим «намоленим місцем» відповідно до періоду протягом якого тут молились, і як наслідок звернення до вищих сил тут має більше значення, ніж у інших місцях. Цим віряни пояснюють своє бажання здійснити паломництво до монастирів, кафедральних соборів, духовних центрів.

- Визначено, що загальний стан об'єкта значною мірою залежить від популярності та місця розташування. Монастирі, церкви, джерела, купальні, каплиці, придорожні хрести та ін. мають значно кращий стан збереження, якщо розташовані біля, або у містах та великих населених пунктах. Це пояснюється інфраструктурою навколишнього середовища та кількістю прихожан, які їх фінансово утримують. Звісно, що і в малих населених пунктах релігійні об'єкти теж доглядаються на підтримуються на належному рівні. Проте тут важливу роль відіграє популярність святині чи святого місця. Стан збереженості, доступності та облагородження прямо залежить від кількості людей, яким воно відоме.

За результатами опитувань ми визначили кілька основних причин відвідування святинь та святих місць респондентами – на релігійні свята; за потреби (поставити свічку за здоров'я чи упокій, попросити допомоги у якихось справах); за бажанням (побути в церкві, послухати молитву); з туристичною метою.

Під час відвідування цих місць не діють канонічні, строгі правила, які накладає церква на своїх вірян. Серед респондентів немає стійких переконань про правила відвідування сакральних локусів. Наприклад, що жінкам обов'язково потрібно покривати голову та плечі і одягати довгу спідницю, а чоловікам знімати головний убір та інші прояви. Тепер у пріоритеті зручність та практичність одягу і максимальне наближення думками до Бога. Читають молитви та постують зазвичай паломники. Якщо ж метою є туризм, то можуть покрити голову чи вимкнути звук на мобільному пристрої, інших же ритуальних дій (ознаменування себе хрестом, цілування ікон, поклоніння) не виконують.

- Встановлено, що серед священнослужителів різних гілок християнського віровчення немає єдиної думки у ставленні до шанування явлених ікон, сакралізація водних локусів, паломництва до святинь та святих місць. У результаті польових досліджень виявилось, що священники одного віросповідання не мають спільної думки щодо поклоніння новоявленим святиням. Противники таких дій вважають, що це прояви диявола, і поклоняючись у таких місцях людина відвертається від Бога. У інших випадках священники тісно взаємодіють із прихожанами, розповідають про чудотворні ікони, цілющі водойми, організують паломницькі поїздки.

Особливості розуміння та сприйняття церквою усього комплексу народної релігійності призводить до стирання чіпких меж між офіційною релігією та її народними виявами. Варто розуміти, що у нашому суспільстві вони тісно переплетені та гармонійно доповнюють одна одну. Завдяки поширенню фольклору про певні сакралізовані локуси зростає інтерес до них, а це приводить до покращення їхнього матеріального стану. Прагнення вірянина бути причетним до чогось вищого провокує бажання відвідувати святі місця і святині, здійснювати паломницькі подорожі, вірити у можливість зцілення посередництвом певного набору ритуальних дій. У цьому теж відіграє значну роль тематика фольклору. Перевага сюжетів

чудесного зцілення приваблює хворих, відомості про покращення репродуктивного здоров'я – сім'ї, які планують дітей, допомога у скрутних ситуаціях – тих, хто прагне змін у власному житті. Призначення кожного локусу, особливо його основні реліквії, формують у вірян уявлення про можливість вирішувати свої проблеми чи потреби через поклоніння різним святиням та святим місцям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

I. Література.

I.1. Автореферати дисертацій та дисертації.

1. Батирева І.М. Традиційна культура Поділля у дослідженнях другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / І. Батирева. – К., 2005. – 249 с.
2. Божко Л.М. Етнографічні дослідження Поділля у 20-30-х рр. ХХ ст.: Дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка / Л. Божко. – К., 2010. – 213 с.
3. Дудар Н. П. Релігійність в українському соціумі: детермінанти і характеристика сучасного стану: Автореф. дис. .. канд. соціол. наук. Спеціальність 09.00.11 / Н. Дудар. – К., 2002. – 20 с.
4. Дудняк І. М. Процесійні ікони Західної України ХVІІ – ХІХ ст. (походження, іконографічні та художні особливості): Автореф. дис. .. канд. мистецтвознав. Спеціальність 17.00.05. – Л., 2003. – 18 с.
5. Земський Ю. С. Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет. Дис. .. канд. іст. наук. – К., 1998. – 186 с.
6. Крюкова Н. В. Паломництво до святих місць України (на матеріалах Кримського регіону): Автореф. дис. .. канд. філос. наук. – К., 2008. – 17 с.
7. Нагорна Т.В. Духовні християни в Україні наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ століть: Автореф. дис. .. канд. істор. наук. Спеціальність 09.00.12. – Запоріжжя, 2007. – 23 с.
8. Сапелкіна З. П. Паломництво як соціокультурне явище: становлення і розвиток в Україні (середина ХІХ – початок ХХІ ст.): Автореф. дис. .. канд. філос. наук. Спеціальність 17.00.07. – К., 2006. – 20 с.

I.2. Наукові статті.

9. Natalia Shudliak. The reflection of the folk religiousness in the 1920s in Ukraine on the pages of «Etnografichnyi visnyk» // Spheres of culture. – Volume XIII. – Lublin, 2016. – p. 369 – 376.
10. Азадовский М. Предисловие // Советский фольклор. Статьи и материалы. Выпуск первый. – Ленинград: Издательство АН СССР, 1934. – С. 3-8.
11. Андрієвський В. Про українські псалми та книги // Життя і знання. – [Б.м.], 1935. – №7-8. – С. 107-108.
12. Атаман Л. В. Особливості розміщення сакральних об'єктів Поділля / Л.В. Атаман // Економічна та соціальна географія. – 2014. – Вип. 1 (69). – С. 232-238.
13. Баженов Л. В. Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля у ХІХ-ХХ ст. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л.В. (відп. ред.), Баженова С.Е., Винокур І.С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 334-339.
14. Баженов О. Л. Щодо формування території Пониззя в ІХ – ХІІІ ст.// Матеріали ХІ Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О.М. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Винокур І. С. та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. –С.138-147.
15. Барецький В.І. Шаргородська голгофа – «Єрусалим» християнського світу на Поділлі// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали ХХІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 22 жовтня 2009 р. – Вінниця, 2009. – С. 540-544.
16. Белова О. В., Петрухин В. Я. Культовые места // Славянские древности. Этнолингвистический словарь: В 5 т. – Т.1. – М.: Международная этнология, 2004. – С. 40 – 42.
17. Беляев Л. А. Древнерусское надгробие: мир семантических загадок // Живая старина. – 1996. – №3. – С. 33 – 35.
18. Бідна Г. Церква святої Параскеви у селі Коричинці / Г. Бідна // Поділля. Краєзнавчі студії: збірник наукових праць / відповідальний за

випуск М.М. Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. – Випуск другий. – С. 6-8.

19. Білий В. «Небесна грамота» (З есхатологічних нотаток) // Життя й революція. – [Б.м.], 1926. – №4. – С. 66 – 69.

20. Блажевич Ю. І. Сакральні споруди Поділля: малі форми (історія і сучасність) / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 4. – С. 14-27.

21. Блажевич Ю.І. Скельні монастирі Поділля – об'єкти релігійного туризму / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2014. – Вип. 1. – С. 35-44.

22. Блажевич Ю.І. Чудодійні ікони Поділля: історичний вимір / Ю.І. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, ПП Мельник А.А., 2015. – Вип. 3. – С. 26-45.

23. Божко Л. Етнографічні дослідження Кабінету вивчення Поділля // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.1. – С. 115-122.

24. Бондаренко Г. Есхатологічні уявлення українців // Матеріали до української етнології. – Вип. 2(5). – К., 2002. – С. 39 – 40.

25. Бондаренко Н. О. Нелегальна діяльність релігійних груп «Ради Церков ЄХБ» у Вінницькій області у І-й половині 1970-х рр.// Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції/ Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.2. – С. 225-232.

26. Борейко Ю. Повсякденні практики сучасного українського православ'я: на перехресті церковного і народного дискурсів / Ю. Борейко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичне релігієзнавство». – 2014. – Вип. 10. – С. 32-42.
27. Василева Т., Рибак А. Свято-Онуфріївський храм; м. Городок / Т. Василева, А. Рибак // Православний взглядъ. – №2(29). – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 57-62.
28. Венгер Т. Походження і значення топонімів села Шпичинці Хмельницького району / Т. Венгер // Поділля. Краєзнавчі студії: збірник наукових праць / Відповідальний за випуск М.М Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2009. – С. 39-42.
29. Вишневський А. І. Пониззя IX-XIII ст.: історіографічний аспект // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.1. – С. 188-200.
30. Вільховий Ю. І., Год Б. В. Становище громад євангельських християн-баптистів на Хмельниччині у повоєнний період (друга половина 40-х років XX століття)// Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції/ Ред. кол.: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 197-201.
31. Воловик В. П., Григорчук П. С. Зміни адміністративно-територіального устрою Поділля-Вінниччини // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповідальний редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 153-157.
32. Гаврищук А. П. Сутковецька церква-замок // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 207-210.

33. Галкін В. Ю. Кам'яні хрести Західного Поділля // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Винокур І.С. (відповідальний редактор), Баженов Л.В., Блаженюк Ю.І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2002. – С. 539 – 545.
34. Горинь Г. Паломництво в Україні: народознавчий аспект // Народознавчі зошити. – Львів, 2003. – №1-2. – С. 161 – 167.
35. Гуменюк С.К. Як складалася територія Поділля / С. Гуменюк // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. (Жовтень, 1965). – Хмельницький, 1965. – С. 48-50.
36. Данілова І. Ю. З історії відносин протестантських релігійних організацій та державної влади на Поділлі у 1945 – 1955 роках // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.2. – С. 218-224.
37. Данківська Р. Легенда про старика // [окремий аркуш з: Етнографічний вісник. – К., 1926. – Кн. 2].
38. Денисик Г. І., Воловик В. М. Поділля у геопросторі України та Європи // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповідальний редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 158-160.
39. Дмитрук Н. «Чудеса» на Полтавщині р. 1928 / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1929. – кн. 8. – С. 168–180.
40. Дмитрук Н. Про чудеса на Україні року 1923–го / Н. Дмитрук // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 50–65.
41. Дровозюк С. І. Духовне життя подільського селянства у 20-ті роки ХХ ст. (Схема конкретно-історичного дослідження) // Подільська старовина: Зб. наук. праць / Відп. ред. В. А. Косаківський. – Вінниця, 1993. – С. 200-205. – (Вінницький обласний краєзнавчий музей).

42. Дяків В. Аспекти дослідження народної релігійності і підрадянській Україні 1920 – 1930-х рр. / В. Дяків // Сборник научных трудов SWorld. – Вып.4. Том28. – Иваново: МАРКОВА АД, 2014.-С.77-87.
43. Дяків В. Паломництва у підрадянській Україні на початку 20-рр. // Традиція і культура. Матеріали Міжнародної наукової конференції 16-17 грудня 2005 р. – Частина 1. – К., 2005. – С. 18-20.
44. Дяків В. Передчуття катастрофи голодомору в українському «фольклорі чудес» 1920-х років // Відлуння голодомору-геноциду 1932-1933. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні. – Львів, НТШ. Секція етнографії та фольклористики, 2005. – С. 96-105.
45. Дяків В. Пісня про «Калинівське чудо» (специфіка динаміки фольклорного тексту) // Народознавчі зошити. – Львів, 2004. – №5-6. – С. 743-762.
46. Дяків В. Поклонницька пісня з фольклорної новотворчості 1920-х рр. // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Серія Філологічна. Фольклористика. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – Вип. 37. – С. 368-387.
47. Дяків В. Прояви народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації початку 1920-х років // Вісник Львівського інституту. Серія філологічна. – Л., 2010. – Вип. 43. – С.169-180.
48. Дяків В. Специфіка народної релігійності українців в умовах більшовицької окупації 1930-х рр. / В. Дяків // Народознавчі зошити. – 2012. – № 6. – С. 975-994.
49. Дяків В. Тема чудес в українському фольклорі і фольклористиці // Народознавчі зошити. – Л., 2005. – №1-2. – С. 67-82.
50. Дяків В. Традиційна основа народних оповідань про чуда на Єлисаветградщині у другій половині 20-х рр. ХХ ст. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник / Ред. кол.: В. Гаюк, Я. Дашкевич, Л. Моравська. – Львів: Логос, 2005. – К. I. – С. 233-238.
51. Дяків В. Фольклор про “Йосафатову долину” на Поділлі та інші чуда // Народознавчі Зошити. – Львів, 2005. – № 5-6. – С. 565-582.

52. Дяків В. Фольклорна проза «Калинівського чуда». Проблема сюжетотворення і руху тексту // Народна творчість та етнографія. – К., 2006. – №2. – С. 83-89.
53. Єсюнін С. М. Хмельницький обласний краєзнавчий музей // Хмельницький культурний. З минулого в майбутнє. – Хмельницький, 2006. – С. 76-78.
54. Жулинський М. У світлі віри. Голодомор в Україні та роман Василя Барки «Жовтий князь» // Барка Василь. Жовтий князь: Роман / Передмова М. Жулинського. – К.: Дніпро, 1991. – С. 5-22.
55. Зінько Ю. А., Зінько О. В. Релігійна ситуація на Вінниччині у 20-х – 30-х роках ХХ ст. // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповідальний редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 229-232.
56. Івашків Г. Функції, типологія та художні особливості глиняних хрестів в Україні // Народознавчі зошити. – Л., 2008. – №1-2. – С. 95-106.
57. Ігнатерко І., Нагорнюк О. Придорожні хрести Полісся: функції, семантика та символіка / І.Ігнатенко, О. Нагорнюк // Народознавчі зошити, 2013. – №1 (109). – С. 99-104.
58. Історія Свято-Успенського храму м. Кам'янця-Подільського (державної пам'ятки архітектури, колишньої Архієрейської церкви) / Церковна рада Свято-Успенського собору // Православний взглядь. – №3(8). – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 55-62.
59. Каленська А. Козацькі хрести на півночі Хмельниччини / А. Каленська // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 6. – С. 82-87.
60. Калитко С. Л. Історія Східного Поділля 20-30-х років ХХ століття в сучасних публікаціях // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповідальний редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін.

– Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 21-32.

61. Калінович О., Калінович Ю. Ікони в українській хаті / О. Калінович, Ю. Калінович // Збірник наукових статей «Релігійне життя Переяславської землі (XI – XXI ст.)». Наукові записки НІЕЗ «Переяслав». Переяслав-Хмельницький, 2016. – Вип. 10. – С.61-66.

62. Калінович О., Калінович Ю. Борисоглібська, Преображенська та Покровська церква: історико-статистичні дані станом на 1870 р. / О. Калінович, Ю. Калінович // Збірник наукових статей «Релігійне життя Переяславської землі (XI – XXI ст.)». Наукові записки НІЕЗ «Переяслав». – (12). – С. 41-47.

63. Карасевич А. О. Духовна культура як фактор формування духовності людини // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 192-193.

64. Карпова Т. М. Культ Богородиці на Поділлі (іконографія Богородичанських свят) // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 222-226.

65. Кирчів Р. Фольклорна опозиція войовничому атеїзмові (фольклор чудес) // Народознавчі зошити. – Львів, 2003. – №1-2. – С. 3-11.

66. Коваленко Л. А. І. Я. Франко про історію Поділля // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Коваленко Л.А. (відп. ред.), Білецький С. І., Винокур І. С., Гуменюк С. К., Тищенко В. І. – Львів, Видавництво «Каменярь», 1970. – С. 58-62.

67. Колодюк І. «Народна релігія»: основні аспекти дослідження в Україні // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Вип. 93. – К., 2007. – С. 148-151. – (Сер. «Історія»).

68. Коляструк О. А. З історії періодики на Поділлі // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповідальний редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 185-190.

69. Котоній О. К. Стан та перспективи роботи по охороні пам'яток історії та культури у м. Кам'янці-Подільському // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 190-191.

70. Кравченко В. «Осапатова долина» [окремі аркуші: 3 матеріалів Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею. (Житомир)] / В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1926. – кн. 2. – С. 108–111.

71. Кравченко В. «Псалми», що в 1923-24 рр. співали прочани підчас подорожувань до різних чудес / В. Кравченко // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 71–78.

72. Краєзнавче життя на Поділлі (1992–1993 рр.) / Підготував Баженов Л.В. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л.В. (відп. ред.), Баженова С.Е., Винокур І.С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 357-362.

73. Крюкова Н. В. Поклоніння «святим місцям» як елемент духовно-релігійної культури // Вісник НУ «Львівська політехніка». – Л., 2007. – №578. – С. 89-93. – (Сер. «Філософія»).

74. Кух О. М., Стецюк В.Б. Київський відділ Російського імператорського воєнно-історичного товариства: подільський вектор діяльності (1911 – 1914 рр.)// Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 80-річчю від дня народження І. С. Винокура] / Завальнюк О. М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 66-73.

75. Левченко М. Як утворилася легенда про нове чудо в Лаврі/ М. Левченко // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 120–125.
76. Макаров А. Київське паломництво // Київська старовина. – К., 2001. – №5. – С. 46-58.
77. Мамалига А. І. Реакційна діяльність католицької церкви на Поділля у перші роки радянської влади// Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. (Жовтень, 1965). – Хмельницький, 1965. – С. 38-39.
78. Мельник Т.І. Природно-заповідні території Вінниччини / Т. Мельник // Подільська старовина: Наук. зб. Вип. IV / Вінниц. обл. краєзн. Музей. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – С. 397-402.
79. Мельничук І. П., Мельничук Л. С. «Военно-статистическое обозрение Подольской губернии» як джерело до вивчення історії та культури краю // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповідальний редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 17-20.
80. Минько М. Бакотський Михайлівський печерний монастир / М. Минько // Поділля. Краєзнавчі студії: збірник наукових праць / відповідальний за випуск М.М. Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. – Випуск другий. – С. 69-71.
81. Мицик Ю. Свято-Михайлівський Бакотський монастир / Ю. Мицик // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наук. думка, 2012. — Т. 9 : Прил — С. — С. 485.
82. Мороз А. Б. Информант «верящий» и «неверящий» // Живая старина. – 1(29). – 2001. – С. 10-11.
83. Мороз В., Мороз В. Релігійне життя на Поділлі (від найдавніших часів до кінця ХХ ст.) / В.С. Мороз, В.С. Мороз // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л.В. (голова),

Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 6. – С. 99-117.

84. Нагорнюк О. Народна топографія // Етнокультура Рівненського Полісся // Упорядник В. П. Ковальчук. – Рівне, 2009. – С. 239 – 264.

85. Нагорнюк О. Образ храму в народних уявленнях (за матеріалами з Рівненського Полісся) / О. Нагорнюк // Західне Полісся. Історія та культура. Матеріали краєзнавчих конференцій, присвячених 35-річчю Сарненського історико-етнографічного музею та 100-річчю від дня народження письменника Бориса Шведа. – Рівне, 2009. – Випуск III. – С. 64-75.

86. Нестуля О. О. Про стан охорони культових пам'яток Поділля на початку 20-х років ХХ ст. / О. Нестуля // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 156-157.

87. Нечитайло П. О. Дослідження печерного монастиря с. Стіна / П. Нечитайло // Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 137-144.

88. Нечитайло П. Субічський печерний монастир / Павло Нечитайло // Православний взглядь. – №1(23). – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 102-105.

89. О фольклоре и фольклористике в ХХ – ХХІ вв. / Перевод с сербського // Живая старина. – 1(29). – 2001. – С. 2-4.

90. Овсійчук В. Ікона як художній і духовний феномен // Народознавчі зошити. – Л., 2003. – №1-2. – С. 169-175.

91. Олійник Ю. В. Православні конфесії генеральної округи Волинь – Поділля: дилема розвитку та спроба об'єднання // Поділля у контексті української історії / Ред. кол.: Лойко О. Г. (відповідальний редактор), Григорчук П. С., Давидюк А. Т. та ін. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет, 2001. – С. 267-275.

92. Опря А. В. Участь демократичного духовенства Поділля у революційних подіях 1905-1907 рр. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 211-213.

93. Опря І. А. Православна церква і протестантські течії на Правобережній Україні на початку ХХ ст.// Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції/ Ред. кол.: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 186-189.

94. Панченко А. Новые религиозные движения и работа фольклориста // Сны Богородицы. Исследования по антропологии религии / Под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыркова. – СПб.: Изд-во Европ. ун.-та в С.-Петербурге, 2006. – С. 119-129.

95. Паравійчук А. Г. Бібліографія літератури з історії Поділля // Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції/ Ред. кол.: Коваленко Л. А. (відп. ред.), Білецький С. І., Винокур І. С., Гуменюк С. К., Тищенко В. І. – Львів, Видавництво «Каменярь», 1968. – С. 100-102.

96. Попов П. До текстів т. зв. «Калинівських» пісень/ П. Попов // Етнографічний вісник. – К., 1927. – кн. 4. – С. 8–30.

97. Попов Р. Народная этимология и культ святых // Язык культуры: Семантика и грамматика. К 80-ти летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923-1996) / Отв. ред. С.М. Толстая. – М., 2004. – С. 131-137.

98. Прокоп'як І. Етимологія ойконімів Подільського краю / І. Прокоп'як // Поділля. Краєзнавчі студії: збірник наукових праць / відповідальний за випуск М.М. Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. – Випуск другий. – С. 80-83.

99. Прокопчук В. С. Поділля – рідний край // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник

/ Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 5-9.

100. Пчілка О. Українські народні легенди останнього часу/ О. Пчілка // Етнографічний вісник. – К., 1925. – кн. 1. – С. 41–49.

101. Редкошеєнко З. Сторінки історії Городищенського монастиря// Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції/ Ред. кол.: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 201-203.

102. Сапеляк О. Голод 1921 року як чинник деформаційних процесів в українській сім'ї // Відлуння голодомору-геноциду. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні / Редактори видання Роман Кирчів та Олег Романів. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка. Секція етнографії та фольклористики, 2005. – С. 122-132.

103. Сварчевський А. В. Писемні згадки про містечко Лядаву над Дністром у другій половині XIV та XVI ст. / А. Сварчевський // Матеріали XIV наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 60-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства]/ [Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 121-126.

104. Сидор М. Галицькі прикордонні каплиці як елемент традиційної культури українців та проблема їх дослідження в українознавстві // Етнос. Культура. Нація: Збірник наукових праць за матеріалами Другої міжнародної науково-практичної конференції 27-28 жовтня 2000 р. – ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К., 2000. – Вип. 1-2. – С. 170-175.

105. Скиба М. Культове вшанування водних джерел на Поділлі // Народна творчість та етнографія. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2004. – №1-2. – С. 85-91.

106. Слободянюк Е. П. Нищення монастирів Поділля (20-30-ті роки ХХ ст.) // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 217-219.
107. Сніховська Н. Ойконімія Томашпільщини / Н. Сніховська // Поділля. Краєзнавчі студії: збірник наукових праць / Відповідальний за випуск М.М Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2009. – С. 47-49.
108. Справа по антонівське чудо // Глобус: Двотижневий ілюстрований журнал. Кидання газети «Більшовик». –К., 1924. – №23. – С. 15.
109. Степаненко Г. В. Освітня діяльність православного духовенства Поділля (XIX – початок ХХ ст.)// Матеріали Х-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції/ Ред. кол.: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 167-172.
110. Столяренко В. Історія Свято-Миколаївського храму і Старому місті // Православний взглядь, №3. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 73-82.
111. Столяренко В. Монастирі і храми Поділля // Православний взглядь. – №1. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 54-60.
112. Столяренко В. Хресто-Воздвиженська церква, що на Карвасарах / В. Столяренко // Православний взглядь. – №1(6). – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 59-64.
113. Столяренко В. Церква Покрова Пресвятої Богородиці, Руські фільварки // Православний взглядь. – №5. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 67-72.
114. Столяренко В. Церква Різдва Пресвятої Богородиці с. Довжок // Православний взглядь, №4. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 91-96
115. Столяренко В. Свято-Георгієвський собор // Православний взглядь. – №2. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 62-64.

116. Струманський В. П. Роль і місце православної християнської моралі у формуванні українських ментальних ознак подільської людності // Матеріали X-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Винокур І. С. (відповідальний редактор), Баженов Л. В., Блажевич Ю. І. та ін. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. – С. 134-137.

117. Тарас В. Історія виникнення та розвиток традиції вшанування хресної дороги. Принципи закладання хресних доріг // Народознавчі зошити. – Л., 2004. – №5-6. – С. 878-901.

118. Тарас Я. Голодомор як засіб боротьби з церквою і народною релігійністю (за матеріалами польових досліджень Житомирського та Київського Полісся у 1994-2003 роках) // Відлуння голодомору-геноциду. Етнокультурні наслідки голодомору в Україні / Редактори видання Роман Кирчів та Олег Романів. – Львів: Наукове товариство імені Шевченка. Секція етнографії та фольклористики, 2005. – С. 133-154.

119. Творун С. Стінянські «колачі» (за матеріалами фольклорно-етнографічної експедиції в село Стіна Томашпільського району Вінницької області) // Народна творчість та етнографія. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2001. – №4. – С. 109-115.

120. Терновский Ф. О современных чудесах в православной церкви: 1) Облагоухании от иконы. 2) О превращении воды в вино // Киевская Старина. – 1882. – № 4. – С. 21-23.

121. Трубчанінов С. В. З історії картографічного вивчення Поділля // Матеріали XII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Ред. кол.: Завальнюк О. М. (співголова), Войтенко В. І., Баженов Л. В. (відповід. редактор) та ін. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т.1. – С. 75-78.

122. Уваров В.Д. Боротьба проти куркульства період хлібозаготівель 1928 – 1929 років / В. Уваров // Наукові записки Київського університету. Збірник історичного факультету. – Т. 13. – Вип. 10. – № 5. – 1954. – С. 5-17.

123. Філь Ю. Народні пісні, що виникли під час пошести чудес на Поділлі // Записки Кам'янець-Подільського Наукового при Українській Академії Наук Товариства. – Кам'янець на Поділлі, 1928. – Т.1. – С. 1-9.

124. Формозов О. О. Про наскельний барельєф поблизу с. Буша в Подністрові // Матеріали другої Подільської історико-краєзнавчої конференції/ Ред. кол.: Коваленко Л. А. (відп. ред.), Білецький С. І., Винокур І. С., Гуменюк С. К., Тищенко В. І. – Львів, Видавництво «Каменярь», 1968. – С. 112-113.

125. Хомич П. А. Культурні перетворення на Поділлі у 1920 – 1930 роках // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. (Жовтень, 1965). – Хмельницький, 1965. – С. 36-37.

126. Хонтер Ю. А., Хонтер А. Ю. Православні церкви Поділля: статус, діяльність, архітектура (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю. Хонтер, А. Хонтер // Матеріали XIV наукової історико-краєзнавчої конференції [присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, 60-річчю визволення Хмельницької області від нацистських окупантів, 50-річчю з часу утворення Хмельницького обласного історико-краєзнавчого товариства]/ [Копилов С. А. (співголова), Реєнт О. П. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2014. – С. 156-163.

127. Хресто-Воздвиженський храм, с. Маків / Жителя села Маків // Православний взглядь. – №5(10). – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 53-56.

128. Шевченко С. Нові легенди на Зинов'євщині/ С. Шевченко // Етнографічний вісник. – К., 1928. – кн. 7. – С. 142–145.

129. Шудляк Н. Юсафатова долина – історія і сьогодення / Н. Шудляк // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 49. – К. 2016. – С. 146-156.

130. Шудляк Н. О. «Святині» та «святі місця» (за матеріалами польових досліджень Вінниччини) / Н. О. Шудляк // «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.). — Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2016. – С. 116-118.

131. Шудляк Н. О. Придорожні хрести Вінниччини (матеріали польових досліджень) / Н. О. Шудляк // Молодий вчений. — 2016. — №11. — С. 136-141.
132. Шудляк Н. О. Семантика храмових споруд Поділля (за матеріалами польових досліджень Вінниччини) / Н. О. Шудляк // Молодий вчений. — 2016. — №12. — С. 102-105.
133. Шудляк Н. Сакралізація природних об'єктів у духовній культурі українців Поділля / Н. Шудляк // Етнічна історія народів Європи. — Вип. 50. — К. 2016. — С. 98-104.
134. Шудляк Н. Цілющі джерела – православні святині Хмельниччини / Н. Шудляк // Науковий журнал «Молодий вчений». — №9 (36). — 2016. — С. 182-187.
135. Шудляк Н. Чудодійні джерела Вінниччини./ Н. Шудляк // Матеріали XXV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». — Переяслав-Хмельницький, 2016. — С. 37-41.
136. Шудляк Н. Чудотворні ікони Вінниччини / Н. Шудляк // Матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна: Історія». — К. 2016. — С. 387 – 390.
137. Шудляк Н.О. Новоявлені святині Поділля // Н.О. Шудляк // Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації» (27-28 жовтня 2016 року). Збірник наукових праць. — Переяслав-Хмельницький, 2016. — С. 63-67.
138. Шудляк Н.О. Чудодійні джерела Тернопільщини / Н.О. Шудляк // Матеріали XXVII Всеукраїнської наукової інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку». — Переяслав-Хмельницький, 17 листопада, 2016. — С. 213-217.
139. Юсов С. Нарочиті кам'яні хрести (до проблеми типологічних груп в українській хрестології) // Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. — К., 1999. — С. 151-153.

140. Якимович С. З есхатологічних настроїв / С. Якимович // Життя й революція. – К., 1926. – №1. – С. 113–118.

141. Ярошевський А. Історія містечка Сатанів / А. Ярошевський // Поділля. Краєзнавчі студії: збірник наукових праць / відповідальний за випуск М.М. Торчинський. – Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. – Випуск другий. – С. 120-121.

І.3. Монографії, наукові посібники, словники.

142. Азбука християнства. Словарь-справочник. / Составитель А. Удовенко. – Москва: МАИК «Наука», 1997. – 288 с.

143. Академічне релігієзнавство: Підручник для студ. вищ. навч. закл. / Наук. ред. А. М. Колодний.-К., 2000. – 862 с.

144. Анипко В. Страстная икона на Винничине. История и акафист / В. Анипко. – Почаев, 2009. – 39 с.

145. Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко. – Львів: Накладом Наукового товариства імені Шевченка, 1906. – Том IV. – 524 с.

146. Апокрифи і легенди з українських рукописів. Т. 5. Легенди про святих. Ч. 1 / Зібрав, упоряд. і пояснив І.Я. Франко ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Ін-т франкознавства. – Репринт вид. 1910 р. – Л.: [б. в.], 2006. – 299 с.

147. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т.2. Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні Євангелія / Львівський національний університет ім. І.Я. Франка; Зібрав, упоряд., передмова та комент. Іван Якович Франко . – Репринт. вид. 1899 р . – Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2006 . – 423 с.

148. Апокрифи і легенди з українських рукописів: у 5 т. Т.3. Апокрифи новозавітні. Б. Апокрифічні діяння апостолів / Львівський національний університет ім. І.Я. Франка ; Зібрав, упоряд., передмова та комент. Іван Якович Франко . – Репринт. вид. 1902 р . – Львів : Видавництво Львівського університету ім. І. Франка, 2006. – 360 с.

149. Апокрифи і легенди з українських рукописів / Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. I: Апокрифи старозавітні: Репринт видання 1896 року / Передмова Ярослави Мельник; Львівський національний університет ім. І. Франка, Інститут франкознавства. – Львів, 2006. – 512 с.
150. Баженов Л. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський: Міська друкарня, 1993. – 479 с.
151. Березовський І. П. Українська народна творчість (20-30 роки XX ст.). – К.: Наукова думка, 1973. – 152 с. (АН УРСР Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського)
152. Березовський І. П. Українська радянська фольклористика: Етапи розвитку і проблематика. – К.: Наукова думка, 1968. – 343 с.
153. Бодак В. А. Релігійна обрядовість в її соціальних реаліях. – К., 2000. – 197 с.
154. Борейко В. Е., Подобайло А. В., Руденко В. Ф. Защита местных природно-исторических святынь. – Серия: Охрана дикой природы. – К., 2002. – Вып. 25. – 144 с.
155. Брайн П. Культ святых. Его становление и роль в латинском христианстве. – М., 2004. – 207 с.
156. Вінниччина в датах: Хронологічний довідник/ М. С. Шлеймович (уклад.); М. Г. Спиця (ред.); Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. Відділ краєзнавчої літератури. – Вінниця, 2000. – 112 с.
157. Вінниччина фольклорна: Довідник / Упор. Подолинний А. М., Цвінун Т. О. – Вінниця: Книга – Вега, 2004. – 104 с.
158. Вояковський Н. (о.) Шляхами наших прочан: Проповіді про чудотворні ікони Божої Матері. – 2-ге вид. – Львів: Місіонер, 1998. – 200 с.
159. Горліс-Горський Ю. Ave Dictator: Повісті. – Львів, 1999. – 288 с.
160. Горліс-Горський Ю. Холодний Яр: Роман у двох частинах / Юрій Горліс-Горський. – Львів: Червона калина, 1992. – 342 с.

161. Горський В. С. Святі Київської Русі. – К., 1994. – 176 с.; іл.
162. Горський В. С., Сватко Ю. І., Киричок О.Б. ін. Образ Христа в українській культурі. – К., 2001. – 200 с.; іл.
163. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. – К., 2000. – 380 с.
164. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – Т. 4: Усна творчість пізніх княжих і переходових віків XIII-XVII. Кн. 2 / Упор. Л. Копаниця; прим. С. Росовецького. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
165. Двадцять дев'ять зупинок від Хмільника до Хмельницького. – К.: Грані-Т, 2009. – 120 с.
166. Дуда І.М., Мельничук Б.І. Тернопіль: Що? Де? Як?: фото-путівник. – К.: Мистецтво, 1989. – 239 с.: іл.
167. Дяків В. «Фольклор чудес» у підрадянській Україні 1920-х років. – Л.: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 256 с.
168. Дятлов В. Монастири Української Православної Церкви: справочник-путеводитель. – К., 1997. – 96 с.
169. Єфремов С. О. Щоденники, 1923 – 1929. – К.: ЗАТ «Газета «Рада», 1997. – 848 с.; іл. – (Серія «Мемуари»)
170. Жаровська О. Паломницькі святині / О. Жаровська. – Львів: Свічадо, 2009. – 200 с.
171. Кирчів Р. Двадцять століття в українському фольклорі. – Львів, 2010.-533 с.
172. Колесник В.Ф. Україна в 1920 – 1930-ті роки: навчальний посібник / В.Ф. Колесник, А.М Пижик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 311 с.
173. Коли Христос по землі ходив: народні оповіді / Упор. Іван Сенько. – Ужгород: Карпати, 1993. – 135 с.
174. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах. Монографія. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 336 с.
175. Лебедева Н.Г. та ін. Релігієзнавство: Навч. посібн./ Н.Г. Лебедева, О.Т. Джурелюк, Д.О. Самойленко. – Алчевськ: ДонДТУ, 2008. – 293 с.

176. Логвин Г. Н. Стародавні мистецькі пам'ятки. – К., 1968. – 464 с.
177. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство. – К.: Академвидав, 2008. – 464 с.
178. Макарчук С.А. Історико-етнографічні райони України: навч. посібн. / С.А. Макарчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 352 с.
179. Максимович М. Малоросійские песни / М. Максимович. – М., 1827. – 234 с.
180. Максимович М. Сборник украинских народных песен / М. Максимович. – М., 1849. – 114 с.
181. Максимович М. Украинские народные песни / М. Максимович. – М., 1834. – 180 с.
182. Мала енциклопедія українського народознавства / За редакцією чл.-кор. НАН України, д-ра іст. наук, проф. С. Павлюка. – Л.: Ін-т народознавства НАНУ, 2007. – 832 с.
183. Малаков Д. В. По Брацлавщине. (От Винницы до Тульчина). – Москва «Искусство», 1982. – 174 с., ил.
184. Малина В. Кам'яні хрести в Україні Х\ІІІ – ХХ ст.: онтологія, типологія, символіка, функція. – Миколаїв, 2009. – 864 с.; ил.
185. Мельник А. Чудотворні джерела України / Антон Мельник. – Львів: Свічадо, 2013. – 236 с.
186. Містечка Східного Поділля / Під заг. ред. Григорія Денисика. – Вінниця: Видавництво «Тезис», 2002. – 92 с., ил.
187. Моздир М. Українська народна меморіальна скульптура. – К., 1996. – 130 с.
188. Мосс Марсель. Социальные функции священного / Пер. с фр. – СПб., 2000. – 448 с.
189. Народна ікона на склі: Альбом / Упорядник Олена Романів-Тріска. – Львів: Інститут колекціонерства, 2008. – 368 с.
190. Павлюк С. Словник основних понять і термінів з теорії етнології. – Львів: Інститут народознавства, 2008. – 256 с.

191. Панченко А. А. Исследования в области народного православия. Деревенские святыни Северо-Запада России. – СПб., 1998. – 305 с.
192. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (у документах та матеріалах) / Упорядкув., передм., комент. М.П. Олійник. – Хмельницький: ХНУ, 2008. – 250 с.
193. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941 – 1945 рр.). Збірник документів і матеріалів / Упор.: В. Г. Абрамова, Г. В. Вітряна, І. В. Гарнага, І. І. Кириченко, Ц. М. Фірштейн., під ред. М. І. Мехеди. – Львів, Видавництво «Каменярь», 1969. – 416 с.
194. Поділля у Великій Вітчизняній Війні 1941-1945 років (Рекомендаційний бібліографічний список) – Хмельницький, 1983. – 16 с.
195. Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх, В. Г. Балущок, З. Є. Болтарович та ін. – К.: Вид-во НКЦ Доля, 1994. – 504 с.
196. Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Евфимий Сецинский; Автор вступ. ст. Анатолий Михайлович Трембицкий.-Біла Церква : Видавець Пшонківський О. В., – 2009. – XII. – 996 с.
197. Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області. – Вінниця, 2005. – 52 с.
198. Релігієзнавчий словник / За ред. А. Колодного і Б. Любовика. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
199. Релігія в духовному житті українського народу / Упор. А. Колодний та ін. – К.: Наукова думка, 1994. – 204 с.
200. Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки) / Ред. кол.: Тронько П.Г. (голова), Винокур І. С., Врублевська В. Б. та ін. – К.: Рідний край, 1991. – 492 с.; іл.
201. Рожко В. Чудотворні ікони Волині і Полісся: Історико-краєзнавчий нарис. – Луцьк: Медія, 2002. – 352 с.
202. Самойлович В.П. Українське народне житло (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / В. Самойлович. – Київ: «Наукова думка», 1972. – 56 с.
203. Семенова А. Почему плачут иконы: чудеса мироточения и обновления. – Санкт-Петербург: Невский проспект, 2002. – 128 с.

204. Сінкевич Н. Реліквії та чудотворні ікони Софії Київської. – К., 2011. – 94 с.; іл.
205. Сны Богородицы. Исследования по антропологии религии: Сб. ст. / Под. ред. Ж. В. Юрминой, А. А. Панченко, С. А. Штрыкова. – СПб., 2006. – 304 с.
206. Сумцов Н. Очерки истории южнорусских апокрифических сказаний и песен. – К., 1888. – 161 с.
207. Тлумачний словник української мови. Близько 20000 слів і словосполучень / укл. М.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Харків: Книжковий Клуб «Сімейного Дозвілля», 2010. – 608 с.
208. Україна. Путівник. 500 куточків, які варто відвідати. – Харків, 2011. – 416 с.
209. Українська етнологія. Навч. Посібник для студ. Вищ. Навч. Закладів. / Упоряд. Борисенко В.К. – К., 2007. – 400 с.
210. Филипович Л. О. Етнологія релігії: теоретичні проблеми, вітчизняна традиція осмислення. – К.: Світ Знань, 2000. – 333 с.
211. Христов Т.Т. Религиозный туризм: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
212. Чорі Ю. Все од Бога. Збірник легенд, переказів та оповідей про монастирі, церкви, каплиці, хрести, дзвони, віру, молитву, душу, Бога в Трійці Святій, Діву Марію, ангелів, апостолів святих, церковнослужителів та їх чудодійність, а також про хворобу й земну людську смерть. – Ужгород: ІВА ПРОФІ, 2005. – 216 с.
213. Чотирнадцять мандрівок Вінниччиною. – К.: Грані-Т, 2009. – 104 с.
214. Чудо на Юсафатовій долині / Вид. 5-те, перероб. та доповнене. – Шаргород, 2014. – 52 с.
215. Шевчук Л. Сакральна географія. Навч. пос. – Львів: Світ, 2000. – 160 с.

I.4. Рецензії

216. Баженова С.Е. Поділля: історико-краєзнавче дослідження / Автори: Артюх Л.Ф., Балушок В.Г., Болтарович З.Є. та ін. – Київ: Вид-во НКЦ «Доля», 1994. – 504 с., іл. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л.В. (відп. ред.), Баженова С.Е., Винокур І.С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 342-344.

217. Кукурудзяк М.Г. Цінний збірник з поділлязнавства // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л.В. (відп. ред.), Баженова С.Е., Винокур І.С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 347-348.

218. Станіславська Л.П. Л.В. Баженов. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія. (Наук. Ред. Г.Я. Сергієнко). – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с. // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. Науковий збірник / Ред. кол.: Баженов Л.В. (відп. ред.), Баженова С.Е., Винокур І.С. та ін. – Хмельницький: «Доля», 1995. – С. 349-351.

II. Джерела

II.1. Матеріали польових досліджень

219. Архівний рукописний фонд кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету. – Фонд, 49. – Папка, 1. – Одиниці збереження, 1-17. – Аркушів, 272. – Польові дослідження аспірантки кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Шудряк Наталії Олександрівни до теми «Святині та святі місця в духовній культурі українців Поділля». – Вінницька область.

220. Архівний рукописний фонд кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету. – Фонд, 49. – Папка, 2. – Одиниці збереження, 1-11. – Аркушів, 160. – Польові дослідження аспірантки кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Шудряк Наталії Олександрівни до теми

«Святині та святі місця в духовній культурі українців Поділля». – Хмельницька область.

221. Архівний рукописний фонд кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету. – Фонд, 49. – Папка, 3. – Одиниці збереження, 1-8. – Аркушів, 78. – Польові дослідження аспірантки кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Шудляк Наталії Олександрівни до теми «Святині та святі місця в духовній культурі українців Поділля». – Тернопільська область.

II.2. Газетні статті.

222. «Возложивше на Тя упование». У «Казанской» иконы ослепшая послушница вновь обрела зрение // Православна Вінниччина, 2013. – №2. – С. 12.

223. «Здавалось, небо – близько-близько» // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №6 (110). – С. 8.

224. «Калинівське чудо» перед судом // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №12(15 січня). – С. 3.

225. «Калинівське чудо» перед судом // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №9(11 січня). – С. 2.

226. «Сонце сходить і освітлює куполи». Історчна довідка про храм Різдва Пресвятої Богородиці с. Віножа Мурованокуриловецького району // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №6 (122). – С. 5.

227. «Техніка відновлення» ікон // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №44(23 лютого). – С. 3.

228. 125 років Церква шанує Барський образ / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №10 (126). – С. 1. (Вкладення)

229. 20 тисяч прочан на Юсафатовій долині / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №8 (124). – С. 1. (Вкладення)

230. 25 кілометрів – у славу Божу // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №7 (139). – С. 3, 8-9.

231. 5 червня – до Зіновенської ікони // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №5 (121). – С. 8.
232. Аркуша А. Православний туризм: паломники становляться миссионерами / А. Аркуша // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №11 (91). – С. 3.
233. Бабій В. Йде народ молитися, на хрест Божий подивитися, або ще раз про Калинівське чудо // Подоля. – [Б.м.], 1997. – 15 липня. – С. 1 – 2.
234. Бабій В. Спомин про Калинівське чудо // Прапор перемоги (газета Калинівської районної ради народних депутатів та райдержадміністрації Вінницької області). – [Б.м.], 1995. – 12 липня. – С. 4.
235. Барська ікона урочисто перенесена у скит / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №2 (106). – С. 1. (Вкладення)
236. Богданова М. Лядівський монастир: грані відродження / М. Богданова / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №4 (120). – С. 2. (Вкладення)
237. Богданова М. Монастир спускається в село / М. Богданова / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №4 (108). – С. 2. (Вкладення)
238. Богданова М. Полковой церкви в Могилеве-Подольском – 100 лет / М. Богданова // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №12 (104). – С. 5.
239. Богданова М. Старовинний дзвін Лядовського монастиря досі не знайдено / М. Богданова // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №10 (102). – С. 4.
240. Браїлівська ікона прийняла гостей / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №4 (120). – С. 1. (Вкладення)
241. В селе Крикливец мироточит ікона, отразившаяся на стекле // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №2 (82). – С. 2.
242. В Шевченково почили чудотворную Зиновинскую икону // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №6 (62). – С. 4.
243. Відновлено пам'ятний хрест у с. Ружку на місці колишнього Микулинецького монастиря / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №10 (114). – С. 2. (Вкладення)

244. Вільчинська О. Браїлівська чудотворна ікона пробула півроку з миротворцями у Косово / О. Вільчинська // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №1 (133). – С. 6.
245. Вільчинська О. Вірних покровителька / О. Вільчинська // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №4 (132). – С. 5.
246. Вільчинська О. За 8 днів – 360 кілометрів / О. Вільчинська // Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №9 (89). – С. 2. (Вкладення)
247. Вільчинська О. На Вінниччині преподобний Антоній прожив два роки / О. Вільчинська // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №1 (105). – С. 7.
248. Вінницю відвідали три святині / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №8 (113). – С. 1. (Вкладення)
249. Віряни під дощем пройшли хресним ходом через село // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №4 (136). – С. 5.
250. Воронин П. Калинівські «чудотворці» перед пролетарським судом // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №25, 27, 29. – С. 3.
251. Воронин П. Обслідування «Калинівського» хреста // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №39(17 лютого). – С. 3.
252. Всеподільський хресний хід: 20 тисяч прочан молились у Іосафатовій долині // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – №7 (54). – С. 3.
253. Герасименко О. Благодатна криничка / О. Герасименко // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – №5(20). – С. 4.
254. Герасименко О. Свято-Троїцький Браїлівський монастир / О. Герасименко // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – №7 (22). – С. 7.
255. Голинчинські «чудотворці» перед судом // Червоний край. – 1925. – №138-148. – С. 2.
256. Горофянюк І., Черніцька І. Святині Поділля / І. Горофянюк, І. Черніцька // Одигитрия. – Вінниця, 2001. – №1(6). – С. 8.
257. Гурмач С. Откуда бьет источник святой кринички? Рассказ священника / С. Гурмач // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – №1 (23). – С. 2.

258. Давидовський Н. Барський монастир: початок історії / Н. Давидовський // Православна Вінниччина. – 2016. – №8 (36). – С. 11.
259. Два свята у Браїлові / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №10 (126). – С. 1. (Вкладення)
260. Джерело води святої / Газета Хмельницької єпархії Української Православної Церкви // Благовіст Хмельниччини. Подільські єпархіальні відомості. – Липень 2004. – №7-8 (79-80). – С. 2.
261. До Калинівського хреста прийшов 15-тисячний хресний хід // Одигитрия. – Вінниця, 2008. – №7 (75). – С. 2.
262. Драган О. «Іванкова криниця» / О. Драган // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №7 (99). – С. 8.
263. Драган О. Аннопільське диво / О. Драган // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №6 (98). – С. 8.
264. Драган О. Таємниця отця Антонія / О. Драган // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №5 (97). – С. 8.
265. Єпархія відзначила річницю Калинівського чуда // Православна Вінниччина. – 2016. – №7 (35). – С. 1.
266. Завальнюк К. Диво з Розп'яттям 1923 року // Панорама. – Вінниця, 2003. №2(9869). – С.3.
267. Завальнюк К. Тайна Йосафатової долини // За Батьківщину (інформаційно-агітаційний тижневик). – Вінниця, 1999. – 24 грудня. – С. 11-12.
268. Загрійчук А. З висоти монастирської гори / А. Загрійчук // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – №1 (48). – С. 8.
269. Залецький І. Чудная икона из Йосафатовой Долины – в храме прп. Лаврентия Черниговского / И. Залецький // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – №7(29). – С. 4.
270. Залецький І. Йосафатова долина // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – №7 (22). – С. 2.
271. Залецький І. Йосафатова долина: Суд людський // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – №6 (21). – С. 4.

272. Залецький І. Йосафатова долина: Христа славете, хрести ставте // Одигитрия. – Вінниця, 2002. – №5 (20). – С. 4.
273. Залецький І. Йосафатова долина / І. Залецький // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – №6 (53). – С. 4-5.
274. Залецький І. Таємниця Йосафатової долини // Подольские епархиальные ведомости. – Вінниця, 2001.-№1 (19). – С. 3.
275. Залецький І. Таємниця Йосафатової долини // Подольские епархиальные ведомости. – Вінниця, 2004. – №2 (27).-С. 4.
276. Залізничники збудували каплицю / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №11 (115). – С. 2. (Вкладення)
277. Иродов А. Коханівському храму – 140 лет! / А. Иродов // Одигитрия. – Вінниця, 2008. – №12 (80). – С. 4.
278. Иродов А., Моцпан Р. Возрождение 300-летнего храма / А. Иродов, Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – №1 (23). – С. 3.
279. Іванишина М. Хресною ходою до «Струденця» / М. Іванишина // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №7 (111). – С. 8.
280. Йосафатова долина зібрала понад 30 тисяч прочан / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №8 (112). – С. 1. (Вкладення)
281. Калинівська чудасія // Червоне село. – 1923. – 8 серпня.
282. Калинівське чудо святкує 80-ліття // Панорама. – 2003. – 5 липня.
283. Калинівське чудо. Підготовлено Братством преподобного Нестора літописця // Православна газета. – Вінниця, 1998. – №9(49). – С. 4.
284. Калинівське чудо. Підготовлено Братством Преподобного Нестора літописця по благословінню Високопреосвященнішого Макарія, Архієпископа Вінницького і Могилів-Подільського// Панорама (обласна Вінницька газета). – Вінниця, 1998. – 8 липня (середа). – №53(9371). – С. 1.
285. Кіровські ікони відвідають кожне благочиння / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №3 (95). – С. 1. (Вкладення)

286. Коваль В. 1 липня у Шаргородському благочинні відбулася хресна хода з дітьми, благочинним, священиками та дорослими прихожанами / В. Коваль // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №7 (139). – С. 5.
287. Коломієць І. Хрест, що оберігає село / І. Коломієць // Подільська зоря. – 1998. – 27 листопада.
288. Лядівський монастир готується до свого 1000-літнього ювілею / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №12 (128). – С. 1. (Вкладення)
289. Лядівський монастир своє 1000-ліття відзначив урочистим богослужінням // Православна Вінниччина, 2013. – №1. – С. 3.
290. М. З-ць. Віра в чудеса розвіюється // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №2(3 січня). – С. 3.
291. Матінка Божа зцілює мене // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №11 (67). – С. 3.
292. Мельник С. Печуть просфори та керують трактором сестри Кременецького монастиря / С. Мельник // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №8 (124). – С. 5.
293. Мельничук С. На іконі Спасителя забарвилися квіти / С. Мельничук // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №7 (123). – С. 4.
294. Мельничук С. Треба тільки вірити... і молитись / С. Мельничук // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №11 (115). – С. 4.
295. Мельничук С. Храм небесного кольору / С. Мельничук // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №2 (118). – С. 5.
296. Молодь поставила в Іосафатовій долині 30 нових хрестів / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №6 (110). – С. 2. (Вкладення)
297. Мосапанко В. Калинівське чудо // Подільська зоря. – Вінниця, 1993. – 26 червня. С. 4.
298. Моцпан Р. «Барская» икона Богородицы. История чудотворного образа / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2008. – №11 (79). – С. 3.

299. Моцпан Р. «Страстная» икона из Комаргорода / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2008. – №3 (71). – С. 3.
300. Моцпан Р. «Таматургия Соколецкая» / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №3 (131). – С. 5.
301. Моцпан Р. «Ця ікона захищає тих, хто з Богом» / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №6 (122). – С. 5.
302. Моцпан Р. 80 років Калинівському чуду / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – №6 (28). – С. 2.
303. Моцпан Р. Бершадский монастырь: история разоренной обители / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2004. – №4 (34). – С. 4.
304. Моцпан Р. Величественные храмы Подолья / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2005. – №1 (40). – С. 2.
305. Моцпан Р. Возвращение Тывровской святыни / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №6 (62). – С. 4.
306. Моцпан Р. Греческий монастырь на Подолье / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – №8 (30). – С. 2.
307. Моцпан Р. Зиновинская икона Божией матери / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2005. – №6 (45). – С. 3.
308. Моцпан Р. Предание о подольских отшельниках с. Субочь / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2004. – №3 (33). – С. 4.
309. Моцпан Р. Пятничанский храм Рождества Богородицы / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2004. – №7 (37). – С. 2.
310. Моцпан Р. Святыни Тульчинской епархии / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – №7 (54). – С. 3.
311. Моцпан Р. Слобода-Шергородская: судьбы двух храмов / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – №7 (29). – С. 4.
312. Моцпан Р. Чудесное обретение. История Писаревской иконы Божией Матери / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2004. – №2 (32). – С. 4.
313. Моцпан Р. Чудотворная икона села Сугаки / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2005. – №8 (47). – С. 3.

314. Моцпан Р. Обуховская чудотворная икона Божией Матери / Р. Моцпан // Одигитрия. – Вінниця, 2005. – №3 (42). – С. 3.
315. На Юсафатовій долині майже 5000 хрестів / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №8 (100). – С. 1. (Вкладення)
316. На честь 90-річчя Калинівського чуда відбувся святковий концерт // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №6 (138). – С. 3.
317. Отчина Н. Фаворский свет Галайковского монастиря / Н. Отчина // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №6 (110). – С. 5.
318. Пасюк Б. Обитель святителя Николая в Шаргороді / Б. Пасюк // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – №4 (51). – С. 6.
319. Петльований П. Немирів отримав ікону «свого» святого / П. Петльований // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №5 (109). – С. 3.
320. Пиковский И. «Созижду церковь мою, и врата ада не одолеют ее!» К 10-летию основания Крестовоздвиженского храмового комплексу в г. Виннице / И. Пиковский // Одигитрия. – Вінниця, 2003. – №4 (26). – Спецвыпуск.
321. Подольскія Епархіальныя ведомости. – Каменец–Подольский, 1873. – №23. – С. 762.
322. Присуд над майстрами Калинівського «чуда» // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №24(31 січня). – С. 2.
323. Пучков В. про храм-ювіляр та ключик до серця / В. Пучков // Православна Вінниччина. – 2016. – №6 (34). – С. 11.
324. Радуйся, Владичице Зіновинська // Православна Вінниччина. – 2016. – №6 (34). – С. 1.
325. Радуйся, похвало Браїлівська! / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №10 (114). – С. 1. (Вкладення)
326. Розман В. Калинівському чуду – 85! / В. Розман // Одигитрия. – Вінниця, 2008. – №6 (74). – С. 1, 3.
327. Рудаков Р. Христо-Рождественский собор г. Тульчина / Р. Рудаков // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №12 (68). – С. 7.

328. Свято Браїлово-Ченстоховської ікони Божої Матері // Православна Вінниччина. – 2016. – №3 (31). – С. 1.
329. Тисячі прочан прийшли на Юсафатову долину // Православна Вінниччина. – 2016. – №8 (36). – С. 1.
330. У «Долині хрестів» збудують скит / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №9 (89). – С. 1. (Вкладення)
331. У Барському скиту вшанували головну святиню обителі / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №10 (114). – С. 1. (Вкладення)
332. У Ладижині відновлять Успенський храм // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №7 (123). – С. 6.
333. У Лядівському монастирі – престольне свято / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №9 (125). – С. 1. (Вкладення)
334. У Спасо-Преображенському кафедральному соборі зустріли святині Лядівського монастиря // Одигитрия. – Вінниця, 2013. – №9 (141). – С. 2.
335. У Шевченковому вшанували Турковицьку ікону / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2012. – №7 (123). – С. 1. (Вкладення)
336. Унікальний храм освячено у Лемешківці / Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №10 (114). – С. 1. (Вкладення)
337. Урочисте богослужіння біля цілющого джерела // Православна Вінниччина. – 2016. – №6 (34). – С. 5.
338. Хресний хід у Юсафатову долину / Прес-служба Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №8 (64). – С. 5.
339. Цікаві «виклики» // Вісти ВУЦВК. – Харків, 1924. – №44(23 лютого). – С. 3.

340. Червінчук І. Історія і сучасність Галайківського монастиря / І. Червінчук // Одигитрия. – Вінниця, 2008. – №1 (69). – С. 6.
341. Что там, в Довгополовке // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №4 (84). – С. 5.
342. Чуб Е. Немировский Свято-Троицкий женский монастырь / Е. Чуб // Одигитрия. – Вінниця, 2001. – №3(8). – С. 2.
343. Шарун А. Святині Поділля / А. Шарун // Одигитрия. – Вінниця, 2001. – №2(7). – С. 8.
344. Эпидемия чудес // Рабоче-крестьянская газета. – 1923. – №93.
345. Яворський П. Криничка Святого Вознесіння / П. Яворський // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №5 (85). – С. 4.
346. Як я зцілилася біля «Всемилоствійшої» ікони Богоматері // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №6 (98). – С. 6.
347. Янковая И. На иконе Христа Спасителя проступил лик Богородицы / И. Янковая // Одигитрия. – Вінниця, 2007. – №9 (65). – С. 2.
348. Ярошинська І. «Відроджувати монастир допомагала сама Богородиця». Браїлівський жіночий монастир відзначає 20-річчя свого відродження / І. Ярошинська // Одигитрия. – Вінниця, 2009. – №9 (89). – С. 5.
349. Ярошинська І. Для Барської ікони збудували обитель / І. Ярошинська // Одигитрия. – Вінниця, 2011. – №2 (106). – С. 5.
350. Ярошинська І. Несподівані відкриття на Вінниччині зробила знімальна група «Православної енциклопедії» з Москви / І. Ярошинська // Новини Вінницької єпархії // Одигитрия. – Вінниця, 2010. – №5 (97). – С. 1. (Вкладення)
351. Ярошинська І. Спалили церкву в Шевченково, але чудотворний образ Зиновинської Божої Матері зберігся / І. Ярошинська // Одигитрия. – Вінниця, 2006. – №9 (56). – С. 3.

II.3. Internet-ресурси:

352. Адамчук Н. На яблуні – образ Божої Матері [Електронний ресурс] / Н. Адамчук. – Режим доступу до ресурсу: <http://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/regions/rivne/13453/>

353. Атаман Л. В. Найвідоміші духовні (сакральні) об'єкти у розрізі сакральних просторів Вінницької області [Електронний ресурс] / Л. Атаман. – Режим доступу до ресурсу: <http://geopolitika.crimea.edu/arhiv/2014/tom10-v-2/074atam.pdf>

354. Благодатне джерело Чудотворної ікони Божої Матері «Всецариця» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-235>

355. Боднар В. Недалеко від Вінниці є джерело, яке викликає дощ [Електронний ресурс] / В. Боднар. – Режим доступу до ресурсу: <http://vlasno.info/spetsproekti/2/tourism/item/12604-nedaleko-vid-vinnytysi-i-e-dzherelo-i-ake-vyklykaie-doshch>

356. Божа гора – святиня у тіні Почаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://houseofgod.at.ua/publ/bozha_gora_svjatinja_u_tini_rochaeva/1-1-0-2

357. Бондаренко Г. Народна релігійність українців в умовах соціальних змін кінця ХХ – початку ХХІ століття [Електронний ресурс] / Г. Бондаренко // Народна творчість та етнологія. – 2014. – № 3. – С. 21-29. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTE_2014_3_5

358. Браїлівський Свято-Троїцький жіночий монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/monastiri/brailovskij/>

359. Буцацька Єпархія Української Греко-Католицької Церкви: Відпустові місця [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.buchacheparchy.org.ua/vidpustovi-miscja/139.html>

360. В Івано-Франківську з'явилася Матір Божа. Люди кажуть, що це чудо [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://firtka.if.ua/?action=show&id=51240>

361. В Літині є цілюще джерело, яке рятує не лише від хвороб, а й від спеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.myvin.com.ua/ua/news/region/43877.html>

362. В Стрию об'явилась Матінка Божа [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://provse.te.ua/2015/09/v-stryyu-obyavylas-matinka-bozha-foto-video/>

363. Варламов Л. Свято-Усекновенский Лядовский скальный монастыр [Електронний ресурс] / Л. Варламов. – Режим доступу до ресурсу: <http://mmet.livejournal.com/36883.html>

364. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – К.: "Перун", 2005. – Режим доступу до ресурсу: http://ukrainian_explanatory.academic.ru/161474/святиня

365. Визначні місця Калинівщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.vin.gov.ua/web/rda/kalina_rda.nsf/webgr_view/GrF2CAN?OpenDocument&count=5&RestrictToCategory=GrF2CAN

366. Вільчинська О. У Крижополі Божу Матір на зрізі горіха бачать усі [Електронний ресурс] / О. Вільчинська. – Режим доступу до ресурсу: http://maria-drug.at.ua/publ/u_krizhopoli_bozhu_matir_na_zrizi_gorikha_bachat_usi/2-1-0-188

367. Вінничина. Буша. Гайдамацький яр [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://samsobi.com.ua/index.php/ukraina/nature/238-busha-gaidamatskii-iar>

368. Воду з Чопової криниці вважають цілющою [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/vinnitsa-newspaper/_vodu-z-copovoyi-krinici-vvazhayut-cilyuschoyu/229944

369. Волинь: на шкільному каштані з'явився образ Богородиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ogo.ua/articles/view/2015-04-29/61915.html>

370. Волинянин розпиляв старий клен – і побачив хрест [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.volynnews.com/news/rest/volnyanyn_rozpylyav_staryu_klen__i_pobachyv_khrest/

371. Волосацька Н. Після удару блискавки на дереві проступило зображення Богородиці [Електронний ресурс] / Н. Волосацька.-Режим доступу до ресурсу: <http://tsn.ua/tsikavinki/pislya-udaru-bliskavki-na-derevi-prostupilo-zobrazhennya-bogorodici-285217.html>

372. Головчинецький Свято-Преображенський жіночий монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://migraciya.com.ua/news/other/ua-statues-ukraine/>

373. Де «зарвав» ченця чудесний сон [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/1205/161/42780/>

374. Десять святих місць в Україні, які варто відвідати кожному християнину [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.credo-ua.org/2013/11/106043>

375. Джерело «Всецариці» у церкві Св. Покрови м. Чорткова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.sv-pokrova.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=193:-lr-----&catid=1:latest-news&Itemid=1

376. Джерело Св.Анни і джерело Св.Миколая [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://mskifa.narod.ru/djerela.html>

377. Джерело святої Анни [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://houseofgod.at.ua/publ/dzherelo_svjatoji_anni/1-1-0-3

378. Джерело святої праведної Анни – з водою [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://rivne.church.ua/2016/01/18/dzherelo-svjatoji-pravednoji-anni-z-vodoju/>

379. До джерела святої Анни [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://galsite.at.ua/publ/do_dzherela_svjatoji_anni/2-1-0-395
380. Єфремов С. Історія українського письменства [Електронний ресурс] / С.Єфремов. – Електронна бібліотека української літератури КІУС. – С. 3. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrcenter.com/!FilesRepository/Literature%5C_Upload3/8a2741a5-70bd-4b1f-833a-4c54e3a0a27e.pdf
381. Жарких М.І. Храми Поділля [Електронний ресурс] / М.І. Жарких. – Режим доступу до ресурсу: http://www.myslenedrevo.com.ua/cds/cd_xp.html
382. Животворне джерело «Криничка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-232>
383. Жіночий монастир на честь ікони Божої Матері «Барська» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/monastiri/barskiy/>
384. Жіночий Свято-Троїцький монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://houseofgod.at.ua/publ/zhinochij_svjato_trojickij_monastir/1-1-0-8
385. Жужа К. Зцілювались від хвороб, черниці збудували біля джерела монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_18178.html
386. З'явився лик Ісуса Христа [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/ukraine-newspaper/_zyavivsya-lik-isusa-hrista-/262785
387. Замки та храми України. Сатанівська Слобідка [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.castles.com.ua/satan.html>
388. Замки та храми України. Манявський скит [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://castles.com.ua/maniava.html>
389. Зарваницький духовний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.yl.edu.te.ua/?page_id=6007

390. Зарваниця – український Лурд (Люрд) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/zarvanytsya-ukrajinskyj-lurd-lyurd/>
391. Зарваниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://houseofgod.at.ua/publ/zarvanicja/1-1-0-5>
392. Застереження чи віра? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.blitz.if.ua/Публікації/zasterezhennya-chy-vira.html>
393. Захарчук Т. Підземні «аптеки» Хмельниччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_593.html.
394. Зиновинская чудотворная икона Божией Матери [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://palomnik.vn.ua/zinovinskaia-chudotvornaja-ikona-bozhiej-materi.html>
395. Из цикла статті про Почаїв. Джерело святої Анни [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://angatravel.com.ua/ua/pochaev-istochnik-svyatoy-anny.html>
396. Іоанно-Богословський Лемешківський монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/monastiri/lemeshivskij/>
397. Йосафатова долина – долина хрестів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://houseofgod.at.ua/publ/josafatova_dolina_dolina_khrestiv/1-1-0-10
398. Калинівське чудо – кровоточиве розп'яття [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://arhiv.orthodoxy.org.ua/uk/nevydumannye_istorii/2008/07/18/17443.html
399. Квич Л. М. З історії Марійського духовного центру Зарваниця [Електронний ресурс] / Л. М. Квич // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Історичне релігієзнавство. – 2011. – Вип. 5. – С. 120. – Режим доступу до ресурсу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2011_5_13

400. Кльоц О. Збручанська Жива водиця [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.nashgorodok.km.ua/index.php/chudesahorodochchyny/426-zbruchanska-zhyva-vodytsia>.

401. Кобзар О. Що говорять люди про лик Божий на дереві [Електронний ресурс] / О. Кобзар // Трудова слава. – 12 листопада 2015 р. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.trudslava.org.ua/?p=3693>.

402. Коваль Т. На Рівненщині знову побачили Богородицю на зрізі дерева [Електронний ресурс] / Т. Коваль. – Режим доступу до ресурсу: <http://ogo.ua/articles/view/2011-03-30/27470.html>

403. Ковальчук С. І., Любінська Л. Г., Сорочан Ю. К. Водні багатства Хмельниччини [Електронний ресурс] / С. Ковальчук, Л. Люблінська, Ю. Сорочан. – Хмельницький, 2000. – Режим доступу до ресурсу: http://tovtry.km.ua/en/history/voda_hmel/all_book.html.

404. Купальні Св. Анни. Церква св. Праведної Ганни [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://wanders.com.ua/7-kupalni-sv-anni.html>

405. Кучерява В. Бердичівські паломники побачили Божественне Чудо: у церкві на Вінниччині миро точать ікони [Електронний ресурс] / К. Кучерява. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.trkvik.tv/posts/berdychivski-palomnyky-pobachyly-bozhestvenne-chudo-u-tserkvi-na-vinnychyni-myrotochat-ikony>

406. Лікувальне джерело Студенець [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://vn.20minut.ua/Vid-Chytachiv/likuvalne-dzherelo-studenets-10224101.html>

407. Липа К. Язловець // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наук. думка, 2013. — Т. 10: Т — Я. — С. 729—730.

408. Лядовский Свято-Усекновенский скальный монастыр [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://palomnik.vn.ua/ljadavskij-svjato-useknovenskij-skalnij-monastir.html>

409. Лядовский Свято-Усекновенский скальный монастыр [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.orthodoxy.com.ua/monastery.html>

410. Лядовский скальный монастыр отмечает юбилей [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://vz.ua/publication/11456-lyadovskii-skalnyi-monastyr-otmechaet-yubilei>

411. Лядовский Усекновенский скальный мужской монастыр [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/index.php?l=1&o=3379>

412. Марійський духовний центр у Зарванці [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.tze.org.ua/svjatyni/mariiskyi-dukhovnyi-tsentr-u-zarvanytsi.html>

413. Минеральные источники Хмельницкой области [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.minvoda.com/mineralnie-istochniki-ukraini/mineralnie-istochniki-hmelnitskoj-oblasti>.

414. Мовчан А. На Городоччині виявили ще одне джерело з мінеральною водою [Электронный ресурс] / А. Мовчан. – Режим доступа до ресурсу: http://ye.ua/news/news_22955.html.

415. На дереві з'явився образ Матері Божої [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.0352.ua/news/164858>

416. На Збаражчині з'явився образ Божої Матері [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.0352.ua/news/176556>

417. На Ивано-Франковщине на дереве появился образ Божьей Матери [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://ua-reporter.com/novosti/61413>

418. На Львівщині моляться перед склопакетом, бо селяни побачили в ньому образ Божої Матері [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://press-centr.com/ua/news/Na-Lvivshchini-molyatsya-pered-sklopaketom-bo-selyani-pobachili-na-nomu-obraz-Bozho-Materi->

419. На Полтавщині лик Богородиці з'явився на груше, а под Львовом — на пне [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/Na-Poltavshchine-lik-Bogorodicy-poyavilsya-na-grushe-a-pod-Lvovom-na-pne.html>

420. На столетнем дереве в Хойникском районе проступил "лик Богородицы" [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.tut.by/kaleidoscope/289238.html>

421. На Хмельниччині виявили джерело з лікувальною водою [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://khm.depo.ua/ukr/khm/na-hmelnichchini-viyavili-dzherelo-z-likuva-inoyvodoyu-na-15122015103900>.

422. На Хмельниччині є джерело, водою якого лікуються від варикозу [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_5216.html.

423. На Чернігівщині на дереві проявилася ікона Божої Матері [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://tsn.ua/ukrayina/na-chernigivshchini-na-derevi-proyavilasya-ikona-bozhoyi-materi.html>

424. Немирівський монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/70106_nemirovskiy-monastyr.htm

425. Нікітін О. Благодатна сила Дем'янкевецького джерела [Електронний ресурс] / О. Нікітін. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_6039.html.

426. Новоушиччина туристична [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://bibliotekanu.jimdo.com>.

427. Олійник І. Журналісти замовили спеціалістам аналіз води, щоб дізнатись чи можна хмельницьку воду пити з-під крана? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_4597.html.
428. Онишківці (Купальні Св. Анни) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://podoroziab.org.ua/uk/rv/onyshkivci.html>
429. Паломницький тур по святих місцях Західної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://nika.km.ua/turi-po-ukran/palomnickii-tur-po-svyatim-mscyam-zahdno-ukrani.html>
430. Печера самітника, Нирків [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/68377_peschera-otshelnika.htm
431. Подорож святими, сакральними місцями західної України м. Кременець (Тернопільської області) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://karpaty-ua.org.ua/kremenec.htm>
432. Подорож святими, сакральними місцями західної України: с. Зарваниця (Теребовлянського району Тернопільської області) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://karpaty-ua.org.ua/zarvanysa.htm>
433. Подорож святими, сакральними місцями західної України: смт Почаїв (Кременецького району Тернопільської області) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://karpaty-ua.org.ua/pchaev.htm>
434. Полюхович Д. Повернення віри. Ченці відроджують середньовічну перлину Поділля [Електронний ресурс] / Д. Полюхович // День. — 2003. — 30 серпня. – Режим доступу до ресурсу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/povernennya-viri>
435. Понятишин Н. Буша — стародавня Антаварія, місто кам'яних легенд (фото) [Електронний ресурс] / Н. Понятишин. – Режим доступу до ресурсу: <http://svviti.com.ua/nature/26321>
436. Почаївська лавра [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://houseofgod.at.ua/publ/pochajivska_lavra/1-1-0-1

437. Прощі в Почаїв [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://proscha.in.ua/index.php/svyatmscy/venueevents/9-Pochayiv>
438. Прощі в с. Зарваниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://proscha.in.ua/index.php/svyatmscy/venueevents/5-Zarvanytsya>
439. Прощі в Улашківці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://proscha.in.ua/index.php/svyatmscy/venueevents/17-Ulashkivtsi>
440. Розман В Калинівське чудо [Електронний ресурс] / В. Розман.– Режим доступу до ресурсу: <http://orthodox.vinnica.ua/index.php?o=8755&l=1>
441. Рукомишські печери [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/68461_rukomyshskie-peschery.htm
442. Сакральні об'єкти Вінниччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ito.vspu.net/ENK/2011-2012/kompleks_new_magistru/rob_styd/2013/Gnatushuna/page-4.html
443. Санаторій «Медобори» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.medobory.com.ua/publication.html#2>
444. Сарахан Т. Воду з Чопової криниці вважають цілющою [Електронний ресурс] / Т. Сарахан. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/vinnitsa-newspaper/_vodu-z-copovoyi-krinici-vvazhayut-silyuschoyu/229944
445. Свята цілюща вода Острівського джерела [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-234>
446. Святе джерело Свято-Духівського скиту [Електронний ресурс]. – Режим дступу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-229>
447. Святе цілюще джерело Божої гори [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-230>
448. Святе цілюще джерело Віри, Надії, Любові та матері Софії [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-62>

449. Святе цілюще джерело Зарваниці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-233>
450. Святе цілюще джерело Миколая Чудотворця, або «Чопова криниці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-63>
451. Святе цілюще джерело прп. Антонія Печерського [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-64>
452. Святі місця в Україні, які обов'язково варто відвідати [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ridna.ua/2014/09/svyati-mistsya-v-ukrajini-yaki-obovyazkovo-varto-vidvidaty/>
453. Святі місця України. Зарваниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://razom.media/zarvanysya/>
454. Святі місця України. Собор Зарваницької Матері Божої [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://migraciya.com.ua/news/other/ua-holy-places-ukraine-cathedral-of-our-lady-zarvanytsya/>
455. Святі місця України: ТОП-7 найвеличніших католицьких храмів [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://travel.tochka.net/ua/10269-svyaty-mesta-ukrainy-top-7-velichayshikh-katolicheskikh-khramov/>
456. Свято в Загаєцькій обителі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://ternopil.church.ua/2016/09/05/svyato-v-zagajekij-obiteli-foto/>
457. Свято-Духов скит [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pochaev.org.ua/?pid=1208>
458. Свято-Троїцький Іонинський монастир [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://iona.kiev.ua/monastery.php>

459. Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир XI століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://houseofgod.at.ua/publ/svjato_usiknovenskij_skelnij_cholovichij_monastir_xi_stolittja/1-1-0-9

460. Свято-Усікновенський скельний чоловічий монастир XI століття, Вінницька обл., Могилів-Подільський р-н, с. Лядова [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://migraciya.com.ua/news/other/ua-st-usiknovenskyu-rock-monastery-xi-century-vinnitsa-region-mogilev-podolsky-district-p-liadova/>

461. Свято-Успенська Почаївська лавра [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://migraciya.com.ua/news/other/ua-rochaiv-laura/>

462. Свято-Феодорівський чоловічий монастир лавра [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://feodor-monastyr.com.ua/index.php/history>

463. Семенюк Д. Чудотворні ікони Хмельниччини: історико-релігійнознавчий аспект [Електронний ресурс] / Д. Семенюк. – Режим доступу до ресурсу: <http://mij-kraj.com.ua/krinitsya-duhovnosti/chudotvorni-ikony-khmelnychchynu-istoryko-relihiieznavchyi-aspekt>

464. Сила води і молитви [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://risu.org.ua/ua/relig_tourism/religious_region/30153/

465. Скальний монастир Лядова, место силы [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://moji.com.ua/item/lyadova>

466. Таємниці одного монастиря [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_4623.html.

467. У Загаєцькому чоловічому монастирі на Тернопільщині відзначили день місцевошанованої чудотворної ікони Богородиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://news.church.ua/2016/09/06/u-zagajckomu-cholovichomu-monastiri-na->

ternopilshhini-vidznachili-den-miscevoshanovanoji-chudotvornoji-ikoni-bogorodici/

468. У Полтавській області на зрізі дерева проявився образ Богородиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://svitlo.ucoz.ua/news/2009-05-27-7>

469. У с. Лішня постане духовний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://cerkva.te.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=248&Itemid=2

470. У сусідів можна оглянути понад 30 замків і цілющих джерел [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://molbuk.ua/vnomer/suspilstvo/20184-u-susidiv-mozhna-ogljjanuti-ponad-30-zamkiv-i.html>

471. У Хмельницькій області на зрізі дерева виник лик Христа [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://krasyliv.com.ua/khmelnitskyi/6209-u-xmelnickij-oblasti-na-zrizi-dereva-vinik-lik.html>

472. У Чорткові зявилося цілюще джерело [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://te.20minut.ua/Podii/u-chortkovi-zyavilosyatsilyusche-dzherelo-592.html>

473. Ураїнка три роки приховувала образ Ісуса на дереві [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://expres.ua/news/2012/02/04/59562-ukrayinka-try-roky-pryhovuvala-obraz-isusa-derevi>

474. Флоренський П. Иконостас [Електронний ресурс] / П. Флоренський. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.vehi.net/florensky/ikonost.html>

475. Храм Архистратига Михаїла в Городку на Тернопільщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/hram-arhystratyha-myhajila-v-horodku-na-ternopilschyni/>

476. Храм Преображення Господнього у Зборові [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/hram-preobrazhennya-hospodnoho-u-zborovi/>
477. Храм Святої Тройці в Бережанах [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/hram-svyatoji-trijtsi-v-berezhanah/>
478. Целебный источник в с. Яблунька, Литинского района [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://palomnik.vn.ua/celebnyj-istochnik-v-s-jablunovka-litinskogo-raiona.html>
479. Церква Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії у Буцневі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/tserkva-neporochnoho-zachattya-presvyatoji-divy-mariji-u-butsnevi/>
480. Церква Різдва Пресвятої Богородиці у Вовківцях [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://pilgrimage.in.ua/tserkva-rizdva-presvyatoji-bohorodytsi-u-vovkivtsyah/>
481. Цілюща вода зі Стопи Богородиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-228>
482. Цілюще джерело «Козацька криниця» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-227>
483. Цілюще джерело еліксиру молодості [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-67>
484. Цілюще джерело святої праведної Ганни [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-238>
485. Цілющі джерела санаторію «Медобори» [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-231>
486. Цілющі джерела України: куди вирушити на оздоровлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://ua.igotoworld.com/ua/article/410_celebnye-istochniki-ukrainy-kuda-otpravitysja-na-ozdorovlenie.htm

487. Цілющі джерела Хмельниччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-248>.

488. Червінчук І. На дереві Віри Данько проявився образ Богоматері [Електронний ресурс] / І. Червінчук. – Режим доступу до ресурсу: http://gazeta.ua/articles/people-newspaper/_na-derevi-viri-danko-proyavivsya-obraz-bogomateri/290042

489. Чи справжнє диво у Довгополівці – вирішить єпархіальна комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mobus.com/vinnitsa/170107.html>

490. Чудо на Прикарпатті на дверях будинку, де колись відспівували покійних, з'явився лик Христа [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://svitlo.ucoz.ua/news/chudo_na_prikarpatti_na_dverjakh_budinku_de_kolis_vidspivuvali_pokijnikh_zjavivsja_lik_khrista_foto/2009-12-09-67

491. Чудодійне джерело [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.regina.ua/13.26.0.0.1.0.phtml>

492. Чудотворне джерело с. Давидківці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-236>

493. Чудотворне джерело с. Криволука [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://a-starosta.narod.ru/index/0-237>

494. Шандовська Л. Знайти замуроване джерело і збудувати на тому місці храм допомогла Матір Божа [Електронний ресурс] / Л. Шандовська. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_4449.html.

495. Шкребтієнко О. На Київщині з'явився на дереві Святий образ [Електронний ресурс] / О. Шкребтієнко. – Режим доступу до ресурсу: <http://visnik-press.com.ua/?p=44221>

496. Шмуригін О. Відпуст у с. Криволуки з нагоди 50-ї річниці явлення Пресвятої Богородиці [Електронний ресурс] / О. Шмуригін. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.cerkva.info/news/visti/2562-terebovlyanskaeparhiyanovyny16072012.html?fontstyle=f-larger>

497. Щегельська О. Їдете відпочивати на Дністер? Посмакуйте «Боржомі» у Браїлівці [Електронний ресурс] / О. Щегельська. – Режим доступу до ресурсу: http://ye.ua/news/news_25125.html.

498. Як на Тернопільщині з'явилася Божа Матір на зрізі дерева? [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.0352.ua/article/369548>

ДОДАТКИ

Додаток А. Зразок питальника.

Анкета на тему «Святині та «святі місця» в духовній культурі українців Поділля»

Дата запису _____

Місце запису _____

Хто здійснює запис _____

ПІБ інформатора _____

Коли і де народився(лась) _____

Національність _____

Релігійна приналежність _____

Рід зайнятості(професія) _____

1. Чи віруюча Ви людина?
2. На Вашу думку, що таке святиня?
3. На Вашу думку, що таке «Святе місце»?
4. Чи є такі місця/об'єкти у Вашому селі/містечку, або за їх межами?
5. Якщо є, то чому їх такими вважають?
6. Чи існує легенда або переказ пов'язаний з цим місцем/об'єктом?
7. Кому вона присвячена?
8. Чи давня це пам'ятка?
9. Чи багато людей про неї знають, скільки відвідує?
10. Як часто Ви та Ваші близькі відвідуєте це місце?
11. З чим це пов'язано(за потреби, на свято)?
12. Чи дотримуєтесь Ви певних правил перед походом до цього місця (постування, молитва, певний тип одягу – спідниця, хустка, новий одяг)?
13. Чи приносять щось з собою до цього місця (рушники, ікони, квіти, їжу)?
14. Чи відомі у Вашому селі/містечку, або за їх межами випадки зцілення біля цього місця?
15. Хто доглядає за пам'яткою?
16. Чи бували Ви у паломницьких поїздках? Куди саме? Чому саме в це місце?
17. Чи відбувалися з Вами чи Вашими близькими, знайомими чудеса – зцілення від чудотворних ікон, мощей, святих джерел та ін.?
18. Чи відбуваються там богослужіння?
19. Як взагалі у Вашому селі/містечку священик ставиться до таких місць (підтримує, заохочує, засуджує, забороняє, ніяк не ставиться)?
20. Якщо підтримує, то чи приходить він сам сюди, як поводитьсья?
21. Яку роль, на Вашу думку, мають відігравати святині та святі місця в житті кожної людини?

Додаток Б. Зразок відповідей на питання анкети.

Анкета на тему

«Святині та «святі місця» в духовній культурі українців Поділля»

Дата запису: 13.11.2015

Місце запису: Село Сумівка Бершадський район Вінницька область

Хто здійснює запис: Шудляк Наталія Олександрівна, аспірант, 2-го року навчання, історичний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПІБ інформатора: Сокур Людмила Олександрівна

Коли і де народився(лась): 2.08.1994 р.н., село Сумівка Бершадського району Вінницької області

Національність: українка

Релігійна приналежність: православ'я

Рід зайнятості(професія): декретна відпустка

1. Чи віруюча Ви людина? Так.
2. На Вашу думку, що таке святиня? Місце де люди можуть помолитися Богу, вилити свою душу, знайти розраду та заспокоєння.
3. На Вашу думку, що таке «Святе місце»? Церква чи монастир у якому є якісь моці святих, куди люди їдуть на певний час помолитися, обов'язково, хоч раз в житті треба поїхати. Монастир у якому є якісь моці святих, куди люди їдуть на певний час помолитися, потрібно відвідати, щоб душа відпочила та набралася духовної енергії. Я вірю, що у монастирях вона особлива.
4. Чи є такі місця/об'єкти у Вашому селі/містечку? Так, є. Має назву «Божі ножки».
5. Якщо є, то чому їх такими вважають? Кажуть, що там стояла Матір Божа.
6. Чи існує легенда або переказ пов'язаний з цим місцем/об'єктом? Так, існує. За легендою там стояла Матір Божа та захищала наше село, його мали спалити. Тоді як небезпека пройшла, один із чоловіків підійшов до неї і запитав де будувати церкву, вона показала йому рукою, тепер на тому місці церква.
7. Кому вона присвячена? Божій матері.
8. Чи давня це пам'ятка? Дуже давня. Кажуть, ще від хрещення Русі.
9. Чи багато людей про неї знають, скільки відвідує? Багато. З області приїзять. 10 серпня там ведуть відправу владики і приїжджає багато людей туди помолитись, йдуть хресною дорогою.
10. Як часто Ви та Ваші близькі відвідуєте це місце? Раз на рік, буває частіше. Хто приїздить до нас в гості обов'язково ведемо туди, там молимося

та просимо Божого благословення. А ще старі люди кажуть, що там можна загадувати бажання і воно збудеться.

11. З чим це пов'язано(за потреби, на свято)? Частіше на свято святого місця.

12. Чи дотримуєтесь Ви певних правил перед походом до цього місця (постування, молитва, певний тип одягу – спідниця, хустка, новий одяг)? Ні. Це місце розташоване на скалі.

13. Чи приносять щось з собою до цього місця (рушники, ікони, квіти, їжу)? Квіти.

14. Чи відомі у Вашому селі/містечку випадки зцілення біля цього місця? На жаль я не чула.

15. Хто доглядає за пам'яткою? Настоятель місцевої церква та всі не байдужі люди.

16. Чи бували Ви у паломницьких поїздках? Куди саме? Чому саме в це місце? Ні.

17. Чи відбувалися з Вами чи Вашими близькими, знайомими чудеса – зцілення від чудотворних ікон, мощей, святих джерел та ін.? Які саме? Так, був випадок у моєї подруги, за життєвих обставин їй довелось зробити аборт, після через деякий час вона вийшла заміж, дуже не погано, а завагітніти уже не виходило, дуже довго вона лікувалась, пішло багато грошей..а в неї є бабуся, якій уже майже 80 років, вона їй сказала піди до церкви помолись, висповідайся, вона так і зробила..їздила скрізь і в Ізраїль, і в Україні по святих місцях, але все було марно..тоді вона вирішила поїхати на пару днів у Почаїв, там молилась, дала жертву на монастир, висповідалась, так би мовити вилила душу, тоді їй батюшка сказав, що все в тебе буде добре, коли будеш їхати додому, заїдь на озеро св.Анни і там з молитвою окунись..через 3 місяці після цього вона завагітніла, вагітність була важкою, вона часто лежала в лікарні, але разом з тим на декілька хвилин і в цервку забігала..і от 2 місяці назад вона народила чудову дівчинку Надію, назвала так оскільки завжди мала надію на те, що завагітніє.

18. Чи відбуваються там богослужіння? Так, відбуваються.

19. Як взагалі у Вашому селі/містечку священника ставиться до таких місць (підтримує, захоочує, засуджує, забороняє, ніяк не ставиться)? Заохочує.

20. Якщо підтримує, то чи приходять він сам сюди, як поводитьсь? Так, приходять та веде відправи і сам.

21. Яку роль мають відігравати святині та святі місця в житті кожної людини? Думаю, цю роль кожна людина має вирішити особисто для себе.

Додаток В. Фото.

Назва і пояснення	«Вікнина» – криниця, яку селяни вважають святим місцем
Населений пункт	Село Глинське Бершадського району Вінницької області
Дата фотографування	Червень 2012 року.
Світлина	Прудивуса Сергія Вікторовича.

Назва і пояснення	Римсько-католицька церква Воздвиження Всечесного Хреста з поклінним дерев'яним хрестом
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	25.12.2016 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Пам'ятник ліквідаторам та постраждалим Крижопільщини від наслідків аварії на ЧАЕС. Приклад сучасного святого місця.
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	25.12.2016 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Новий пам'ятник, які деякі жителі селища вважають святим місцем. Встановлений після подій Революції гідності.
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області.
Дата фотографування	25.12.2016 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Пам'ятник жертвам голодомору. Вважається жителями селища святим місцем
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	25.12.2016 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Хрест встановлений на місці майбутньої церкви
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	20.11.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Поклонний хрест біля Свято-Дмитрівського храму
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	20.11.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Комплекс із кам'яним придорожнім хрестом на бетонному цоколі зі сходами: кам'яний побілений хрест витесаний з піщаника, прикрашений штучними квітами та хустками, невеликий паркан. Хрест латинський однораменний
Населений пункт	С. Городківка Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	30.01.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Дерев'яний хрест, встановлений на кам'яну основу, прикрашений хусткою та штучними квітами. Для часткового збереження деревини від впливу опадів, зверху прилаштовано дашок із оцинкованої бляхи. Хрест латинський однорамений
Населений пункт	Село Жабокрич Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	01.02.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Пам'ятний хрест у комплексі пам'ятника загиблим у роки Другої світової війни. Прикрашений вінками із штучних квітів. Хрест латинський однораменний
Населений пункт	Село Тернівка Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	02.02.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Хрест поклонний, встановлений біля в'їзду у село, дерев'яний пофарбований та перев'язаний хусткою. Хрест латинський однораменний
Населений пункт	Село Жабокрич Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	01.02.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Хрести у Іосафатовій долині
Населений пункт	Село Голинчинці Шаргородського району Вінницької області
Дата фотографування	29.08.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Каплиця Святого Рівноапостольного князя Володимира
Населений пункт	Смт Вапнярка Томашпільського району Вінницької області
Дата фотографування	28.01.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Комплекс з придорожнім хрестом: бетонна основа, розп'яття Ісуса, невеликий паркан, квітники для живих квітів, рушники, різнокольорові стрічки, штучні квіти. Хрест латинський трираменний
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	04.02.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Дерев'яний хрест, вкопаний у землю, прикрашений рушником та хусткою. Хрест латинський трираменний, встановлений біля в'їзду у село
Населений пункт	Село Голубече Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	04.02.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Комплекс з придорожнім хрестом: бетонна основа, розп'яття Ісуса, невеликий паркан, рушники, різнокольорові стрічки. Хрест латинський трираменний
Населений пункт	Село Городківка Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	01.02.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Джерело Іоанна Хрестителя з капличкою
Населений пункт	Село Тернівка Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	02.02.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Джерело у Юсафатовій долині
Населений пункт	Село Голинчинці Шаргородського району Вінницької області
Дата фотографування	29.08.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Паломники разом із настоятелем Свято-Феодорівського чоловічого монастиря у с.мт Вапнярка Трмаштільського району Вінницької області архімандритом Серафимом готуються до встановлення хрестів у Юсафатовій долині
Населений пункт	Село Голинчинці Шаргородського району Вінницької області
Дата фотографування	29.08.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Поклінний хрест при в'їзді у село. Дерев'яний, пофарбований. Прикрашений штучними квітами та вишитим рушником. На поперечині прикріплено табличку з написом: «Ісус Христос – Син Божий». Хрест латинський однораменний.
Населений пункт	Село Зеленька Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	01.02.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Явлена ікона на горісі. Проявилась у 2012 році
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	20.09.2013 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Поклінний хресті із розпуттям на території Католицького храму Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії
Населений пункт	Село Городківка Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	02.02.2015
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Явлена ікона на горісі. Комплекс складається із дерева, на якому проявилась ікона, хусток, рушників, штучних квітів та невисокого паркану навколо дерева
Населений пункт	Смт Крижопіль Крижопільського району Вінницької області
Дата фотографування	20.09.2013 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Хрести у Іосафатовій долині
Населений пункт	Село Голинчинці Шаргородського району Вінницької області
Дата фотографування	29.08.2015 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Капличка над «Божими ножками». Місцева святиня
Населений пункт	Село Сумівка Бершадського району Вінницької області
Дата фотографування	2013 рік
Світлина	Сокур Людмили Олександрівни

Назва і пояснення	«Божі ножки». Місцева святиня
Населений пункт	Село Сумівка Бершадського району Вінницької області
Дата фотографування	2013 рік
Світлина	Сокур Людмили Олександрівни

Назва і пояснення	Калинівський хрест
Населений пункт	Місто Калинівка Калинівського району Вінницької області
Дата фотографування	08.07.2016 рік
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	«Проявлений образ Ісуса Христа» на місці зламаної гілки
Населений пункт	Село Довгополівка Тиврівського району Вінницької області
Дата фотографування	15.02.2014 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

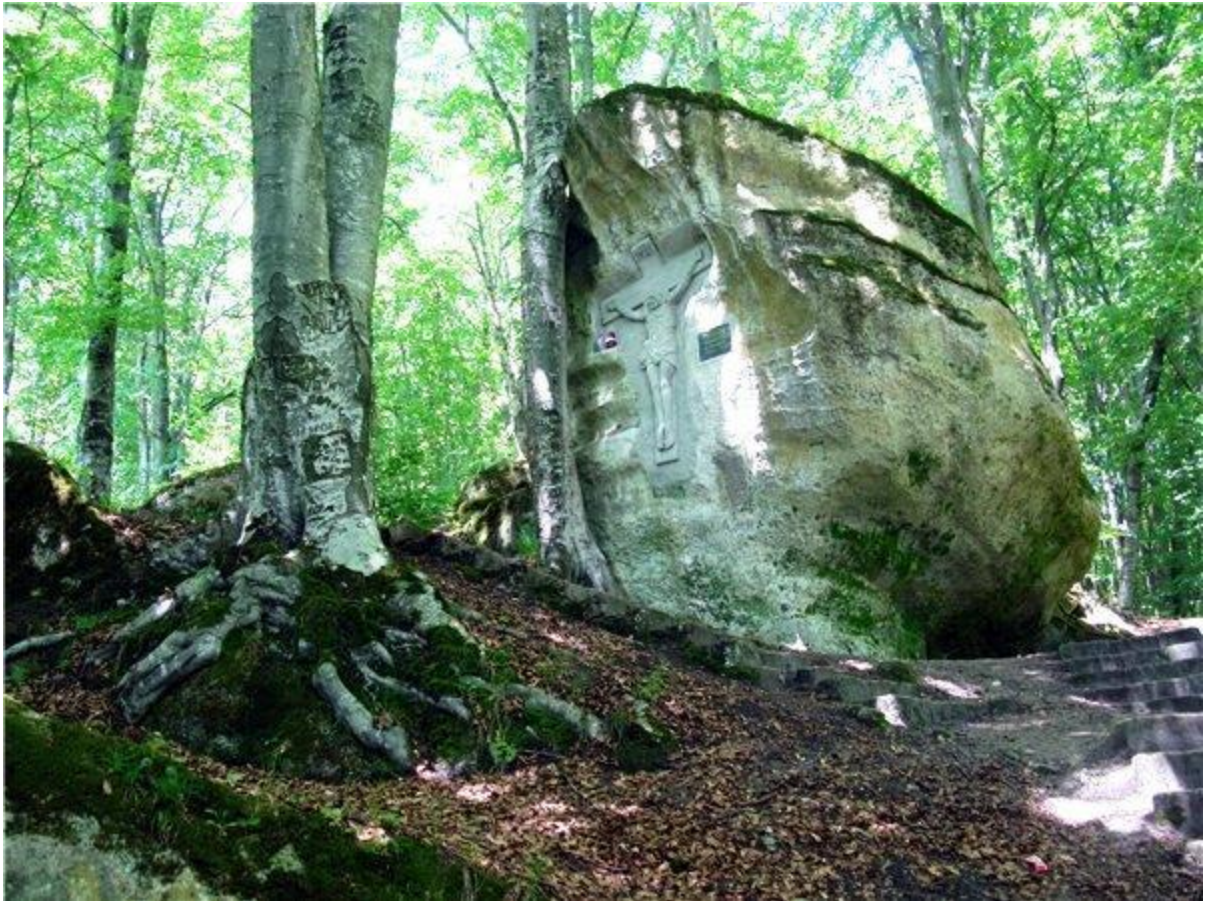
Назва і пояснення	Валуни у «Гайдамацькому яру». Святе місце для значної кількості населення с. Буша Ямпільського району Вінницької області
Населений пункт	Село Буша Ямпільського району Вінницької області
Дата фотографування	03.05.2016 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Вказівник біля шляху в урочище «Гайдамацький яр»
Населений пункт	Село Буша Ямпільського району Вінницької області
Дата фотографування	03.05.2016 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Кам'яні хрести на козацькому цвинтарі
Населений пункт	Село Буша Ямпільського району Вінницької області
Дата фотографування	03.05.2016 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни

Назва і пояснення	Скеля Чортів камінь
Населений пункт	Село Лісники Бережанського Району Тернопільської області
Дата фотографування	25.07.2014 р.
Світлина	Шудляк Наталії Олександрівни